

Inflasjon og akkomodasjon

Norsk valutakurspolitikk fra 1971 til 1986

Christoffer Kleivset

Masteroppgave i historie
Høsten 2010

Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)
Universitetet i Oslo (UiO)

FORORD

Det er mange som har hjulpet meg i arbeidet med denne masteroppgaven. Først og fremst vil jeg takke veileder Einar Lie. Det har vært spennende og meget lærerikt å skrive oppgave tilknyttet historieprosjektene i Finansdepartementet og Norges Bank, hvor han har ledet arbeidet. Under hele prosessen har jeg også mottatt mange gode råd fra Christian Venneslan.

Mesteparten av oppgaven har blitt skrevet i Norges Bank, hvor jeg har disponert en kontorplass. Jan F. Qvigstad, Øyvind Eitrheim, Harald Bøhn og Enok Olsen har alle vist stor interesse for arbeidet mitt, og har bidratt gjennom flere samtaler og med tilbakemeldinger på kapittelutkast. Jeg har også fått mye hjelp av de ansatte i Norges Banks dokumentasjonsavdeling og i biblioteket. De jeg har hatt mest kontakt med, Turid Wammer, Brita Bjørken Eriksen og Ole Johan Juel Larsen, fortjener en spesiell takk.

Flere studenter har jobbet med oppgaver samtidig som meg innenfor prosjektene i Finansdepartementet og Norges Bank. Ragnar Trøite, Trond Gram, Tine Petersen, Gjermund Rongved, Gaute Fredriksen og kontorkamerat Bastian Klunde har alle bidratt til å skape et ualminnelig godt faglig og sosialt miljø.

Hallvard Notaker har kommentert tidlige utkast og latt meg følge hans masterstudentseminarer om Høyres historie. Jorunn Bødtker gav meg gode arbeidsvilkår i forbindelse med mitt arkivarbeid i Finansdepartementet. Jeg vil også takke Clas Lenz, Tor Arne Berntsen og Sverre J. Kristiansen for nyttige kommentarer til et par kapittelutkast på en middag hos sistnevnte i september 2010. Takk også til alle mine informanter. En liste over dem, med noen få biografiske opplysninger, er å finne som vedlegg bak i oppgaven. Til slutt vil jeg takke mamma og pappa, som har vært en siste utlåns- og giverinstans i alle de betalings- og likviditetskrisene som har oppstått i løpet av en lang studietid.

Oslo, november 2010

Christoffer Kleivset

Benyttede forkortelser i tekst og fotnoter

BIS	Bank of International Settlements
DM	Deutsche Mark
EF	Det europeiske fellesskap
EMS	European Monetary System
Fafo	Fagbevegelsens senter for forskning, utredning og dokumentasjon
IMF	International Monetary Fund (Valutafondet)
LO	Landsorganisasjonen i Norge
NHH	Norges Handelshøyskole
NOU	Norges offentlige utredninger
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OEEC	Organisation for European Economic Co-operation
OPEC	Organisation of the Petroleum Exporting Countries
SDR	Special Drawing Rights
ØA	Økonomiavdelingen i Finansdepartementet

Arkivforkortelser

EE	Eivind Erichsens arkiv, Finansdepartementet
NB	Norges Banks arkiv
VR	Valutarådets arkiv, Finansdepartementet
ØA	Økonomiavdelingens arkiv, Finansdepartementet

INNHALDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNINGSKAPITTEL	7
Presentasjon og problemstilling	7
Oppgavens struktur og hovedspørsmål	8
Historiografi	9
Kilder og metode	11
2. SAMARBEID OM PRISSTABILITET FØR 1971.....	14
En fast pengeverdi	14
Pengeverdi under press.....	15
Sprikende prisutvikling	17
3. FRA DOLLAR TIL D-MARK 1971-1975	19
De norske reaksjonene på ”Nixon-sjokket”	19
Smithsonian-avtalen	21
Slangesamarbeidet.....	26
Finansdepartementet tar over initiativet i kurspolitikken.....	29
Smithsonian-avtalen bryter sammen – Norge fortsetter i slangesamarbeidet	32
Oljekrise og revaluering	35
Norsk lønnseksplasjon	37
Oppsummering	40
4. VEIEN UT AV SLANGESAMARBEIDET 1976-1978	42
Misnøye med EFs kurssamarbeid	42
Kursjusteringene i Frankfurt i oktober 1976	44
Akkomoderende kurspolitikk	48
Sverige bryter ut av slangesamarbeidet.....	50
Krisetiltakene i januar og februar 1978.....	53
Ut av slangen	56

Oppsummering	59
5. DEVALUERINGER I FORKLEDNING 1979-1986	61
Kronen i kurven 1979-80	62
Veksten i Norges valutareserver	63
Kursjusteringene i 1982	65
Kursjusteringene i 1984	69
Oljeprisfall og devaluering	73
Omleggingen av norsk valutakurspolitikk	75
Oppsummering	77
6. KONKLUSJONER	79
Fra Bretton Woods til slangesamarbeid	79
Akkomoderende alenegang	81
KILDER OG LITTERATUR	84
Arkiv	84
Offentlige utredninger	84
Stortingsmeldinger	84
Diverse kilder	84
Muntlige opplysninger	84
Litteraturliste	85
VEDLEGG	90
Kort biografisk oversikt over muntlige kilder	90
Kort biografisk oversikt over andre viktige aktører	91

1. INNLEDNINGSKAPITTEL

Presentasjon og problemstilling

En stabil valutakurs har normalt vært et prioritert mål for norske myndigheter. Dette har blitt forsøkt oppnådd på ulike måter, gjennom tilknytning til et edelt metall eller til en eller flere andre valutaer. Hensikten med en slik politikk har vært å skape forutsigbare forhold for landets store sektor av eksportører og importører og sådan legge til rette for økt produksjon, handel og velstand. Periodene med stabil valutakurs har gitt gode resultater for norsk økonomi. Dette gjaldt både under gullstandardsystemet før første verdenskrig og under Bretton Woods-samarbeidet etter andre verdenskrig.

I denne oppgaven behandler jeg norsk valutakurspolitikk fra 1971 til 1986. Dette var en periode preget av stor internasjonal valutauro, hvor det var vanskelig å holde en stabil valutakurs. Norske myndigheter grep anledningen til å bruke kronens ytre verdi som et virkemiddel i den økonomiske politikken. På første halvdel av 1970-tallet lot myndighetene kronen appresiere for å demme opp for internasjonale inflasjonsimpulser og for å bidra til en omstrukturering av landets økonomi. I de neste ti årene kom myndighetene til å nedjustere kronens internasjonale verdi i flere omganger. Etter en stor devaluering i 1986 la norske myndigheter igjen opp den økonomiske politikken rundt en stabil valutakurs.

Norske historikere har viet den spesielle valutakurspolitikken på 1970- og 80-tallet lite oppmerksomhet. Dette gjelder både for økonomiske historikere og historikere som skriver om norsk utenrikspolitikk.¹ Fraværet av slike betraktninger kan skyldes at valutakurspolitikken ikke blir ansett som sentral eller avgjørende for utviklingen.² Det kan også bero på at historikere opplever tematikken som uvanlig innviklet.³

¹ Som eksempel på bøker og artikler som behandler norsk økonomisk politikk i den aktuelle perioden, men som mangler betraktninger rundt kurspolitikken, kan disse nevnes: Svein Dahl, *Kleppepakkene – feilgrep eller sunn fornuft?*, Solum, Oslo, 1989; Einar Lie, "Langsiktighet eller styringsvikt i den økonomiske politikken?" i Bent Sofus Tranøy og Øyvind Østerud (red.), *Den fragmenterte staten*, Gyldendal, Oslo, 2001; Trond Bergh, *Kollektiv fornuft*, bind 3 i *LOs historie*, Pax, Oslo, 2009; Helge Ryggvik, *Til siste dråpe. Om oljens politiske økonomi*, Aschehoug, Oslo, 2009.

² Økonomiske historikere som tilhører den kliometriske skolen bruker mye plass på valutakurspolitikk. I Norge finnes det én undervisningsinstitusjon innenfor denne skoleretningen, Norges Handelshøyskole (NHH) i Bergen. I Sverige er det kliometrikerne som dominerer økonomihistoriefaget. Der har også kurspolitikken i 1970- og 80-årene blitt grundig behandlet. Se eksempelvis: Lars Jonung (red.), *Devalueringen i 1982 - rivstart eller snedtåkning? Perspektiv på svensk devalveringspolitikk*, SNS forlag, Stockholm, 1991; Lars Werin (red.), Peter

I utgangspunktet er valutakurspolitikken en del av den økonomiske politikken. Det er vanlig at myndighetene i et land sikter på å ha et kursleie som ligger nær nivået hvor det er balanse i handelen utad, slik at man verken bygger opp stor gjeld eller store fordringer overfor utlandet. Det er også mulig å ha andre målsettinger, noe Norge etter 1970 er et godt eksempel på. Valutakurspolitikk er per definisjon også et utenrikspolitisk anliggende. Et lands økonomiske politikk skaper ringvirkninger for andre land og kurssamarbeid krever koordinering. Etterkrigstidens vestlige internasjonale fastkursregime var et amerikansk ledet samarbeid som hadde sikkerhetsstrategiske motiver utover ønsket om å samarbeide om økonomisk politikk. Det var bred enighet i Norge om å delta i dette. Etter at det internasjonale samarbeidet brøt sammen på begynnelsen av 1970-tallet ble det konflikt mellom norske myndigheters utenrikspolitiske og økonomiske mål i kurspolitikken.

Oppgavens struktur og hovedspørsmål

Oppgaven har, foruten et innlednings-, bakgrunns- og konklusjonskapittel, tre analysekapitler som tar for seg periodene 1971-1975, 1976-1978 og 1979-1986. I bakgrunnskapitlet redegjør jeg for hovedtrekk ved norsk valutakurspolitikk før perioden som skal analyseres. Hensikten er å kontrastere perioden jeg behandler i denne oppgaven med tidligere tiders internasjonale pengeregimer og å redegjøre for oppløpet til hendelsene i 1971.

I første analysekapittel, kapittel tre, behandler jeg perioden fra Richard Nixons suspensjon av Bretton Woods-samarbeidet i august 1971 frem til utgangen av 1975. Jeg beskriver hvordan norske myndigheter manøvrerte i møte med fastkurssamarbeidets sammenbrudd i årene 1971-73. Som en del av dette analyserer jeg de norske beslutningsprosessene rundt tilknytningen til EFs kurssamarbeid. I tillegg undersøker jeg det noe asymmetriske forholdet mellom hensynet til internasjonalt fastkurssamarbeid og bruken av kronekursen som virkemiddel i den økonomiske politikken som spesielt ble et tema fra 1973.

I kapittel fire tar jeg for meg perioden 1976 til og ut 1978. I disse årene ble det gjort flere endringer av den norske kronens verdi innen slangesamarbeidet. Fra 1976 begynte deler av

Englund, Lars Jonung og Clas Wihlborg, *Från räntereglering till inflationsnorm*, SNS Forlag, Stockholm, 1993; Kurt Eklöf, *Tre valutakriser*, Occasional Paper 8, Sveriges Riksbank, 1990.

³ I Rolf Tamnes *Oljealder* (1997) skriver forfatteren at Norge gikk ut av slangesamarbeidet i 1978 fordi ”norsk økonomi blomstret”. Det var det vel heller det nærmest motsatte, erkjennelsen av at norsk økonomi kunne komme til å visne med en for sterk valutakurs, som ledet til uttreddelsen.

det norske embetsverket og argumentere for at Norge burde tre ut av EFs kurssamarbeid. I kapitlet behandler jeg striden i embetsverket, hvor utenrikspolitiske og økonomiske hensyn sto mot hverandre.

I kapittel fem tar jeg for meg kurspolitikken de første sju årene Norge var tilknyttet en unilateral kurvløsning. I denne perioden ble det også gjort flere kursjusteringer. I kapitlet beskrives endringene i fremgangsmåten ved kursjusteringer som fant sted under den borgerlige regjeringen. Til slutt behandles omleggingen av norsk kurspolitikk i etterkant av den store devalueringen i 1986. I kapittel seks avrundes oppgaven med en samlet oppsummering av konklusjonene.

Historiografi

Det er som nevnt lite omtale av valutakurspolitikk i den historiske litteraturen om den økonomiske og politiske utviklingen i Norge etter 1970.⁴ Det finnes imidlertid flere mindre arbeider som behandler temaet og perioden. En god oversiktsartikkel over norsk kurspolitisk historie, skrevet av Jan F. Qvigstad og Arent Skjæveland, er trykket i festskriftet til Hermod Skånland.⁵ Forfatterne redegjør her kort for hendelsene og årsakene til avgjørelsene i perioden jeg tar for meg. Qvigstad var selv involvert i Finansdepartementets utregninger i forbindelse med devalueringene på første halvdel av 1980-tallet og har i den forstand førstehånds kjennskap til stoffet. Et annet sted hvor kurspolitiske avgjørelser fra den aktuelle perioden behandles, blant mye annet, er i den offentlige utredningen om ny sentralbanklov fra 1983.⁶ I utredningen er det, siden dette er et lovforslagsarbeid, mer fokus på å beskrive beslutningsprosessene rundt kursjusteringene, enn på årsakene bak dem. En annen juridisk gjennomgang av norsk kurspolitikk som strekker seg tilbake til opprettelsen av gullstandarden i 1873 og frem til innføringen av inflasjonsmålet i 2001, er utarbeidet av Viking Mestad.⁷

Tore Anstein Dobloug leverte i 1992 en hovedoppgave i statsvitenskap hvor han tok for seg norsk valutakurspolitikk fra 1971 frem til tilknytningen til det europeiske kurssamarbeidet i

⁴ Jfr. fotnote 2 er arbeider fra økonomiske historikere ved NHH et unntak. Fritz Hodne og Ola H. Gryttens bok, *Norsk økonomi i det 20. århundre* (Fagbokforlaget, 2002), kan tjene som eksempel; man trenger ikke gjøre mer enn en rask titt i stikkordindeksen for å se at valutaterminologi jevnlig er brukt i boken.

⁵ Jan F. Qvigstad og Arent Skjæveland, "Valutakursregimer – historiske erfaringer og fremtidige utfordringer" i Kjell Storvik, Jan F. Qvigstad og Sigbjørn A. Berg (Red.): *Stabilitet og langsiktighet*, Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, Oslo, 1994.

⁶ NOU 1983: 39 *Lov om Norges Bank og pengevesenet*.

⁷ Viking Mestad, "Fra fot til feste – Norsk valutarett og valutapolitikk 1873-2001", *Norges Banks skriftserie*, nr 30, Oslo, 2002.

1990.⁸ Til å være en statsvitenskapelig oppgave er dette et mer fortolkende og kildenært arbeid enn det man er vant til. Utvalget av kildemateriale er imidlertid ensidig hentet fra Norges Bank, noe som etter min mening bidrar til at Dobloug trekker feil konklusjoner. Oppgavens største svakhet er at den nærmest fullstendig overser Finansdepartementets sentrale rolle i valutakurspolitikken i perioden som behandles.

En god og mye sitert artikkel om kursavgjørelser mellom 1971 og 1982 er Hermod Skånlands bidrag i Norges Banks kvartalskrift *Penger og kreditt* fra 1983.⁹ I en annen av sentralbankens publikasjoner, *Norges Banks skriftserie*, hadde Odd Per Brekk i 1986 en gjennomgang av norsk valutakurspolitikk i etterkrigstiden, som blant annet også inneholder en beskrivelse av valutareguleringens formål og funksjon.¹⁰ Francis Sejersted har skrevet mye om pengepolitikk, men først og fremst om 1800-tallet og 1920-tallet. Han berører imidlertid kurspolitikken som ble ført under Kåre Willoch i artiklene ”Norge under Willoch” og ”Norges Bank mellom avhengighet og uavhengighet”.¹¹

Det finnes ellers en del betraktninger rundt valutakurspolitikk i memoar- og festskriftlitteraturen, utover Qvigstad og Skjævelands artikkel som ble nevnt lenger oppe. Kåre Willochs bidrag i det samme festskriftet er interessant og kan som forfatteren selv skriver belyse de valutapolitiske beslutningsprosessene på første halvdel av 1980-tallet.¹² Willochs artikkel kan sies nærmest å fungere som et vedlegg til hans memoarer om sin tid som statsminister.¹³ Der er nemlig ikke kursjusteringene en del av fremstillingen.¹⁴ Per Kleppe kommer inn på kursavgjørelsene han var involvert i både som handelsminister og finansminister på 1970-tallet i sin selvbiografi, *Kleppepakke*.¹⁵ I et ”tilbakeblikk” trykket i *Norges Banks skriftserie* fra 2004 returnerer også Hermod Skånland til kurspolitikken på

⁸ Tore Anstein Dobloug, *Norsk valutakurspolitikk 1971-90*, hovedoppgave i statsvitenskap, UiO, 1992.

⁹ Hermod Skånland, ”Norsk valutakurspolitikk” i *Penger og kreditt*, 1983 (2).

¹⁰ Odd Per Brekk: ”Norsk valutapolitikk” i *Norges Banks skriftserie*, nr 16, Oslo, 1986.

¹¹ Francis Sejersted, ”Norge under Willoch” i *Norsk idyll?*, Pax, Oslo, 2003; Francis Sejersted, ”Norges Bank mellom avhengighet og uavhengighet” i *Norsk idyll?*, Pax, Oslo, 2003.

¹² Kåre Willoch, ”Hvor uavhengig bør sentralbanken være? Noen erfaringer og refleksjoner” i Kjell Storvik, Jan F. Qvigstad og Sigbjørn A. Berg (Red.): *Stabilitet og langsiktighet*, Aschehoug, Oslo, 1994.

¹³ Kåre Willoch, *Statsminister*, Schibsted, Oslo, 1990.

¹⁴ De er riktignok meget kortfattet nevnt i en ”boks” helt på slutten av boken (side 399), men da for å tilbakevise at avgjørelsene dreide seg om devalueringer i vanlig forstand.

¹⁵ Per Kleppe, *Kleppepakke*, Aschehoug, Oslo, 2003.

denne tiden.¹⁶ Til slutt behandler mangeårig finansråd Eivind Erichsen kurspolitikken i begge sine ”glimt” fra 1994 og 1999.¹⁷

Norsk valutakurspolitikk har også blitt behandlet i den internasjonale litteraturen. Her skal to arbeider nevnes. Historikeren Peter Ludlows bok fra 1982, *The Making of the European Monetary System*, har en god tresiders gjennomgang av den norske overgangen fra slangesamarbeid til kurv i 1978.¹⁸ I en nyere bok, *Fixed Ideas of Money – Small States and Exchange Rate Regimes in Twentieth-Century Europe*, fra 2010, har den økonomiske historikeren Tobias Straumann gjennomført en meget omfattende sammenliknende studie av små europeiske land og deres valutakursregimer i det 20. århundre, hvor også norsk kurspolitikk på 1970- og 80-tallet er godt analysert.¹⁹

Kilder og metode

Forskningsopplegget mitt har blitt til underveis. Jeg begynte med et overordnet spørsmål om Norges Banks innflytelse i pengepolitikken på 1970- og 80-tallet. Da jeg ble oppmerksom på at det nærmest ikke fantes kvalitative historiefaglige undersøkelser av norsk valutakurspolitikk i perioden, justerte jeg på problemstillingen.

Det upubliserte kildematerialet jeg har brukt er hentet fra Finansdepartementet og Norges Banks arkiver. Kildematerialet herfra gir også innsyn i holdningene til kurspolitikken i andre deler av embetsverket, i tillegg til synspunktene hos ledelsen i de ulike politiske partier.²⁰ I Finansdepartementet har jeg brukt mangeårig finansråd Eivind Erichsens personlige arkiv, særlig det som er merket med valutapolitikk. Dette materiale er kronologisk organisert og inneholder blant annet interne notater og ulike typer korrespondanse. Jeg har også brukt noe materiale fra arkivet til Finansdepartementets økonomiavdeling. De forskjellige notatene som er brukt har ulik status. Enkelte var for rent intern bruk blant embetsmennene. Andre er

¹⁶ Hermod Skånland, ”Doktriner og økonomisk styring. Et tilbakeblikk” i *Norges Banks skriftserie* nr 36, 2004.

¹⁷ Eivind Erichsen, ”Glimt fra karrieren” i Kjell Storvik, Jan F. Qvigstad og Sigbjørn A.Berg, *Stabilitet og langsiktighet*, Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, 1994; Eivind Erichsen, *Glimt fra et langt liv i Finansdepartementet*, Oslo, 1999.

¹⁸ Peter Ludlow, *The Making of the European Monetary System*, Butterworth, London, 1982: 275-277.

¹⁹ Tobias Straumann, *Fixed Ideas of Money – Small States and Exchange Rate Regimes in Twentieth-Century Europe*, Cambridge, 2010.

²⁰ Fra 1947 og frem til begynnelsen av 1973 var handelsministeren formelt fagstatsråd i valutaspørsmål. Hovedansvaret for valutapolitikken ble overført til Finansdepartementet da det internasjonale fastkurssamarbeidet brøt sammen.

kommet lenger i prosessen, drøftet med finansråden, og lagt frem for statsråden. Disse er ofte tilpasset den politiske holdningen i departementets ledelse.

Jeg har også brukt Valutarådets protokoller fra slutten av 1960-tallet og frem til og med 1978. Disse finnes i både Finansdepartementet og i Norges Bank.²¹ Valutarådet var et rådgivende og koordinerende organ hvor det satt representanter fra Norges Bank, flere departementer og fra statsministerens kontor. Referatene fra møtene er lange og gjengir detaljrike uttalelser fra rådets ulike medlemmer. Det finnes ofte flere utkast til endelig referat. Ifølge en av rådets referenter på 1970-tallet bør man lese enkelte av rådets referater med en viss skepsis, nettopp på grunn av at det ble gjort en del tilpassing i ettertid.²² Mens rådet hadde betydelig autoritet da etterkrigstidens fastkursregime enda var intakt, kom det gradvis til å miste innflytelse utover 1970-tallet. Jeg har av den grunn ikke undersøkt protokollen etter 1978.

I Norges Banks arkiv har jeg brukt direksjonsprotokollene mellom 1971 og 1986.

Protokollene gjengir bare grovt oppsummerende det som blir sagt på møtene.

Direksjonsprotokollene inneholder ulike vedlegg, både korrespondanse og rapporter, som jeg bruker i oppgaven. I Norges Bank har jeg i tillegg brukt en del annet arkivmateriale som angår valutapolitikk og internasjonalt samarbeid.

Kun ved et par anledninger viser jeg til stortingsdebatten i denne oppgaven. Stortinget diskuterer sjelden valutaspørsmål i plenum, først og fremst fordi man vil unngå uønskede markedsreaksjoner. Ved de få anledningene man fikk en stortingsdebatt om kurspolitikken i den perioden som behandles her, var regjeringens beslutning kjent allerede og det var bred parlamentarisk enighet om den, slik at det egentlig ikke ble noe debatt. Det var først og fremst den respektive fagkomite som, hvis det var tid, ble forelagt en valutasak. Det var lite tid til å få reelle diskusjoner på disse møtene.²³ Det ble også gradvis vanskeligere å ta med komiteen på råd i perioden jeg behandler, ettersom økt behov for diskresjon og hurtig saksbehandling – som følge av markedets fremvoksende makt – gjorde at man måtte begrense antallet personer som deltok i avgjørelsene.

²¹ Jeg har hovedsakelig brukt rådets protokoller i Finansdepartementet.

²² Samtale med Enok Olsen i Norges Bank 4. desember 2009.

²³ Samtale med Kåre Willoch i Stortingets kantine 22. mars 2010.

Jeg viser ved enkelte anledninger til årstalen av sjefdirektøren i Norges Bank. Disse er trykket i sentralbankens årsberetning, og etter opprettelsen av Norges Banks kvartalskrift *Penger og kreditt* i 1973 ble de også trykket her.²⁴ Jeg har også brukt aviser som kilder, både for å vise samtidige reaksjoner og debatt.

Jeg har i løpet av to år gjennomført samtaler med ti personer, alle menn. Det er to forhenværende politikere og åtte tidligere og nåværende embetsmenn. Alle mine informanter har sosialøkonomisk embetseksamen fra Universitetet i Oslo. Av de to politikerne, har den ene, Per Kleppe, også bakgrunn fra embetsverket i Finansdepartementet. Alle de åtte embetsmennene, har arbeidet eller arbeider i Norges Bank. En av disse, nåværende visesentralbanksjef Jan F. Qvigstad, har også jobbet en periode i Finansdepartementet. Intervjuene har vart mellom en halv time og to timer. Jeg har også gjort et intervju med en tidligere ansatt i Norges Bank over e-post.

Jeg har ikke brukt opptaksutstyr i samtalene. Jeg har forstått at dette kan bidra til at informantene snakker mindre fritt. Jeg har tatt skriftlige notater, og har umiddelbart etter intervjuet renskrevet dette på pc. Ulempen ved en slik metode er at det gjør intervjuene mindre etterprøvbare enn de ville vært hvis jeg hadde brukt opptak. Samtalene fungerer uansett først og fremst som et supplement til de skriftlige kildene. Det har i liten grad kommet frem nye sentrale opplysninger i disse intervjuene. De har likevel vært meget nyttige og informantenes uttalelser og personkarakteristikk kan være med og utdype det skriftlige kildemateriale noe. En liste over informantene og deres biografiske opplysninger finnes som et vedlegg bak i oppgaven.

²⁴ Dette gjelder ikke for årene 1977 og 1979.

2. SAMARBEID OM PRISSTABILITET FØR 1971

En fast pengeverdi

Fra slutten av 1960-tallet til midten av 1980-tallet ble pengeverdien i mange land betydelig svekket. Utviklingen førte til at etterkrigstidens internasjonale fastkurssamarbeid brøt sammen på begynnelsen av 1970-tallet. De viktigste valutaene kom etter dette til å svinge mot hverandre.

Gjennom historien har pengesystemer ved flere tilfeller brutt sammen fordi prisstigningen har kommet ut av kontroll. En slik utvikling er ødeleggende for de delene av økonomien som er avhengige av et fungerende pengesystem. Under og etter Napoleonskrigene ble denne erfaringen gjort på nytt. Som følge av dette etablerte de fremvoksende nasjonalstatene et strengt prisstabilitetsregime som gjennom innvekslingsplikt mellom sedler og et edelt metall skulle sikre en fast pengeverdi, både innad og utad. Priser og lønninger måtte tilpasse seg den faste pengeverdien. Et slikt regime skulle gjenopprette forutsigbare forhold for produsenter og handelsfolk.²⁵ Til å styre pengesystemet opprettet man uavhengige nasjonale banker med monopol på seddelutstedelse.²⁶

Et forhold som lenge kompliserte det internasjonale økonomiske samkvemmet var at det ble operert med ulike metallstandarder i forskjellige land, først og fremst sølv, gull eller begge deler. Når disse edle metallene endret innbyrdes verdi, for eksempel hvis det ble gjort et stort

²⁵ I den økonomiske teori og de politiske målsettinger som ble dominerende på 1800-tallet var en stabil pengeverdi et overordnet mål som ikke skulle blandes sammen med andre hensyn. En uavhengig bank med monopol på seddelutstedelse ble ansett som best i stand til å ivareta denne målsettingen. Bindingen mellom pengeenheten og sølv var i utgangspunktet ment å skape prisstabilitet både innad og utad. Man hadde to teorier som anga hvordan dette skulle sikres. *Kvantitetsteorien*, som på begynnelsen av 1800-tallet var blitt videreutviklet av den britiske økonomen David Ricardo, tilsa at hvis andre faktorer var konstante, ville pengemengden bestemme prisnivået innad. Økt pengemengde vil i en slik situasjon gi lavere pengeverdi, eller sagt på en annen måte – økte priser. Sentralbankenes oppgave som forsvarer av verdien ble å sørge for en begrensning av seddelmengden gjennom at den hadde et fast forhold til sølvet som ble oppbevart. Metallstandarden skulle også bidra til stabil pengeverdi overfor utenlandske handelspartnere. Her støttet man seg til den såkalte *price-specie-flow-mekanismen*, som først ble formulert av den britiske 1700-tallstenkeren David Hume. Under forutsetning av at oppgjør mellom ulike valutaområder ble gjort i edelt metall ville et overskudd på handelsbalansen, i følge denne modellen, føre til import av metallet. Importørene ville så gå til sin sentralbank og veksle sølvet eller gullet, alt ettersom hva slags metallstandard man hadde, mot nasjonal valuta. Dette ville øke seddelmengden innad, noe som i følge kvantitetsteorien ville gi prisstigning. De økte prisene ville gjøre det mindre lønnsomt å handle både i og med dette overskuddslandet, noe som i neste omgang ville føre til at metallstrømmen ble reversert. For land som utviklet handelsunderskudd ville en motsatt dynamikk gjøre seg gjeldende. I teorien var dette et selvregulerende system.

²⁶ Jeg behandlet dette temaet mer utfyllende i en artikkel i *Fortid* 2010 (2).

nytt funn av et av dem, skapte dette vilkårlige endringer i landenes prisnivå og forholdet mellom de ulike valutaene.²⁷ På 1870-tallet kom de mest fremskredne land til å etablere gull som metallstandard. Den felles tilknytningen til gull kom til å skape større stabilitet landene i mellom. Perioden fra begynnelsen av 1870-tallet til 1914 regnes som en glanstid når det angår internasjonal prisstabilitet.

Selv om Norge ikke oppnådde full uavhengighet etter Napoleonskrigene, ble det i 1816 opprettet et egen nasjonal bank – Norges Bank – med monopol på seddelutstedelse. Frem til 1870-tallet ble det operert med innvekslingsplikt mellom sedlene og sølv. Fra 1873 gikk Norge over til gullstandard.

Pengeverdi under press

Ved utbruddet av første verdenskrig ble gullinnvekslingen i de fleste land suspendert. I en krisesituasjon av denne typen var det ikke rom for sentralbankautonomi og konvensjonell pengepolitikk. Slik fikk også denne krigen et resultat som man kjente fra tidligere konflikter: ulike grader av svekket pengeverdi. Etter krigen ble det for de fleste land et uttalt mål å komme tilbake til gullstandardsystemet og den stabiliteten man forbandt med det. Det var imidlertid to måter å gjøre dette på. Man kunne gjenopprette gullinnvekslingen til en ny kurs, eller man kunne føre kursen tilbake til førkrigsverdien.

På tross av at Norge var en privilegert ikke-krigførende nasjon var pengepolitikken kommet ut av kontroll i årene 1914-1918.²⁸ I løpet av krigsperioden hadde kronekursen vært sterk på grunn av en boom i eksport- og shippingsektoren, men etter krigens slutt falt verdien markant. Norge var blant landene som insisterte på at kroneverdien måtte tilbake til førkrignivået før gullinnvekslingen kunne gjenopptas. Pengepolitikken ble etter de første vanskelige etterkrigsårene lagt opp med dette som mål. Dette førte til fallende priser og bidro til vanskelige tider for næringslivet. Den manglende tilknytningen til gull gjorde også at svingningene i kronekursen fra dag til dag ble forholdsvis store. Norges Bank prøvde å intervenere for å bidra til stabilisering, men var ikke i posisjon til å dominere markedet.²⁹ Denne ustabiliteten skapte ytterligere problemer for næringslivet. Først i 1928 gjenopprettet norske myndigheter innvekslingen mot gull til pari kurs. Selv om kronen var tilbake til

²⁷ Øyvind Eitrheim, Jan T. Klovland og Jan F. Qvigstad, "Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003" i *Norges Banks skriftserie*, nr 35, Oslo, 2004: 294.

²⁸ Einar Lie, "Økonomisk politikk i det 20. århundre" i *Historisk tidsskrift* (4) 2006: 648-649.

²⁹ Anders Svor, "Valutakursnoteringen på Oslo Børs er avviklet" i *Penger og kreditt* 1991 (3): 184-187.

førkrigskurs, var den i effektiv forstand overvurdert, ettersom mange andre land hadde etablert nye og lavere fastkurser og norske priser ikke hadde falt nok til å utjevne dette.

Sentralbankene hadde før krigen vært godt skjermet for politisk press. Tilliten til at myndighetene prioriterte stabil pengeverdi selv om det på kort sikt kunne være negativt for vekst og sysselsetting gjorde at kapitalflyten stort sett virket stabiliserende mellom landene i systemet. Devaluering av pengeverdien var blitt nærmest utenkelig i fredstid. I mellomkrigstiden sto styresmaktene ovenfor en ny virkelighet. Fagforeningenes økende betydning og den generelle byråkratisering av arbeidsmarkedet førte til at lønninger ikke var like fleksible som tidligere. Dermed ble det vanskeligere å møte nedgangstider med senkede lønninger. Dessuten gjorde utvidelsen av stemmeretten og fremveksten av arbeiderpartier at regjeringer ble presset til å ta mer hensyn til indre – på bekostning av ytre – forhold.³⁰

Krakket på New York-børsen høsten 1929 innledet det som ble det tjuende århundrets største økonomiske krise. Produksjonen falt over hele verden og i mange land ble det høy arbeidsledighet. I møte med disse utfordringene kom den nye politiske virkeligheten som er omtalt over til syne.³¹ Det ble sådd tvil om myndighetene var villige til å forsvare pengeverdien. Flere land opplevde kapitalflukt. Denne utviklingen resulterte i at Storbritannia suspenderte gullinnløsningen i september 1931. Pundkursen falt kraftig etter dette og for blant annet å unngå et handelshandikap var Norge et av de mange landene som fulgte britene av gullstandarden i løpet av de neste månedene.³² I første omgang fikk man tilbake flytende valutakurser, men i kontrast til 1920-tallet kom sentralbankene nå både til å regulere og intervenere i valutamarkedene for å motvirke store kurssvinginger.³³ I likhet med det som skulle skje omtrent førti år senere, oppsto det ulike valutablokker. I 1933 valgte norske myndigheter å styre kronen etter det britiske pundets kurssvingninger.

Mellomkrigstidens kriser førte til en nyorientering på det økonomisk-teoretiske plan. På 1930-tallet gav man mer eller mindre opp å komme tilbake til det klassiske gullstandardsystemet. I tillegg begynte for alvor ideene som blir forbundet med John Maynard Keynes og Ragnar

³⁰ Barry Eichengreen, *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, Princeton, 1996: 45-46.

³¹ Eichengreen, 1996: 73.

³² Det vises til Tine Petersens artikkel i *Fortid* 2010 (2) for en undersøkelse av avisskriveriene i dagene rundt den norske avgjørelsen.

³³ Eichengreen, 1996: 88.

Frisch, om større statlig involvering og korrigerende inngrep i økonomien, å bli stuerene. Etter hvert skulle også hensyn til sysselsetting bli viktigere enn fast indre pengeverdi.

På den internasjonale konferansen i den amerikanske byen Bretton Woods i 1944 ble de deltakende lands representanter enige om nytt valutakurssamarbeid etter krigen. Norske myndigheter var også til stede. Det ble bestemt at den amerikanske dollaren skulle ha en fast kurs og innvekslingsplikt i forhold til gull, mens andre valutaer skulle ha faste kurser i forhold til dollaren.³⁴ Stabile valutakurser ble ansett som en forutsetning for å skape gode handelsrelasjoner og slike forhold var en av betingelsene for å skape vekst og velstand. I tillegg til at det kun var USA som skulle ha innvekslingsplikt, skilte systemet seg fra den klassiske gullstandarden på flere måter. Det ble introdusert mekanismer for å kontrollere spekulative kapitalbevegelser mellom land, ettersom slike i mellomkrigstiden hadde virket destabiliserende på valutakursforholdene. Det ble dermed gjort et skille mellom vare- og kapitalstrømmer som man ikke hadde hatt under gullstandardregimet. Dette skulle gjøre det enklere for myndighetene å holde kursen i det fastsatte leie. For å bidra til kursstabilisering ble det også etablert et internasjonalt valutafond (IMF). Fondet skulle låne valuta til land som opplevde press på kursen slik at de kunne få tid til å gjøre de økonomisk-politiske justeringer som markedet krevde av dem. Bretton Woods-systemet åpnet også for justeringer av valutakursene hvis det oppsto såkalt ”fundamental ulikevekt” i et lands driftsbalanse. Slik ble det gitt rom for å tilpasse kursnivået utad til prisnivået innad i stedet for å gjøre det motsatte ved hjelp av sentralbankens tradisjonelle metoder.³⁵ Dette ble det også nødvendig å gjøre i 1949, da Storbritannia og de fleste andre land, Norge inkludert, devaluerte med 30 prosent mot dollar.³⁶ Dette demonstrerte at i mange land måtte det tradisjonelle målet om prisstabilitet i noen tilfeller vike for andre hensyn.

Sprikende prisutvikling

Etterkrigstidens internasjonale fastkurssamarbeid hadde en innebygd svakhet, som også hadde vært gjeldende under den klassiske gullstandarden. Ettersom verdensøkonomien vokste ville det være behov for en større pengemengde hvis prisene skulle holdes stabile.

Gullproduksjonen kunne på ingen måte møte dette likviditetsbehovet. Løsningen ble at amerikanerne hadde underskudd på driftsbalansen og dermed tilførte verden internasjonal

³⁴ Det ble operert med en trang svingningsmargin på pluss/minus en prosent for den daglige omsetning.

³⁵ Eichengreen, 1996: 93.

³⁶ Se William Jansen, *Devalueringen i 1949*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1975.

likviditet. Men, som den belgisk-amerikanske økonomen Robert Triffin påpekte, ville dette kunne underminere tilliten til dollars verdi i gull.³⁷

I hele etterkrigstiden hadde Bretton Woods-landene hatt inflasjon, men den hadde vært forholdsvis lav og synkron mellom landene. Dette hadde gjort at det sjelden var behov for å endre valutakursene. Fra midten av 1960-tallet kom USA til å føre en stadig mer ekspansiv politikk som følge av store sosialpolitiske ambisjoner under president Lyndon Johnson og store utgifter knyttet til den eskalerende Vietnam-krigen. Dette forsterket etterkrigstidens inflasjon. Fra slutten av 1960-tallet begynte også prisutviklingen mellom landene å sprike.

Det valutariske samarbeid kom under press som følge av dette. Nye finansinnovasjoner fra private aktører gjorde det enklere å flytte kapital over landegrensene.³⁸ Dette skapte større press på fastkursene. Flere land erfarte disse presstendensene på 1960-tallet og ble tvunget til å justere kursene sine. Norske myndigheter opplevde dette for alvor først da markedsaktørene fikk nyss om at en revaluering var i emning i november 1973.

USA kom fra slutten av 1960-tallet til å være mindre villig til å støtte opp om det internasjonale kurssystemet som landet hadde stått i spissen for å opprette etter andre verdenskrig. Selv om det var privilegier forbundet med å ha verdens reservevaluta, var det også kostnader knyttet til amerikanernes posisjon – spesielt tendensen til at dollarkursen ble sterkt overvurdert. Etter krigen hadde landet av strategiske årsaker vært villige til å leve med dette. Rundt 1970 hadde Vest-Europa nådd en høy levestandard og kunne ikke lenger regne med kurspolitisk særbehandling.³⁹ I august 1971 suspenderte Richard Nixon innvekslingen mellom dollar og gull.

³⁷ Robert Triffin, *Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility*, Yale, 1961.

³⁸ Niall Ferguson, *High Financier. The Life and Times of Siegmund Warburg*, Penguin, 2010: 210.

³⁹ Barry Eichengreen, *The European Economy Since 1945. Coordinated Capitalism and Beyond*, Princeton, 2007: 243.

3. FRA DOLLAR TIL D-MARK 1971-1975

President Richard Nixons suspensjon av gullinnløsningen 15. august 1971 ble bare en midlertidig stans i det internasjonale fastkurssamarbeidet. Ved Smithsonian-overenskomsten i Washington fire måneder senere, kom de deltagende lands utsendte til enighet om nye fastkurser. Man kom imidlertid til å ignorere de bakenforliggende årsakene til kursproblemene – den manglende koordineringen av den økonomiske politikken mellom landene. Av den grunn ble det behov for å gjennomføre nye kursjusteringer i tiden som fulgte. I mars 1973 ble samarbeidet suspendert igjen, for godt skulle det senere vise seg. I fortsettelsen var det i hovedsak markedet som fikk bestemme hva som til enhver tid var riktig innbyrdes kursforhold mellom de viktigste valutaene.

Mens det hadde vært langt mellom viktige valutapolitiske begivenheter i Bretton Woods-årene, ble norske myndigheter etter 1971 stadig nødt til å ta stilling til vanskelige kursspørsmål. Etter det internasjonale samarbeidets endelige kollaps i 1973, valgte nordmennene å videreføre sin deltakelse i det regionale europeiske fastkurssamarbeidet som siden mai 1972 hadde fungert som et supplement til Smithsonian-avtalen. Det europeiske kurssamarbeidet sikret stabilitet mellom deltakerne – i alle fall for en stund –, men kom til å gi en stigende kurs overfor de fleste andre valutaer.

I dette kapitlet vil jeg beskrive og analysere norske kurspolitiske avgjørelser, herunder valg av kursregime og kursleie, mellom 1971 og utgangen av 1975. Hvordan reagerte norske myndigheter på kollapsen av Bretton Woods-systemet? Hvorfor valgte man å knytte seg til det europeiske kurssamarbeidet? Hvordan var arbeidsdelingen i kurspolitikken mellom regjeringen, Norges Bank, Stortinget og Valutarådet? Hva lå bak kronerevalueringen i november 1973 og hvor tilsiktet var kursappresieringen i perioden som fulgte?

De norske reaksjonene på "Nixon-sjokket"

Suspensjonen av gullinnløsningen innebar at kursen på amerikanske dollar, valutasamarbeidets ankervaluta, inntil videre ville bli bestemt i markedet uten at sentralbankene pliktet å intervenere. Det var ventet at dollarprisen, når børsene igjen åpnet (de ble holdt stengt i en uke etter Nixons beslutning) ville falle markant i forhold til prisen på

gull. Hensikten med Nixons avgjørelse, som ble supplert med en økt skatt på importerte varer, var å tvinge gjennom en revaluering av andre lands valutaer og dermed bedre amerikansk driftsbalanse.⁴⁰

Som nevnt i forrige kapittel hadde det i flere år vært uro på valutamarkedene. Både Storbritannia, Frankrike og Vest-Tyskland hadde blitt tvunget til å gjennomføre kursjusteringer i årene 1967-1969. Ved devalueringen av pundet i 1967 var det naturlig for norske myndigheter å ta stilling til om kronen også skulle nedjusteres. Både da pundet ble løst fra gullstandarden i 1931 og ved punddevalueringen i 1949 hadde norske myndigheter fulgt etter britene. I 1967 kom man imidlertid til at kronekursen skulle holdes fast ved sin dollarparitet. Dette hadde sin bakgrunn i at Storbritannia i etterkrigstiden var blitt relativt svekket økonomisk i forhold til Norge og det øvrige Vest-Europa. Den gamle stormakten hadde lenge slitt med lav vekst og var gjennom 1960-årene et av få vest-europeiske land som slet med vedvarende driftsunderskudd. Det var derfor få land som så behov for å følge britene ved denne anledningen.⁴¹ For norsk næringsliv hadde den tradisjonelle avhengigheten av Storbritannia som markedsland avtatt, slik at den britiske devalueringen ville få begrensede skadevirkninger.⁴²

Selv om handelsminister Per Kleppe, myndighetenes hovedansvarlige i valutaspørsmål, dagen etter "Nixon-sjokket" uttalte at han var overrasket, var ikke norske myndigheter totalt uforberedt på det som skjedde.⁴³ De siste årenes valutauro hadde avstedkommet forberedende analyser med tanke på eventuelle paritetsendringer som kunne ha betydning for norsk økonomi. Fra 1967 og fremover var det jevnlig kontakt mellom Handelsdepartementet og Norges Bank vedrørende spørsmål om valutarisk beredskap.⁴⁴ Slike spørsmål ble også drøftet i det bredt sammensatte Valutarådet, et koordinerende råd som var blitt opprettet like etter andre verdenskrig.⁴⁵ Rådet produserte med jevne mellomrom uttalelser og anbefalinger til myndighetene. I en slik uttalelse fra våren 1969 ble flere mulige valutascenario drøftet. Muligheten for at USA kunne komme til å suspendere gullinnløsningen og utsiktene for

⁴⁰ Det er paralleller til dagens situasjon mellom USA og Kina. Spørsmålet er om Kinas manipulering av renminbikursen vil frembringe en amerikansk reaksjon (Da tenker jeg først og fremst på skattlegging av kinesiske varer, ettersom det ikke lenger finnes noe metallstandard å frigjøre seg fra).

⁴¹ Eichengreen, 2007: 229-238.

⁴² I årstalen i februar 1968 redegjorde Norges Banks sjefdirektør, Erik Brofoss, for norske myndigheters vurderinger i denne saken. Talen er trykt i *Norges Bank beretning og regnskap for 1967*.

⁴³ "Norge vil tape", *Verdens Gang*, 16. august 1971.

⁴⁴ Samtale med Kåre Willoch (handelsminister 1965-1970) i Stortingets kantine 22. mars 2010.

⁴⁵ Valutarådet holdt opprinnelig møte to ganger ukentlig. Fra 1963 ble det redusert til et ukentlig møte.

opprettelsen av regionale valutablokker ble blant annet forutsett.⁴⁶ Inntil videre kom norske politiske myndigheter, i samsvar med det som ble anbefalt, til å fastholde kronekursen mot dollar, også da det ble en ny intensivering av valutauroen i første halvdel av 1971 (som resulterte i at tyske mark og sveitsiske franc ble gjort flytende).

President Nixons ”lukking av gullvinduet” i august medførte, som nevnt i en parentes ovenfor, at valutabørsene ble stengt i de fleste land. Det ble en hektisk møtevirksomhet i uken som fulgte. Men verken på det nordiske møtet i Stockholm onsdag 18. august eller på EF-møtet dagen etter lyktes det å oppnå enighet om en felles holdning overfor amerikanerne. De enkelte land ble overlatt til fritt å fastsette kursene for deres valutaer fra mandag 22. august, da børsene igjen ville åpne.⁴⁷ Hvordan et flytekurssystem ville funksjonere var det knyttet betydelig usikkerhet til. I akademiske kretser var det en utbredt oppfatning at det relativt raskt ville bli etablert forholdsvis stabile kursrelasjoner. Blant politikere og sentralbanktopper var man mer pessimistiske med tanke på dette, ikke minst på grunn av erfaringene fra mellomkrigstiden.⁴⁸ Norske myndigheter forberedte seg på at det kunne bli betydelige kurssvingninger den første tiden, og at Norges Bank gjennom intervensjoner forsøksvis skulle forhindre sterke utslag fra den ene dagen til den neste.⁴⁹ Samtidig tok norske myndigheter sikte på å følge svenskene og britenes signaliserte linje når børsene igjen åpnet: tillate den nasjonale valuta å stige noe i forhold til dollar.⁵⁰ Utover høsten kom kronen til å styrkes mot dollar og pund, men svekkes mot mark og yen.⁵¹ Samlet sett holdt verdien av den norske kronen seg forholdsvis stabil. Internasjonalt fikk man ikke så store svingninger som fryktet, men samtidig var svingningene større enn fundamentale forhold skulle tilsi.⁵²

Smithsonian-avtalen

Utover høsten ble det forhandlet om nye fastkurser. Disse forhandlingene foregikk først og fremst innenfor den såkalte 10-landsgruppen av industrialiserte land, hvor Norge ikke var

⁴⁶ ”Uttalelse fra Valutarådet om valutarisk beredskap”, notat av 30. april 1969, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

⁴⁷ Fortrolig notat fra Handelsdepartementets valutaavdeling til regjeringens medlemmer 20. august 1971: ”Den internasjonale valutasituasjon og kronens stilling”, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

⁴⁸ Hermod Skånland, ”Kursfastsettelsen i det internasjonale valutasystem”, vedlegg til *Penger og kreditt* 1974 (4).

⁴⁹ Et direksjonsmedlem i Norges Bank, Erling Petersen (som jeg skal komme tilbake til senere i teksten), var uenig i dette. Han mente at norske myndigheter burde la kronen flyte fritt den første tiden, uten å intervenere.

⁵⁰ Direksjonsprotokollen, Norges Bank 20. august 1971.

⁵¹ Skånland, 1983: 124.

⁵² Eichengreen, 1996: 141-43.

medlem.⁵³ Norske myndigheter sto dermed på utsiden av forhandlingsprosessen og måtte gjennom uformelle kanaler forsøke å holde seg oppdatert om hva som foregikk. Det var Norges Bank som hadde det best utbygde internasjonale nettverket når det gjaldt valutakurssamarbeid.⁵⁴ Et kvart århundre med samarbeid innenfor Bretton Woods-systemet hadde etablert god kontakt mellom de ulike landenes sentralbanker. Enda lenger tilbake, til 1930, gikk koordineringsarbeidet i sentralbankorganisasjonen Bank of International Settlements (BIS) i Basel, Sveits.⁵⁵ Og med de skandinaviske sentralbanker hadde Norges Bank hatt nære forbindelser siden 1870-tallet.⁵⁶

De internasjonale fastkursforhandlingene sto i stampe i september og oktober 1971.⁵⁷ Mot slutten av året kom det imidlertid signaler som tydet på at man sto nærmere en løsning. Et nytt, muligens avgjørende, 10-landsgruppemøte ble berammet til Washington helgen 17.-18. desember.⁵⁸ Som eneste nordiske land var Sverige medlem i 10-landsgruppen. Den innbyrdes økonomiske avhengighet mellom landene i Norden, gjorde det hensiktsmessig, så langt det lot seg gjøre, å koordinere kursavgjørelser. Noen få dager før møtet i den amerikanske hovedstaden ble det av den grunn arrangert en samling i Stockholm mellom nordiske statsråder og sentralbanktopper. For Norges del møtte to representanter: handelsminister Kleppe og den nylig ansatte nestsjefen i Norges Bank, Hermod Skånland. Norske myndigheter håpet først og fremst å skaffe seg informasjon om hva som til da hadde foregått i forhandlingene i 10-landsgruppen og hvilke nye fastkursforhold som eventuelt kunne bli utfallet av møtet i Washington. Svenskene hadde imidlertid lite konkret informasjon å komme med. Det går frem av referatet fra møtet at Skånland var skuffet over dette: "Alle unntatt vi, møtte opp med en delegasjon på 4-5 mann. Sett i forhold til møtets innhold, syntes vi å ha funnet den mest passende størrelsen på delegasjonen". Ifølge den nye nestsjefen i sentralbanken var møtet først og fremst et forsøk fra svensk hold på å skaffe støtte fra de

⁵³ 10-landsgruppen ble etablert i forbindelse med opprettelsen av et nytt internasjonalt lånearrangement, General Agreement to Borrow, i begynnelsen av 1960-årene. Dette var, for medlemmene, ment å supplere lånemidlene som var tilgjengelige gjennom IMF.

⁵⁴ Fra 1971 kom Norges Bank til å utplassere en medarbeider på den norske ambassaden i Brussel for å rapportere hjem om hva som foregikk på valutaområdet innenfor EF-samarbeidet. I en samtale med meg 3. juli 2009 fremhevet Trygve Spildevold, den første til å inneha Brussel-stillingen, at Finansdepartementet lenge viste lite interesse for dette.

⁵⁵ Norge hadde imidlertid ikke plass i styret her.

⁵⁶ Nicolai Rygg, *Norges Bank i mellomkrigstiden*, Gyldendal, Oslo, 1950: 213.

⁵⁷ Harold James, *International Monetary Cooperation Since Bretton Woods*, Oxford, 1996: 235-236.

⁵⁸ Det var forventet at Nixon-administrasjonen hadde behov for å ha en løsning på bordet før State of the Union-talen i Kongressen i januar og Kina-besøket i februar 1972.

andre nordiske land for ethvert standpunkt man kunne komme til å innta i Washington.⁵⁹ Det var imidlertid ingen vilje fra Sveriges naboer til å binde seg til noe før man viste mer om hvilke kursjusteringer som ville bli foretatt av de store landene.⁶⁰ I stedet ble det fra norsk hold pekt på behovet for å holde løpende kontakt under Washington-møtet mellom den svenske delegasjonen – handelsminister Kjell-Olof Feldt og riksbanksjef Per Åsbrink – og de berørte nordiske statsråder.

Samme dag som det nordiske møtet i Stockholm møttes Richard Nixon og Frankrikes president, Georges Pompidou, på den portugisiske øygruppen Azorene, midt i Atlanterhavet.⁶¹ På dette møtet, som strakte seg over to dager, ble partene enige om hovedtrekkene i den avtalen som skulle fremforhandles i den amerikanske hovedstaden.⁶²

På møtet på Smithsonian-instituttet i Washington noen få dager senere kom 10-landsgruppen til enighet om nye faste kurser. Det avgjørende møtet fant sted lørdag 18. desember. Kompromisset førte til at amerikanerne devaluerte dollaren mot gull mens enkelte andre valutaer ble re- og devaluert i ulik grad.⁶³ Svenske myndigheter forpliktet seg til å devaluere kronan med en prosent.⁶⁴ Sveriges representanter kom også, uten tillatelse, til å innberette en lik kursjustering for både danske og norske kroner. Det verserer noe ulike forklaringer av hvordan dette gikk til. Skånlands referat fra møtet i Stockholm gav som nevnt inntrykk av at svenske myndigheter ikke fikk fullmakt til å ta avgjørelser på vegne av sine naboer, uten nærmere godkjenning. Det ble imidlertid vektlagt i samme referat at norske myndigheter måtte være forberedt på kontakt med svenskene mens møtet i Washington pågikk og ”på å kunne reagere på de situasjoner som vil kunne oppstå”.⁶⁵ Det kan i denne sammenheng virke som at norske myndigheters kontakt med omverdenen ble brutt i et kritisk øyeblikk. Ifølge Per Kleppes memoarbok, *Kleppekakke*, skjedde avbrytelsen i forbindelse med en regjeringsskonferanse på Staur i Hedmark der handelsministeren på vei opp delte bil med

⁵⁹ Fra Skånland til Getz Wold, ”Møte i Stockholm 13. desember mellom statsråder og riksbanksjefer”, notat av 16. desember 1971, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

⁶⁰ I Skånlands referat fremstår sjef for Finlands Bank, Mauno Koivisto, som spesielt lite samarbeidsvillig overfor svenskene.

⁶¹ Henry Kissinger, Nixons innflytelsesrike sikkerhetsrådgiver (det var først i 1973 han ble utenriksminister), gir i sine memoarer (1979: 949-962) seg selv en viktig rolle i forhandlingene på Azorene.

⁶² Pompidou hadde ingen formell lederrolle blant 10-landsgruppens europeiske medlemmer. Likevel var det forventet at tyskerne og britene ville kunne godta hovedtrekkene i det som foreløpig var en avtale mellom Frankrike og USA.

⁶³ Gullinnløsningsplikten for dollar ble likevel ikke gjeninnført.

⁶⁴ Direksjonsprotokollen, Norges Bank 20. desember 1971.

⁶⁵ Fra Skånland til Getz Wold, ”Møte i Stockholm 13. desember mellom statsråder og riksbanksjefer”, notat av 16. desember 1971, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

utenriksminister Andreas Cappelen. Kleppe ba om at ”biltelefonen” skulle være på, slik at den svenske finansminister Gunnar Sträng, som satt i Stockholm og hadde kontakt med representantene i Washington, kunne komme i kontakt med den norske handelsministeren. Cappelen viste seg imidlertid ikke å være komfortabel med pipelydene fra telefonen i bilen og bestemte, tross Kleppes protester, å skru telefonen av. Da Kleppe senere fikk opprettet telefonkontakt med Sträng var det for sent å ha innflytelse på det som skjedde på Smithsonian-instituttet.⁶⁶

Hermod Skånland skrev i 1983, i en artikkel i Norges Banks kvartalskrift *Penger og kreditt*, at devalueringen av den norske kronen i desember 1971 skyldtes en ”kommunikasjonssvikt mellom den norske og den svenske finansministeren”, og at den svenske finansministeren hadde deltatt på Smithsonian-møtet.⁶⁷ Dette er upresist. Verken den norske eller den svenske finansministeren var i Washington. Det var handelsministrene i begge land som var ”valutaminister” på dette tidspunktet og Kjell-Olof Feldt var som nevnt til stede på Smithsonian-instituttet. Det er imidlertid naturlig å tro at kommunikasjonssvikten Skånland viser til gjaldt den manglende telefonforbindelsen mellom handelsminister Kleppe (i bil på vei til Staur) og finansminister Sträng (i Stockholm). Da jeg i en samtale med Per Kleppe i februar 2010 nevnte at Skånlands versjon kanskje var noe unøyaktig, utbrøt den tidligere handelsministeren: ”Min forklaring er den korrekte!”.⁶⁸

Det er mitt inntrykk at Kleppes versjon heller ikke er helt tilfredsstillende. Det var ikke slik, som det fremgår av memoarene hans, at kursen på den norske kronen ble endelig avgjort i Washington lørdag 18. desember. Dette var det kun Sverige, som medlemsland i 10-landsgruppen, som hadde forpliktet seg til. Norske myndigheter hadde likevel, ved å slå av telefonen, gått glipp av mulighetene til å påvirke svenskenes avgjørelse. Det ble holdt en rekke møter om kursspørsmålet søndag 19. og mandag 20. desember. Spørsmålet var om Norge skulle følge svenskene og devaluere, eller gjøre som britene, la kursen være uforandret mot gull.⁶⁹ I Norges Bank var ledelsen av den oppfatning at siste ord nødvendigvis ikke var sagt i forhold til den svenske krones kurs. I direksjonsmøtet 20. desember tilrådte man norske myndigheter å henvende seg til svenske og danske myndigheter med henstilling om at alle de

⁶⁶ Kleppe, 2003: 192.

⁶⁷ Skånland, 1983: 125.

⁶⁸ Samtale med Per Kleppe, Fafo, 23. februar 2010.

⁶⁹ ”Kronekursen avgjøres i dag. Følger vi Sverige eller Storbritannia?”, *Norges handels- og sjøfartstidende*, 20. desember 1971.

tre land opprettholdt uforandret gullparitet.⁷⁰ Hvis dette ikke førte frem anbefalte direksjonens flertall at den norske kronens verdi mot gull likevel skulle holdes fast.⁷¹

Det er uvisst hvorvidt man fra norsk regjeringshold kom med en slik henvendelse til svenske eller danske myndigheter. Sjefdirektør i Norges Bank, Knut Getz Wold, kom uansett til å telefonere den svenske riksbankssjefen, Åsbrink, for å argumentere for den norske sentralbankens standpunkt. Henvendelsen skal ha gjort Åsbrink forbannet, og utskjellingene som fulgte skal, ifølge Kleppes memoarer, vært ”noe av det verste” Getz Wold hadde opplevd.⁷² Det er mulig å forstå den svenske riksbanksjefens irritasjon. Det er vanskelig å tenke seg at svenskene kunne gå bort fra sentralkursen de undertegnet på, med Åsbrink tilstede, i Washington.

Den norske regjeringen kom til å velge å overse anbefalingene fra Norges Bank (og Valutarådet) om å fastholde forholdet til gull og heller prioritere nordisk samordning. Da regjeringen møttes på ettermiddagen 20. desember for å avgjøre kursen var det ingen tvil om at svenskene ikke ville endre syn. Ifølge en norsk offentlig utredning fra 1983 (hvis formål jeg skal komme nærmere tilbake til i et senere kapittel) var det på dette tidspunktet også klart at Danmark ville følge Sverige. ”Under disse omstendigheter” valgte norske myndigheter å følge sine nordiske naboer og devaluere med en prosent.⁷³ Richard Mikkelsens *Dansk pengehistorie 1960-1990* har en annen rekkefølge på dette. I hans fremstilling var det danske myndigheter som valgte å devaluere ”etter at Norge hadde besluttet at følge Sverige”.⁷⁴ Sannsynligvis har det blitt koordinert mellom de ulike regjeringene. Ifølge Mikkelsen var direkte kontakt mellom statsministrene Trygve Bratteli, Jens Otto Krag og Olof Palme i denne saken.⁷⁵

Regjeringen mottok råd fra flere hold, ikke bare Norges Bank og Valutarådet, i forbindelse med kursavgjørelsen i desember 1971. Det var ulikt syn på hva som ville være et riktig kursleie, alt etter rådgivernes skjønn og hvilke interesser de representerte. Selv om en dollardevaluering var uheldig for norsk eksportnæring, spesielt skipsfarten, var norske myndigheter opptatt av at justeringene mellom de store landene ble av en slik størrelse at en

⁷⁰ Direksjonsprotokollen, Norges Bank 20. desember 1971.

⁷¹ Også Valutarådet tilrådte dette.

⁷² Kleppe, 2003: 192.

⁷³ NOU 1983: 39 *Lov om Norges Bank og pengevesenet*: 93.

⁷⁴ Richard Mikkelsen, *Dansk pengehistorie 1960-1990*, Danmarks Nationalbank, seddeltrykkeriet, 1993: 164.

⁷⁵ Mikkelsen har ingen kildehenvisning til denne opplysningen.

igjen kunne oppnå ro på valutamarkedene, noe som man antok var en forutsetning for sterk vekst i internasjonal økonomi.⁷⁶ Ved at kronen fulgte dollaren et lite stykke på vei fikk norske myndigheter likevel gitt en liten ”julegave” til skipsfartsnæringen.

Slangesamarbeidet

Selv om størrelsen på devalueringen i desember 1971 var liten, vakte omstendighetene rundt avgjørelsen sterk misnøye på norsk hold og viste hvor lite innflytelse norske myndigheter hadde i internasjonalt valutakurssamarbeid. Hendelsen førte til at norske myndigheter lette etter nye muligheter for innflytelse på det valutapolitiske området. Siden slutten av 1960-årene hadde det i EF vært arbeidet med en plan for å utvikle et tettere kurspolitisk samarbeid. I den såkalte Werner-rapporten hadde man sågar lagt en fremdriftsplan for monetær union innen 1980.⁷⁷

Under Bretton Woods-perioden, hadde en rekke europeiske land operert med en svingningsmargin på trekvart prosent, noe smalere enn det som i utgangspunktet krevdes. Ettersom kurssvingningsmarginene hadde blitt utvidet fra pluss/minus en prosent under den opprinnelige fastkursavtalen til pluss/minus to og en halv prosent ved Smithsonian-avtalen, så EF-landene behov for å samarbeide om å opprettholde innbyrdes trangere svingningsmarginer.⁷⁸ I mars 1972 inngikk landene et slikt samarbeid – som kom til å bli kalt ”slangesamarbeidet”, eller ”slangen” – hvor svingningene skulle holdes innen pluss/minus en og en kvart prosent. Danmark, Irland og Storbritannia, som enda ikke var medlemmer i EF på dette tidspunktet, ble også med i dette kurssamarbeidet.⁷⁹

Som søkerland til EF ble spørsmålet om norsk deltakelse i slangesamarbeidet aktuelt. Spørsmålet ble behandlet i et ekstramøte i Norges Banks direksjon den 22. mars 1972, med bakgrunn i et notat hvor sjefsdirektør Getz Wold og nestformann Skånland hadde drøftet spørsmålet. To av de tre direksjonsmedlemmene som var til stede – formannen og nestformannen – var positive til en innsnevring av svingningsmarginene til en og en kvart prosent. Mindretallet, representert ved den profilerte EF-motstanderen Hans Borgen, mente

⁷⁶ Notat til finansråden, ”Dollarkrisen”, 19. august 1971, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

⁷⁷ Eichengreen, 1996: 153.

⁷⁸ Eichengreen, 2007: 246-251.

⁷⁹ Eichengreen, 1996: 154.

saken burde utstå inntil videre.⁸⁰ Saken ble forelagt Handelsdepartementet og handelsminister Kleppe fikk allerede dagen etter utarbeidet et notat hvor han gav sin tilslutning til direksjonsflertallets anbefaling. Bratteli-regjering gav sin samlede godkjennelse 7. april.⁸¹ I slutten av mai dette året sluttet Norge seg formelt til det europeiske kurssamarbeidet.⁸²

Mellom Handelsdepartementet og Norges Bank var det enighet om at Norge burde knytte seg til slangesamarbeidet. I Finansdepartementet derimot, var det røster som uttrykte skepsis. I et notat til statsråd Ragnar Christiansen skrev finansråd Eivind Erichsen:

Når det er sagt vil jeg imidlertid på den andre siden gjerne peke på at selve EF-ordningen med de trangere kursmarginer neppe har særlig mye for seg fra et internasjonalt valutarisk synspunkt. Det er mye greiere å ha et internasjonalt valutasystem som opererer med felles svingningsmarginer for alle land.

Erichsen var meget skeptisk til planene om monetær union og konkluderte med at ulempene ved et europeisk valutasamarbeid kanskje var større enn fordelene.⁸³

Synet på kurspolitikken i Finansdepartementet og Handelsdepartementet gjenspeilte delvis de ulike holdningene embetsmennene der hadde til EF-medlemskap. Kort tid før EF-valget offentliggjorde handelsminister Kleppe et omfattende materiale som viste at medlemskap ville gi høyere økonomisk vekst enn utenforskap. Dette fremprovoserte et motsvar fra de EF-skeptiske økonomene i Finansdepartementet. Her ble det fremhevet at medlemskap først og fremst ville svekke de nasjonale styringsmuligheter.⁸⁴ I Norges Bank var man som nevnt, hvis man ser bort fra Borgen i direksjonen, veldig positive til slangesamarbeidet. Dette var ikke minst på grunn av muligheten til å få innflytelse i internasjonalt valutakurssamarbeid. Tankegangen kom godt frem i sjefdirektør Knut Getz Wolds ”Kristofer Lehmkuhl-forelesning” på Norges Handelshøyskole noen få dager før EF-valget:

⁸⁰ Det var fem medlemmer i direksjonen i Norges Bank frem til 1985. Etter loven om Norges Bank av 1892 oppnevnte regjeringen en formann. Fra 1905 utnevnte regjeringen også en nestformann. De tre andre direksjonsmedlemmene ble valgt av Stortinget.

⁸¹ Direksjonsprotokollen, Norges Bank 22. mars, 14. april, og 28. april 1972.

⁸² Fra Getz Wold til Erichsen, ”Norges deltaking i det europeiske valutasamarbeidet. Saksbehandlingen i 1972 og 1973”, notat av 20. november 1978, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

⁸³ Fra finansråden til statsråden, ”Valutasituasjonen”, notat av 28. juni 1972, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

⁸⁴ Einar Lie og Christian Venneslan, *Over evne. Finansdepartementet 1965-1992*, Pax, Oslo, 2010: 146-151.

Det kan være grunn til å understreke at Norge de siste 10 år har hatt en utsatt og vanskelig stilling på dette området [valutapolitisk samarbeid]. Norge er verken medlem av styret i BIS eller i den såkalte 10-landsgruppen av verdens største industriland. I OECD's arbeidsgruppe nr. 3 for internasjonale betalingsspørsmål er Norge bare representert gjennom en observatør i den svenske delegasjon, og det har skapt vanskelige problemer i forhold til OECD å opprettholde selv denne beskjedne plass. De tre organene som her er nevnt, har i denne 10-årsperioden i realiteten sammen i stor utstrekning avgjort de viktigste mellomfolkelige betalings- og valutaproblemer, en avgjørelsesprosess Norge altså praktisk talt ikke har deltatt direkte i. Vi deler i så måte skjebne med en gruppe mindre industriland som Australia, Danmark, Finland, Østerrike osv. og med U-landene. Under disse omstendigheter har det måttet bli en viktig oppgave for Norges Bank så vidt mulig å bøte på manglende direkte representasjon gjennom å utnytte andre internasjonale kontaktmuligheter.⁸⁵

Getz Wold avsluttet med å peke på at et norsk EF-medlemskap ville gi Norge større valutapolitisk innflytelse.⁸⁶

Etter at det norske folk stemte nei til EF-medlemskap den 25. september 1972, erklærte sentralbankene som deltok i det europeiske kurssamarbeidet at de fortsatt var innstilt på å støtte norske kroner ved ytterkursene i samsvar med slangeavtalen. Korvald-regjeringen, som tiltrådte som følge av avstemningsresultatet, ba Valutarådet og Norges Bank uttale seg om hvorvidt Norge fortsatt burde videreføre samarbeidet. Både rådet og sentralbanken tilrødde fortsatt deltakelse. På en regjeringsskonferanse i november, hvor Getz Wold – som for øvrig hadde takket nei på forespørsel fra Korvald om å bli utenriksminister – var til stede, bestemte regjeringen at den ikke ville bryte kurssamarbeidet.⁸⁷

Noen dager etter regjeringsskonferansen hadde Getz Wold et møte med EFs sentralbankssjefkomité. Her informerte han om at norske myndigheter ønsket å fortsette kurssamarbeidet. Komiteen gav imidlertid da uttrykk for at den trengte tid til å overveie saken. Selv om samarbeidet fortsatte som tidligere, gikk det, ifølge et notat Getz Wold skrev noen år senere, flere måneder uten at det kom noe formelt svar på den norske anmodningen.⁸⁸ Dette hadde etter all sannsynlighet sammenheng med at det lenge var usikkerhet rundt formen

⁸⁵ Knut Getz Wold, "Norges Banks samarbeid med statsmaktene, bankene og utlandet", Kristofer Lehmkuhl-forelesning ved Norges Handelshøyskole, 20. september 1972. Foredraget er trykt i artikkelsamlingen *Økonomisk styring i et fritt samfunn*, Aschehoug, 1975.

⁸⁶ Dette var kanskje det nærmeste den diplomatiske og politisk korrekte ja-mannen Getz Wold kom et innlegg i EF-debatten. Ifølge Arne Finborud (1994: 79), mangeårig journalist i Dagbladet, skal sjefdirektøren, da han ble spurt om å delta i det offentlige ordskiftet om medlemskap, ha svart at "han ikke bidro i religionskriger".

⁸⁷ Ifølge Asdahl (1985) skal Getz Wold også ha takket nei til finansministerposten i Lyng-regjeringen i 1963.

⁸⁸ Fra Getz Wold til Erichsen, "Norges deltaking i det europeiske valutasamarbeidet. Saksbehandlingen i 1972 og 1973", notat av 20. november 1978, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

på det videre slangesamarbeidet.⁸⁹ Saken kom imidlertid i en ny stilling da Smithsonian-avtalen brøt sammen i mars 1973.

Finansdepartementet tar over initiativet i kurspolitikken

Etter at det var blitt oppnådd enighet om nye kurspariteter i Washington i desember 1971 tok det ikke lang tid før det oppsto nye problemer i det internasjonale fastkurssamarbeidet. Sommeren 1972 ble Storbritannia tvunget til å flyte pundet ut av sitt Smithsonian-leie.⁹⁰ 1972 var også valgår i USA, og den ekspansive økonomiske politikken som fulgte av dette økte underskuddet på driftsbalansen og førte til nytt press på dollarkursen.⁹¹ I en uttalelse fra Valutarådet om valutarisk beredskap fra januar 1973 var det først og fremst utfordringene knyttet til en ny fastkurs for det fortsatt flytende pundet som ble behandlet. Det ble ikke antatt at amerikanerne ville foreta noen ny nedjustering av kursen.⁹² Det var imidlertid det som skjedde i februar.

Ved kursfastsettelsen i desember 1971 hadde norske myndigheter siktet på å holde verdien av den norske kronen samlet sett stabil i forhold til de kursjusteringene som ble gjort.⁹³ Det var Handelsdepartementet og Norges Bank som hadde ledet an i dette arbeidet. Fra og med 1973 kom Finansdepartementet til å tilrive seg initiativet i kursspørsmål. Departementet hadde gjennom 1960-tallet tilegnet seg nesten alle mulige styringsredskaper i norsk økonomi.⁹⁴ Da kurspolitikken ble tilgjengelig kom også denne til å bli grepet begjærlig. I stedet for et ensidig mål om en fast kurs overfor kurssamarbeidspartnere kom valutakursen fra 1973 av også til å bli brukt som et indrepolitisk virkemiddel. Fra det ambisiøse Finansdepartementets ståsted var det inflasjonen som var det største problemet i styringen av det norske samfunnet ved begynnelsen av 1970-årene.⁹⁵ Denne erkjennelsen hadde ført til at det hadde blitt nedsatt et

⁸⁹ ”Det europeiske fond og Norges deltakelse i EF’s valutasamarbeid”, notat av 9. februar 1973, NB arkiv, mappe 523.32.

⁹⁰ Dermed var britene også ute av slangesamarbeidet etter drøyt halvannen måneds deltakelse.

⁹¹ Eichengreen, 1996: 133-134.

⁹² ”Uttalelse fra Valutarådet om valutasituasjonen og Norges kurspolitikk”, notat av 30. januar 1973, finnes som vedlegg til direksjonsprotokollen, Norges Bank, 1973.

⁹³ Den norske kronen ble devaluert med en prosent mot gull i desember 1971. Den *effektive* kursendringen overfor handelspartnerne ble likevel slik det utviklet seg kun på -0,2 prosent. Dermed var det slik at den norske kronens verdi i forhold til handelspartnerne var blitt bedre ivaretatt ved en én prosents devaluering mot gull enn den ville vært uten (Se ”Ingen politisk storm etter nedskrivningen” i *Aftenposten* 21. desember 1971).

⁹⁴ Se Einar Lie, *Ambisjon og tradisjon. Finansdepartementet 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995; Einar Lie og Christian Venneslan, *Over evne. Finansdepartementet 1965-1992*, Pax, Oslo, 2010.

⁹⁵ Eivind Erichsen, *Glimt fra et langt liv i Finansdepartementet*, Oslo, 1999: 97-103; Fra finansministeren til regjeringens medlemmer, ”Den norske krones verdi i forhold til andre valutaer”, notat av 13. februar 1973, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

utvalg høsten 1972, kalt ”Prisproblemutvalget”, under ledelse av nestsjefen i Norges Bank, Hermod Skånland.⁹⁶ Utvalget vurderte blant annet mulighetene for å bruke endringer i valutakursen for prisstabiliserende formål.⁹⁷ Konklusjonen var, med visse forbehold, positiv.

Midt i februar 1973 devaluerte USA dollaren med ti prosent. For norske myndigheter talte hensynet til kursstabilitet overfor handelspartnerne for at kronen burde følge dollaren et stykke på vei. Men en kronedevaluering ville også fyre opp under inflasjonen. Det ble, i tråd med vanlig praksis, bedt om uttalelser fra Norges Bank og Valutarådet. Saken ble diskutert i sistnevnte både den 13. februar og dagen etter. Av referatet fra 14. februar går det frem at alle rådets medlemmer ville devaluere, den eneste som tok et lite forbehold var Finansdepartementets utsendte. Det var en viss uenighet om størrelsen på devalueringen, om den burde være tre, fire eller fem prosent. Som følge av dette ble det ikke gitt noen ”felles tilråding” til regjeringen.⁹⁸ I et krast brev til rådets leder, sjefdirektør Getz Wold, noen dager senere, protesterte Handelsdepartementets Thomas Løvold på ordvalget i referatet.⁹⁹ Løvold beskrev møtet som ”det viktigste siden Valutarådet i 1967 behandlet spørsmålet om reaksjon på devalueringen av pund sterling” og påpekte at det burde ha kommet tydelig frem at det var enstemmighet om å devaluere kronen i størrelsesorden tre til fem prosent.¹⁰⁰

Mens Valutarådet under Bretton Woods-systemet hadde vært et samordningsorgan hvis innstillinger de politiske myndighetene vanligvis fulgte, mistet det mot slutten av 1970-tallet det meste av sin betydning og innflytelse.¹⁰¹ I neste kapittel skal vi likevel se at det var i Valutarådet – i 1976 – at kritikken mot Norges deltakelse i det europeiske slangesamarbeidet

⁹⁶ NOU 1973: 36 *Om prisproblemene*.

⁹⁷ Også i Sverige var det flere økonomer som argumenterte for denne løsningen: se Clas Wihlborg, ”Valutapolitiken” i Lars Werin, Peter Englund, Lars Jonung og Clas Wihlborg, *Från räntereglering till inflationsnorm. Det finansiella systemet och riksbankens politik 1945-1990*, SNS forlag, Stockholm, 1993: 224-225.

⁹⁸ Referat fra valutarådsmøte 14. februar 1973, NB arkiv, boks nr. 155, mappe 460.72.

⁹⁹ Konklusjonen fra møtet har gitt inntrykk av at rådet ikke hadde noen klar oppfatning om hvorvidt kronen burde devalueres eller ikke. Se for eksempel Alice Rostoft, ”Valutauro og valutapolitikk” i *Penger og kreditt* 1973 (1); NOU 1983: 39 *Lov om Norges bank og pengevesenet*: 94; Tore Anstein Dobloug, *Norsk valutakurspolitikk 1971-1990*, hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1992: 51.

¹⁰⁰ Fra Løvold til Getz Wold, ”Valutarådets møte den 14. ds.”, brev av 26. februar 1973, NB arkiv, boks nr. 155, mappe 460.72.

¹⁰¹ Tore Anstein Dobloug (1992: 108-111) gir Valutarådet og Norges Bank en mer avgjørende rolle i valutakurspolitikken enn det jeg argumenterer for. Det kan ha sammenheng med at Doblougs undersøkelse i stor grad bygger på arkivmateriale fra Norges Bank. Etter mitt skjønn undervurderer Dobloug Finansdepartementets rolle i valutakurspolitikken. Hans manglende forståelse illustreres av denne setningen: ”Nesten hele den norske makteliten, *knappt uten unntak innenfor økonomi*, var klare tilhengere av økonomisk integrasjon i Europa” (s. 114, min utheving). Er det et unntak som er nødvendig å nevne, så er det at embetsmennene i Finansdepartementet var EF-skeptikere.

først kom til overflaten. Også Handelsdepartementet kom gradvis til å bli ribbet for valutapolitisk innflytelse. Først fra 1973 da Finansdepartementet reelt overtok initiativet i kursspørsmål, mer formelt i 1981 da Valutaavdelingen, og ansvaret for valutareguleringene, ble flyttet fra Handelsdepartementet til Finansdepartementet.¹⁰² Norges Bank kom derimot, som vi spesielt skal se på 1980-tallet, både på grunn av bortfallet av andre aktører og sentralbankens nestkommanderendes tette samarbeid med statsministerne Kåre Willoch og Gro Harlem Brundtland, til å forbli en viktig rådgiver i kurspolitiske spørsmål.¹⁰³

Svenske myndigheter benyttet anledningen til å devaluere med fem prosent som følge av nedjusteringen av dollarkursen i februar 1973.¹⁰⁴ Det lykkes imidlertid ikke å oppnå en felles nordisk linje ettersom danskene ikke fant det hensiktsmessig å skrive kronen ned. Norges Banks direksjon hadde tre møter på tre dager i forbindelse med dollardevalueringen. På det andre møtet var det avstemming. Sjefdirektør Getz Wold og nestsjef Skånland, stemte (slik de også gjorde i Valutarådet) for at kronen burde devalueres med fire prosent. Det stortingsoppnevnte flertallet, Hans Borgen, Otto Totland og tidligere omtalte Andreas Cappelen, mente derimot at man av hensyn til prisstigningen burde unngå å justere kronekursen. Fagforeningsmannen Totland var vararepresentant for høyremannen Erling Petersen på dette møtet. Da Petersen var tilbake på direksjonsmøte neste dag fikk han protokollført at han ikke ville ha stemt som Totland.¹⁰⁵

Kursspørsmålet ble også diskutert i Stortingets utvidete utenriks-, konstitusjons- og finanskomite den 15. februar.¹⁰⁶ Her var det også flertall for ikke å devaluere.¹⁰⁷ Behovet for hemmelighetshold rundt kursavgjørelser kom i fremtiden til å gjøre at det ble vanskeligere å ta med stortingskomiteen på råd.¹⁰⁸ Det var heller ikke mye rom for å diskutere disse

¹⁰² Valutaavdelingen var i 1947 blitt flyttet motsatt vei, fra Finansdepartementet til det da nyopprettede Handelsdepartementet. (Erichsen, 1999: 14).

¹⁰³ Selv om Norges Bank var sterkt involvert i kurspolitiske avgjørelser, kan det diskuteres hvor mye innflytelse den egentlig hadde. Sentralbankens tradisjonelle rolle har vært å sikre en stabil pengeverdi. En mindre avhengig bank enn det Norges Bank var i etterkrigstiden kunne ha ytt de politiske myndighetene mer motstand i den akkomoderende valutakurspolitikken på 1970- og 80-tallet.

¹⁰⁴ Det samme gjorde finnene.

¹⁰⁵ Direksjonsprotokollen, Norges Bank 14.02.73, 15.02.73.

¹⁰⁶ *Stortingstidende*, 1972-73, 7b.

¹⁰⁷ Håndskrevet referat fra komitemøte 15. februar på baksiden av notat av 14. februar 1973, "Den norske kronens verdi i forhold til andre valutaer" EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80. "

¹⁰⁸ Knut Getz Wold, *Økonomisk styring i et fritt samfunn*, Aschehoug, Oslo, 1975: 49.

spørsmålene lenge eller særlig grundig, ifølge en av de som deltok på møtet, Kåre Willoch.¹⁰⁹ Høyres formann stemte for øvrig med mindretallet for devaluering.

Det er mulig leseren blir noe forvirret over at norske myndigheter ville ta best hensyn til kursstabilitet overfor handelspartnerne – eller videreføre en fastkurspolitikk – ved å devaluere kronen. Det må imidlertid her skilles mellom et lands devaluering overfor det som enda var den sentrale måleenhet, gull, og den samlede virkning av hva alle land gjør, den effektive kursendring.¹¹⁰ Hvis norske myndigheter ikke nedjusterte kronens verdi i forhold til gull etter kursjusteringene i februar 1973, ville det innebære en reell revaluering i forhold til andre valutaer.¹¹¹ Det var derfor ”fastkursforkjempere” som Getz Wold, Petersen og Willoch ville devaluere.

Avgjørelsen i direksjonen, sammen Valutarådets vage uttalelse, passet Korvald-regjeringen bra. Den slapp å ta den offentlige påkjenningen det var å være uenig med sine to viktigste rådgivere. Belastningen ville vært større ved denne anledningen enn i desember 1971 ettersom det var større sprik mellom alternativene. Men det ble fort klart at heller ikke justeringene som ble gjort i februar løste problemene i det internasjonale fastkurssamarbeidet. I et notat fra Norges Banks representant i Brussel, skrevet en drøy uke etter dollardevalueringen, ble det fremhevet at en ny spekulasjonsbølge sannsynligvis var uunngåelig i nær fremtid.¹¹²

Smithsonian-avtalen bryter sammen – Norge fortsetter i slangesamarbeidet

Valutauroen tiltok og utover i mars 1973 ble det tydelig at Smithsonian-samarbeidet ville kollapse. Mens EFs sentralbanksjefkomite hadde vært noe uklare på om de ønsket norsk

¹⁰⁹ Samtale med Kåre Willoch i Stortingets kantine 22. mars 2010.

¹¹⁰ På denne tiden var det opprettet en ny internasjonal valuta, Special Drawing Rights (SDR). SDR ble opprettet for å motvirke knapphet på global likviditet. Gullproduksjonen var, som jeg var inne på i forrige kapittel, på ingen måte tilstrekkelig til å møte etterspørselen. Måten landene kunne øke sine reserver på i etterkrigstiden var å akkumulere internasjonalt aksepterte valutaer som dollar og pund. For at slik akkumulasjon skulle være mulig måtte USA og Storbritannia tolerere underskudd på betalingsbalansen. Hvis disse nøkkellandene ikke tillot slike underskudd kunne tilgangen til internasjonal likviditet bli for liten. SDR hadde opprinnelig en tilknytning til gull, men ble fra midten av 1970-tallet verdisatt etter en kurv av 16 valutaer. SDR kom imidlertid ikke til å bli den dominerende kilde til skapning av internasjonale valutareserver i årene som fulgte. Dollar beholdt sin dominerende posisjon.

¹¹¹ I Norges Bank foregikk det gjennom første halvdel av 1970-tallet arbeid med å regne på kronens verdi målt etter en vekt av andre valutaer. Resultater av disse arbeidene ble trykket i sentralbankens kvartalsskrift (opprettet i 1973), *Penger og kreditt*. Se blant annet Trond Munkerud Johansen, ”Beregning av effektiv kursutvikling for norske kroner”, 1974 (3) og Enok Olsen, ”Effektiv kursutvikling for norske kroner – overgang til ny beregningsmetode”, 1976 (4).

¹¹² ”EF-landenes valutapolitikk og neste valutakrise”, notat av 23. februar 1973 fra Trygve Spildrejrø. EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

deltakelse på høsten, ble det i begynnelsen av mars gitt signaler om at man gjerne ville ha nordiske land med i en vest-europeisk ”felles flyt”.¹¹³ Mandag 12. mars ble det holdt ekstramøter i både Norges Banks direksjon og i Valutarådet. Flertallet i begge tilrådte at Norge knyttet seg til det felles valutasystem EF-landene hadde vedtatt å gå inn for.¹¹⁴ Heller ikke i Finansdepartementet anså man ”alenegang” som noe godt alternativ. I et notat fra Finansdepartementets økonomiavdeling ble det likevel understreket at samarbeidet var av ”midlertidig” art.¹¹⁵

Valutaspørsmål ble – for en sjelden gang –, i forbindelse med kurssamarbeidets forventede sammenbrudd, debattert i plenum i Stortinget. Her forsøkte Høyre-representanten og direksjonsmedlemmet Erling Petersen å reise en prinsipiell debatt om bruk av valutakursen som indrepolitisk virkemiddel. Petersen møtte ingen utpreget entusiasme i salen.¹¹⁶ Hvis man ser bort fra at kursspørsmålet var ømtålig, kan man mistenke stortingspolitikkerne for ikke å beherske tematikken. I Francis Sejersteds bok om Nicolai Rygg og pengepolitikken i 1920-årene finnes det en interessant passasje hvor nasjonalforsamlingens finanskomite uttaler at den ikke har den ”nødvendige inngående kjennskap” og ikke er i stand til å ”foreta nogen kritisk bedømmelse” av Norges Banks pengepolitiske disposisjoner.¹¹⁷ Tatt i betraktning at det hadde vært langt mellom kursavgjørelsene i etterkrigstiden, var det å forvente at det heller ikke i 1970-årene fantes mye valutakompetanse på Stortinget. Kåre Willoch understrekte dette i min samtale med ham i mars 2010. Han trakk frem sin periode som handelsminister (1965-70) som en tid da han – når det gjaldt kursspørsmål – ikke kunne ”forvente noe veiledende svar fra Stortinget”.¹¹⁸ I den ovenfor nevnte stortingsdebatten ble handelsminister Hallvard Eika presset til å forsikre om at regjeringen ville videreføre kurssamarbeidet med EF-landene. Arbeiderpartiets Arvid Johanson tolket dette som et tilbaketog for den EF-skeptiske regjeringen.

¹¹³ Fra Getz Wold til Erichsen, ”Norges deltaking i det europeiske valutasamarbeidet. Saksbehandlingen i 1972 og 1973”, notat av 20. november 1978, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

¹¹⁴ Direksjonsprotokollen, Norges Bank 12. mars 1973.

¹¹⁵ Fra Arne Øien, ekspedisjonssjef i Økonomiavdelingen, ”Midlertidig samarbeid med EF-land om valutakurspolitikken”, notat av 13. mars 1973, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

¹¹⁶ *Stortingstidende* 1972-73, 7b: 2020.

¹¹⁷ Francis Sejersted, ”Ideal, teori og virkelighet. Nicolai Rygg og pengepolitikken i 1920-årene” i *Demokrati og rettstat*, Pax, 2001: 49-50.

¹¹⁸ Norges Bank, som fra sin opprettelse i 1816 og frem til 1896 hadde sitt hovedkontor i Trondheim, drev i liten grad kursintervensjon på 1800-tallet. Faktisk ble banken ofte kritisert fra hovedstaden for ikke å gjøre dette. Ved flere anledninger kan det virke som det var større forståelse for valutakursutviklingen på Løvebakken enn i Norges Bank. Disse rollene var definitivt blitt byttet om på 1900-tallet. Jeg skal komme tilbake til parlamentarikerne og valutakurspolitikken når jeg i neste kapittel behandler debatten rundt Norges uttreden av slangesamarbeidet i 1978.

Midt i mars brøt det brede internasjonale fastkurssamarbeidet sammen. Amerikanernes ekspansive økonomiske politikk, som for alvor hadde tatt til med Lyndon B. Johnsons ambisiøse sosialpolitikk og finansiering av krigen i Vietnam, hadde blitt videreført av Nixon-administrasjonen. Det ble etter hvert umulig å forene dette med en fast dollarkurs.

Da det europeiske slangesamarbeidet ble opprettet i mars 1972 fant det sted innenfor det internasjonale Smithsonian-samarbeidet. Dette forholdet ble omtalt som ”slangen i tunnelen”, hvor tunnelen utgjorde Smithsonian-samarbeidets bredere svingningsmarginer. Selv om norske myndigheter så det som helt naturlig å knytte seg til et forpliktende kurssamarbeid, ble det vanskeligere å argumentere for å være med i den europeiske slangen når den internasjonale tunnelen var borte. Dette hadde sammenheng med at det norske folk nylig hadde sagt nei til medlemskap i EF. I myndighetenes interne notater fra marsdagene 1973 kan man få inntrykk av at det europeiske valutasamarbeidet starter på dette tidspunktet, og ikke våren 1972. Slik ble det også oppfattet i deler av pressen. Det ble etter hvert en diskusjon om hva slangesamarbeidet egentlig innebar. Direksjonsmedlem Hans Borgen, som med jevne mellomrom skrev i senterpartitalerøret *Nationen*, kalte slangen et meget begrenset teknisk samarbeid. Kontorsjef Arne Lie i Norges Banks valutaavdeling vektla at det var et klart brudd mellom det europeiske valutasamarbeidet som hadde funnet sted under Smithsonianavtalen og det som ville komme etter, og at dette var det første steg mot en vest-europeisk monetær union.¹¹⁹ Spørsmålet var om europeisk valutasamarbeid var kompatibelt med at folket hadde sagt nei til EF. Finansråd Erichsen, selv en skeptiker i forhold til EF, var blant dem som forsikret om at samarbeidet ikke innebar noen suverenitetsfraskrivelse:

Det er ikke noe prinsipielt nytt i den nye ordning vi har fått om at den norske kronen skal flyte sammen med de seks EF-landene. Vi har hatt et samarbeid med EF helt siden etter folkeavstemmingen [håndskrevet kommentar i margen: ”og før det siden mai 72”]. Dette er et samarbeid av teknisk karakter mellom sentralbanker ... Det er dårlig dekning for å si at vår avtale er et første skritt i retning av en økon. og monetær union. Vår avtale er en praktisk og tidsbestemt valutakursordning. Den er situasjonsbestemt, og den kan bringes til opphør av Norge når som helst det måtte finnes ønskelig.

Erichsen avsluttet med å poengtere at det på global basis ble arbeidet med reformer av valutaordningene.¹²⁰ Den offentlige diskusjonen omkring kurssamarbeid døde etter hvert hen.

¹¹⁹ ”Norge deltar i EF’s valuta fond: Gale påstander fra Garbo & Co” i *Verdens Gang*, 17. mars 1973.

¹²⁰ ”Flytingen av den norske krone”, notat av 20. mars 1973, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

Det er likevel klart at avviklingen av det internasjonale fastkurssamarbeidet og tilknytningen til en europeisk ”felles flyt” innebar et historisk vendepunkt for norsk valutakurspolitikk. Fra nå av ble kronen knyttet til den vest-tyske marks kursutvikling i stedet for dollar.

Oljekrise og revaluering

EF-striden hadde rystet norsk politikk i grunnvollene og det var et svekket arbeiderparti som etter valget i 1973 dannet en mindretallsregjering. Partiet måtte i den neste perioden ikke bare forholde seg til den borgerlige motstanden, men også til en kravstor venstreopposisjon – Sosialistisk Valgforbund fikk seksten stortingsrepresentanter ved valget. Ved tiltredelsen i oktober 1973 gikk den nye regjeringen offensivt ut og varslet en ”betydelig vekst i folks kjøpekraft og innen offentlig sektor”.¹²¹ Den internasjonale oljekrisen som brøt ut samme måned kom ikke til å legge noen demper på regjeringens ambisjoner. Oljeprisøkningen kunne tvert om karakteriseres som et lykketreff, ettersom det nylig hadde blitt klart at det fantes svære oljeforekomster på bunnen av Nordsjøen. Noe av det første Per Kleppe, den ferske finansministeren, ble forelagt, var et tidlig utkast til den kommende stortingsmeldingen om oljens plass i norsk økonomi.¹²² Oljens inntreden kom også til å få betydning for valutakurspolitikken.

I forbindelse med en regjeringskonferanse i oktober ble det utarbeidet et notat til regjeringens medlemmer som gikk inn på ansvarsforholdene i valutapolitikken. Mens Finansdepartementet hadde grepet initiativet ved den kurspolitiske ikke-avgjørelsen februar, ble det behov for å klargjøre prosedyren noe mer. Det dreide seg om en reell overføring av beslutningskompetanse, uten noen formell beslutning:

Praktiske hensyn tilsier likevel at en for tiden ikke bør ta sikte på å overføre de internasjonale valutaspørsmålene ... Derimot bør det være dette departement [Finansdepartementet] som har hovedansvaret for vår egen kurspolitikk og legger slike saker frem for regjeringen. Dette krever ingen formell beslutning på det nåværende tidspunkt, det er tilstrekkelig med en forståelse om at det heretter er Finansdepartementet som utarbeider de nødvendige regjeringsnotater, og om det blir aktuelt å endre kronens kurs i forhold til gull eller SDR, legger frem utkast til kgl.res. om dette.¹²³

¹²¹ Harald Espeli, *Industripolitikk på avveie. Motkonjunkturpolitikken og Norges Industriforbunds rolle 1975-1980*, Gyldendal, 1992: 25.

¹²² Kleppe, 2003: 246.

¹²³ Fra finansministeren og handelsministeren til regjeringens medlemmer, ”Ansvar for valutakurspolitikken”, notat av 16. oktober 1973, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

Per Kleppe hadde hovedansvaret for valutakurspolitikken både som handelsminister i Trygve Brattelis første regjering og som finansminister i Brattelis andre regjering. På spørsmål om når ansvaret ble overført fra det ene departementet til det andre svarte Kleppe i februar 2010 at han ”ikke kunne huske eksakt hva som skjedde”.¹²⁴ Dette har mest sannsynlig sammenheng med at den reelle overføringen av ansvaret delvis fant sted under Korvald-regjeringens periode, som var mellom de to Bratteli-regjeringene.

I februar 1973 hadde myndighetene latt være å devaluere, noe som reelt sett hadde vært en revaluering, for å forsøke å demme opp for internasjonale inflasjonsimpulser. Dette middelet var også tenkt brukt i fortsettelsen. I et notat fra Finansdepartementets Økonomiavdeling i slutten av september – da Korvalds regjering på grunn av valgresultatet tidligere i måneden var blitt et forretningsministerium – ble det vist til at ”En revaluering vinteren eller våren 1974, kunne støtte bra opp under regjeringens prispolitikk”. Det gikk videre frem av notatet at statsråd Jon Nordbom hadde bedt avdelingen arbeide videre med saken.¹²⁵

Forventningen om økte inflasjonsimpulser fra utlandet etter oljeprisøkningen fra oktober 1973 fikk Finansdepartementet til å fremskynde en revaluering av kronen. Faktisk kom kursjusteringen til å bli gjennomført enda snarere enn selv departementet hadde planlagt. Dette skyldtes at markedsaktørene fikk mistanke om at en revaluering var nært forestående.¹²⁶ I medias dekning av saken fra disse dagene blir NRK-journalist Jens Solli utpekt som mannen som ”løsnet skredet”.¹²⁷ I radioens dagsnyttssending kvelden 13. november skal Solli ha bidratt til å skape forventning om en oppjustering av kronen. Dagen etter ville plutselig ”alle” kjøpe norske kroner. Norges Bank suspenderte av den grunn all handel med valuta.

Myndighetene mente nå at det måtte tas en rask kursavgjørelse. Morgenen 15. november ble det holdt et ekstraordinært direksjonsmøte i Norges Bank. Regjeringen hadde anmodet om sentralbankens uttalelse om en mulig revaluering. Flertallet i direksjonen, Getz Wold, Borgen og Rikoll Nestaas, mente at kronen ikke burde revalueres. De tre mente at fra et klassisk handelspolitisk ståsted, hvor man la vekt på likevekten i utenriksøkonomien, var det ikke grunnlag for å gjøre en kursendring. Mindretallet, Skånland og Totland, foreslo en

¹²⁴ Samtale med Per Kleppe, Fafo, 23. februar 2010.

¹²⁵ Til statsråden fra ekspedisjonssjef Øien, ”Aktuelle spørsmål innen økonomiavdelingens arbeidsområde”, notat av 25. september 1973, ØA arkiv, boks Faa – 0003.

¹²⁶ NOU 1983:39: 94-95.

¹²⁷ Se bl.a. ”Jens Solli i NRK: Mannen som løsnet skredet”, *Verdens Gang* 16. november 1973.

oppjustering på fire prosent.¹²⁸ Saken ble også diskutert i Valutarådet. Flertallet her inntok den samme holdningen som flertallet i Norges Bank. Man ville ikke ha revaluering ettersom det ikke forelå noen ”fundamental ulikevekt” i norsk utenriksøkonomi.¹²⁹ På tross av anbefalingene fra Norges Bank og Valutarådet valgte Bratteli-regjeringen likevel å skrive kronen opp med fem prosent.

Offisielt var det hensynet til pris- og lønnsutviklingen som ble vektlagt ved revalueringen av kronen i november 1973. Det ble snakket lavere om at en revaluering også ville bidra til en omstrukturering av norsk økonomi ved å gjøre landets minst konkurransedyktige eksportbedrifter ulønnsomme. I samtale med meg nektet Per Kleppe for at det var noe direkte sammenheng her.¹³⁰ Det er imidlertid ingen tvil om at den appresieringslinjen norske myndigheter valgte i de følgende årene hadde innpassingen av oljevirkksomheten i norsk økonomi som et delmål.¹³¹ For meg virker det litt kunstig å skille klart mellom revalueringen i 1973 og den appresieringen man søkte i de tre neste årene, ettersom myndighetene – og velgerne – allerede i november 1973 hadde erkjent at man sto over for nye oljepriser i fremtiden.¹³² Både revalueringen og den påfølgende appresieringspolitikken hadde et todelt mål: dempe den innenlandske prisstigningen og bidra til en omstrukturering av norsk økonomi.¹³³

Norsk lønnsekspløsjon

I februar 1974 la finansminister Kleppe frem stortingsmelding nummer 25 (1973-74) – den såkalte ”oljemeldingen” – for nasjonalforsamlingen. I vedlegget til meldingen står det:

¹²⁸ Nestaas og Totland var varamedlemmer. Da Petersen og Cappelen var tilbake uken etter opplyste de om at de ville stemt som sine stedfortredere.

¹²⁹ ”Referat fra Valutarådsmøte i Norges Bank ” 15. november 1973, NB arkiv, boks nr. 155, mappe 460.72.

¹³⁰ Samtale med Per Kleppe, Fafo 23. februar 2010.

¹³¹ I et notat fra Valutaavdelingen i Norges Bank til Valutarådet påpekes det at ”Appresieringen har dessuten vært ønsket for å endre sammensetningen av industriaktiviteten, til fordel for høyproduktiv oljeaktivitet og til avskalling av lavproduktive, mer tradisjonelle bransjer” (”Valutaberedskap. Kurspolitikken”, notat av 23. august 1977, VR arkiv, boks ”Valutarådet 1977 juli-september”, mappen 27.08.77); I et notat til finansministeren fra Økonomiavdelingen vises det til at ”De mer langsiktige perspektivene for innpassingen av oljevirkksomheten i norsk økonomi tilsier at en nå ikke oppmuntrer til store investeringer i disse næringer [bl.a. treforedlings- og aluminiumsindustrien]” (”De økonomiske utsikter 1972-1974”, notat av 13. november 1973, ØA arkiv, boks Faa – 0003, ØA-notater).

¹³² Lie og Venneslan, 2010: 163.

¹³³ At appresieringen skulle bidra til en omstrukturering av norsk økonomi er i norsk historieskriving blitt underkommunisert. Harald Espeli er en av de få som er inne på det, men han lar det bli med en ”mistanke” (1992: 30).

Det norske valutaoverskottet vil bidra til å gi den norske krone en sterk stilling internasjonalt. Det har de senere år skjedd vesentlige endringer i en rekke lands valutakurser. Det må regnes med at enkelte land også heretter vil finne det nødvendig å gjennomføre paritetsendringer. Slike endringer vil medføre en relativ heving av kronens verdi i forhold til andre valutaer.¹³⁴

Sammenlignet med de valutapolitisk hendelsesrike årene 1971-73 kom de neste to årene til å bli forholdsvis begivenhetsløse. I kjølvannet av Smithsonian-avtalens sammenbrudd i mars 1973 hadde dollar og mark hatt en noe sprikende utvikling. Vest-tyske myndigheter kom i perioder til å innføre kontroll på inngående kapital for å dempe markens appresiering. Da dollaren falt med mer enn elleve prosent mot mark vinteren 1974-75 ble det satt i verk intervensjoner fra både Federal Reserve og Bundesbank.¹³⁵ Slangemedlemmene forsøkte så godt de kunne og henge med tyske mark, samarbeidets trekkhest. Franske myndigheter fant det spesielt vanskelig. Landet forlot slangen i januar 1974, sluttet seg til juli 1975, før man trakk seg ut igjen i mars 1976.¹³⁶

I løpet av 1974 ba Handelsdepartementet Norges Bank om og ”overveie eventualiteter som i årets løp kan bli aktuelle når det gjelder valutasamarbeidet”. Svaret fra sentralbankens valutaavdeling, som kom i desember, bar preg av tilfredshet med situasjonen: ”En ser for tiden ingen alternativer – som norsk økonomi vil være bedre tjent med – til den valutakurspolitikk dette samarbeid innebærer”.¹³⁷ På et slangesamarbeidsmøte mellom finansministre og sentralbankssjefer i Frankfurt i desember 1974 uttalte Kleppe at man fra norsk side ønsket appresieringen av slangen velkommen.¹³⁸ Finansministeren skyndte seg med å legge til at dette ikke kunne være en erklært politikk siden det ville føre til en for stor inngang av kapital (Det kan imidlertid sies at vedlegget til oljemeldingen langt på vei erklærte en slik hensikt).¹³⁹

¹³⁴ Stortingsmelding nr 25 (1973-74) *Petroleumsvirksomhetens plass i det norske samfunn*.

¹³⁵ Eichengreen, 1996: 143. Se også Bjarne Hansen, ”Synspunkter på valutapolitikken” i *Sosialøkonomen*, 1977 (6): 27.

¹³⁶ Eichengreen, 1996: 156.

¹³⁷ ”Valutarisk beredskap”, brev fra Norges Bank til Handelsdepartementet 13.12.74 (Finnes som vedlegg til direksjonsprotokollen 1974). En liknende holdning kom frem i Hermod Skånlands foredrag i Polyteknisk forening 22. oktober 1974 (Trykket som vedlegg til *Penger og kreditt* 1974 (4)).

¹³⁸ På møtet i Frankfurt kom presidenten for Bundesbank, Karl Klasen, med noen betraktninger om oljen og norsk økonomi. Han tvilte på at Norge ville få stor glede av sine oljeinntekter, på grunn av de store omstillingsproblemer de ville føre med seg.

¹³⁹ ”Møte mellom finansministrene og sentralbanksjefene i slangelandene” notat av 17. desember 1974, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

Det hadde vært utbredt enighet om å la den norske kronen forbli tilknyttet til EFs kurssamarbeid etter Smithsonian-avtalens kollaps i mars 1973. Etter utviklingen mellom dollar og mark i 1974 var det mulig å høre enkelte spredte advarende røster. På sitt siste direksjonsmøte i Norges Bank i desember 1974 avsluttet den 68-årige nylig avgåtte stortingsrepresentanten for Høyre, Erling Petersen, med å gi ”fem råd” til direksjonen. Det rådet som er relevant for denne oppgaven var at kronen burde knyttes til dollar i stedet for mark.¹⁴⁰ Utdannet som økonom før Frisch-revolusjonen på 1930-tallet, sto imidlertid Petersen og hans ”mørkeblå” likesinnede ikke særlig høyt i kurs i 1970-årenes Norge.¹⁴¹ Selv i Høyre hadde han ”svært liten innflytelse”, skal vi tro partiets formann på denne tiden, Kåre Willoch. Petersen hadde i disse årene masse reisevirksomhet i forbindelse med en rekke internasjonale komiteverv. Ifølge Willoch var Petersen på slutten av sin karriere en mann som mistrivdes så lenge han ikke befant seg i en førsteklasseavdeling ti tusen meter over bakken.¹⁴²

Selv om norske myndigheter formulerte generell tilfredshet med kursutviklingen i 1974, var det enkelte tilstøtende forhold som gav grunn til bekymring, først og fremst lønnsutviklingen. I den tidligere nevnte prisproblemutredningen fra 1973 hadde det blitt uttrykt forventning om at en revaluering ville ”medføre større varsomhet med hensyn til å gå med på økninger i lønninger og andre kostnadskomponenter”.¹⁴³ Her ble det tatt grundig feil, noe utvalgets leder, Hermod Skånland, selv påpekte i et foredrag fire år senere.¹⁴⁴ Lønnsoppgjøret våren 1974 ble det dyreste noensinne.¹⁴⁵ Også i de to årene som fulgte var det vanskelig å finne spor av at kronens appresiering bidro til noen som helst form for demping av norske lønnskrav. Fra 1974 var det faktisk Norge som eksporterte inflasjon. Utviklingen i Norge må ses i sammenheng med den ekspansive politikken, finansiert med lån fra utlandet, som ble ført i perioden 1974-77. Politikken var et norsk svar på det internasjonale konjunkturtilbakeslaget – det største siden 1930-tallet – som fulgte av oljekrisen i 1973.

¹⁴⁰ Direksjonsprotokollen, Norges Bank, 20. desember 1974.

¹⁴¹ Minibiografi om Erling Petersen i Store Norske Leksikon.

¹⁴² Samtale med Kåre Willoch i Stortingets kantine 22. mars 2010.

¹⁴³ NOU 1973: 36 *Om prisproblemene*: 53.

¹⁴⁴ Hermod Skånland, ”Prisproblemene fire år etter”, foredrag i Statsøkonomisk forening 14. februar 1977 (Finnes trykt som vedlegg til *Penger og kreditt* 1977 (1)).

¹⁴⁵ I tredje bind av det nye bokverket om LOs historie, *Kollektiv fornuft* (Pax, 2009), tar forfatter Trond Bergh for seg perioden 1969-2009. Lønnsoppgjøret i 1974 er kanskje det oppgjøret i nyere tid – muligens med unntak for 1986 – som passer dårligst til bokens tittel. Bergh nevner ikke kursoppskrivingen når han behandler lønnsoppgjøret i 1974.

Norske historikere har viet motkonjunkturpolitikken i årene 1974-77 betydelig oppmerksomhet.¹⁴⁶ Det er bred enighet om at politikken på mange måter var lite vellykket. Betrachtninger rundt kurspolitikken bidrag til den uheldige utviklingen har imidlertid vært ganske fraværende.¹⁴⁷ Dette er underlig ettersom kurspolitikken var en sentral komponent i den ekspansive politikken som ble ført i disse årene. Det var hensikten at norsk reallønnsnivå skulle heves og det var meningen at dette skulle sikres ved en appresierende kursutvikling.¹⁴⁸ Det endrede kursforholdet skulle bidra til å gjøre enkelte tradisjonelle eksportbedrifter ulønnsomme og legge til rette for en flytting av ressurser til oljevirksomhet og innenlandsk servicesektor. Politikken ble mislykket ettersom fagforeningene ikke viste den samarbeidsvilje i lønnsdannelsen som regjeringen hadde ventet.¹⁴⁹ Dermed fikk Norge en dobbel dose svekkelse av konkurranseevne i årene 1974-76, både nominell og reell appresiering av valutakursen.

Oppsummering

Da etterkrigstidens internasjonale valutakurssamarbeid brøt sammen på begynnelsen av 1970-tallet var det bred enighet hos norske myndigheter om at kronen ikke burde stå alene. Norge knyttet seg derfor til EFs kurssamarbeid, som fremsto som det eneste aktuelle alternativ. Ved siden av ønsket om å delta i det til enhver tid mest vidtrekkende internasjonale kurssamarbeid, ble tilknytningen grunnlagt på to ulike måter i norske politiske og embetsverksmiljøer. De EF-vennlige miljøene, som var dominerende i antall, så slangedeltakelse som en ønsket videreføring av etterkrigstidens stadig tettere økonomiske og politiske integrasjon i Vest-Europa. I de EF-skeptiske sirklene, hvor Finansdepartementet utmerket seg med sin innflytelse, betraktet man deltakelsen i slangesamarbeidet som en formålstjenlig, men midlertidig løsning som kunne bidra til å demme opp for inflasjonsimpulser og legge til rette for å omstrukturere norsk økonomi til oljealderen.

¹⁴⁶ Se for eksempel Dahl, 1989; Espeli, 1992.

¹⁴⁷ Den nye boken om Finansdepartementet 1965-1992, av Einar Lie og Christian Venneslan (Pax, 2010), viderefører denne linjen.

¹⁴⁸ I en kaffepause på Norges Banks Summer School i Venezia i juli 2010 oppfordret professor Larry Neal (University of Illinois) meg til å se på hans undersøkelser av valutakursutvikling i nordiske land. Neal mente at jeg i det minste kunne polemisere mot ham hvis jeg fant noe som ikke stemte. I læreboken *The Economics of Europe and the European Union* (2007: 342) hevder Neal at norske myndigheter lot kronen falle i verdi mot dollar etter oljesjokket i 1973. Dette er ikke riktig. Kronens trend var appresierende mot de fleste valutaer som ikke var med i slangen.

¹⁴⁹ Enkelte vil innvende at inntektsoppgjørene i 1974-76 ville fått et annet forløp (blitt dyrere) uten kronens appresiering (Se bl.a. Kleppe, 1977). Det er mulig, men det er ikke sikkert.

Appresieringen som fulgte av kronens deltakelse i slangen ble imidlertid sterkere enn Finansdepartementet hadde forutsett. Samtidig bidro ikke de svekkede prisstigningsimpulsene fra utlandet, som fulgte av slangens appresiering, til å dempe lønns- og prisstigningen i Norge. Dette hadde blant annet sammenheng med den ekspansive måten Norge valgte å møte det internasjonale konjunkturtilbakeslaget som fulgte av oljekrisen i 1973. Til sammenligning førte Vest-Tyskland, som hadde slangesamarbeidets dominerende valuta, en politikk med større fokus på prisstabilitet. Erkjennelsen av at dette gjorde kurssamarbeid vanskelig begynte for alvor å slå gjennom hos norske myndigheter i 1976. Dette vil behandles i neste kapittel.

4. VEIEN UT AV SLANGESAMARBEIDET 1976-1978

Slangelandenes respons på det økonomiske tilbakeslaget som fulgte etter oljekrisen sprikte i alle retninger. Dette gjorde det vanskelig å opprettholde fastkursforholdene. Fra senhøsten 1976, og de to årene som fulgte, ble det med visse mellomrom gjennomført innbyrdes kursjusteringer for å kompensere for utviklingen. Samtidig ble det arbeidet med å reformere det økonomiske og monetære samarbeid innen EF.

Den norske kronens appresiering frem til 1976 hadde ikke fått den pris- og lønnsdempende effekten norske myndigheter hadde forventet. Norge sto derfor med både høy kronekurs og høye lønninger i 1976. I de to årene som fulgte kom norske myndigheter til å forsøke å gjenvinne tapt konkurranseevne ved å devaluere kronen innen det europeiske kurssamarbeidet. Fra 1976 ble det i Finansdepartementet og hos enkelte andre betydningsfulle personer i embetsverket argumentert for at Norge burde forlate slangen til fordel for en egenkomponert indeks – en såkalt valutakurv – for å dempe kronekursen bidrag til endringer i landets konkurranseevne. Dette møtte sterk motstand fra den store EF-vennlige delen av politiker- og embetsmannsmiljøet.

I dette kapitlet behandler jeg perioden fra 1976 frem til uttreddelsen av slangen i desember 1978. Når var det misnøyen med slangesamarbeidet begynte å bre seg? Hvorfor valgte regjeringen lenge å prioritere utenrikspolitiske hensyn fremfor anbefalingene fra embetsverket i Finansdepartementet i kursspørsmålet?

Misnøye med EFs kurssamarbeid

Mens det i notater og møtereferater fra 1974 og 1975 gis uttrykk for en positiv holdning til norsk deltakelse i slangesamarbeidet, kan man fra våren 1976 registrere en gryende misnøye. Av det kildematerialet jeg har gjennomgått kom denne første gang til uttrykk i et møte i Valutarådet 30. april. Det var nestkommanderende i Norges Bank, Hermod Skånland, som foreslo at det ble nedsatt et utvalg sammensatt av representanter fra Handelsdepartementet, Finansdepartementet og Norges Bank med sikte på å utarbeide en valutaberedskapsplan der alternativer til kurssamarbeidet i EF skulle vurderes. Begrunnelsen Skånland brukte var at en

slik utredning kunne være nyttig hvis slangesamarbeidet, som slet med indre spenninger, skulle kollapse.¹⁵⁰ Mye tyder imidlertid på at Skånland først og fremst ville ut, uavhengig av om samarbeidet skulle bryte sammen eller ikke.

Valutarådets faste møter ble holdt tidlig fredag morgen i Norges Banks hovedkvarter på Bankplassen. For rådets leder og nestleder fulgte det ukentlige direksjonsmøte like etter samme sted. Av referatet fra møtet i direksjonen 30. april går det ikke frem at den nevnte utredning ble et tema.¹⁵¹ Hvis man sammenligner protokollene fra rådet og direksjonen i disse årene ser man at Valutarådet, i større grad enn Norges Banks direksjon, var stedet for å diskutere valutapolitiske spørsmål av mer prinsipiell karakter.¹⁵²

Bakgrunnen for Skånlands bekymring var at det i første halvdel av 1976 oppsto problemer i slangesamarbeidet. Den tyske markens kursutvikling trakk slangen oppover i forhold til dollar, yen og pund.¹⁵³ De øvrige sentralbankene i samarbeidet måtte kjøpe egen pengeenhet for å holde seg på plass i den stigende slangen.¹⁵⁴ Ettersom de fleste land brukte dollar som intervensjonsvaluta, kom de europeiske sentralbanker nærmest til å motarbeide hverandre i sin kurspolitikk. De svake slangeland kjøpte egen valuta for dollar for å holde seg innenfor slangen mens Bundesbank da måtte kjøpe dollar for å bremse markens appresiering.¹⁵⁵ Tyskerne var bare i begrenset grad villig til å føre en slik politikk ettersom de fryktet likviditetsvirkningene.¹⁵⁶ Etter et møte i Brussel i mars, hvor medlemslandene ikke ble enige om innbyrdes kursjusteringer, trakk Frankrike seg ut av slangen.

Den norske diskusjonen omkring slangesamarbeidet tiltok mot sommeren 1976. Rapporten Skånland hadde bestilt på valutarådsmøtet i april ble lagt frem i juni av et utvalg ledet av

¹⁵⁰ Referat valutarådsmøte 30. april 1976, boks "Valutarådet 1974-1976", VR arkiv.

¹⁵¹ Direksjonsprotokollen, Norges Bank, 30. april 1976.

¹⁵² Motsatt kan man bli forbauset over hva slags småsaker som nådde opp i direksjonen. I protokollen fra 1. juli 1977 var sak nummer fem på listen (av 33 saker) Evelyn Jensens krav om erstatning som følge av at hunden hennes angivelig skal ha tygget i stykker en tusenkronerseddel. Da seddeltrykkeriets "undersøkelse" viste at restene av seddelen bare utgjorde åtte prosent av en hel seddel, fant direksjonen "at grunnlaget for erstatning i dette tilfellet var for svakt" og henviste Jensen til å sende inn søknad om billighetserstatning (Billighetserstatning er en gammel ordning hvor staten blant annet yter kompensasjon til enkeltpersoner som er kommet svært uheldig ut). Det har ikke lyktes å få klarhet i hva som ble det endelige utfallet av denne saken.

¹⁵³ Etter å ha blitt solgt for 20 norske kroner i etterkrigstiden frem til 1967, nådde britiske pund 8,30 kr høsten 1976.

¹⁵⁴ Årstale 1977, Norges Banks årsberetning 1976, vedlegg a: 13.

¹⁵⁵ "Ukerapport 7/12-13/12/77", ukerapport om valutamarkedet lagt frem på valutarådsmøtet 16. desember 1977 boks "Valutarådet 1977, okt-des", VR arkiv.

¹⁵⁶ Referat valutarådsmøte 19. mars og 23. august 1976, boks "Valutarådet 1974-1976", VR arkiv; Barry Eichengreen, *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, 1996: 155.

tidligere omtalte Arne Lie, kontorsjef ved Norges Banks valutapolitiske kontor. En av konklusjonene i rapporten var at norske myndigheter kunne føre en kursstabiliserende politikk utenfor slangen, så vel som innenfor. Rapporten understreket også at det burde drøftes hvorvidt appresiering/revaluering var et hensiktsmessig virkemiddel for å stabilisere prisene innenlands. I diskusjonen som fulgte kom det frem at Finansdepartementets representant, Steinar Sørbotten, fortsatt hadde tro på appresieringslinjen. Skånland mente derimot at norske myndigheter nå hadde ”mistet muligheten til å bruke kursjustering for å fremme strukturendring og dermed samtidig oppnå en prisdemping” og at revaluering som løsning på inflasjonsproblemet nå måtte skrinlegges.¹⁵⁷ Formann Getz Wold var enig med Skånland om at den norske kronen allerede hadde appresiert mer enn den burde, og at konkurranseevnen ikke burde forverres ytterligere. Det var en forholdsvis bred enighet, hvis man ser bort fra Sørbotten, om at kronens appresiering var blitt et problem, men uenighet om hva løsningen på problemet ville innebære. Etter at rapporten var blitt diskutert over to møter, ble rådets medlemmer enige om å behandle saken på et særmøte etter sommerferien.

På dette møtet, som fant sted 23. august, innledet formannen med å si at diskusjonen om kurspolitikk og valutaberedskap burde ta utgangspunkt i de aktuelle problemer man hadde på området og at rådet måtte komme tilbake til en mer prinsipiell og langsiktig debatt om kurspolitikken.¹⁵⁸ På tross av denne oppfordringen fikk man et forholdsvis fritt ordskifte. Et sentralt diskusjonstema på møtet ble hva norske myndigheter skulle gjøre hvis et eller flere medlemsland valgte og tre ut av slangen. Enkelte, med Skånland i spissen, mente Norge da burde finne andre kursregimeløsninger. Getz Wold var derimot av den oppfatning at Norge burde bli værende i samarbeidet, selv om det skulle krympe til en ”mini-slange”.¹⁵⁹

Kursjusteringene i Frankfurt i oktober 1976

Den sprikende kursutviklingen mellom dollar og mark fortsatte utover sommeren og høsten 1976. Det var ventet at det ville bli gjennomført kursjusteringer i slangen, men ikke før etter valget i Vest-Tyskland i oktober. Man hadde hatt en liknende utvikling i 1969, da d-mark var

¹⁵⁷ Referat valutarådsmøte 18. juni 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv.

¹⁵⁸ Referat valutarådsmøte 23. august 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv. Finnes også i NB arkiv, boks nr. 155, mappe 460.7.

¹⁵⁹ Referatet fra særmøtet var ført i pennen av en ung Steinar Juel. Etter sammenbruddet av det internasjonale fastkurssystemet på begynnelsen av 1970-tallet var sekretærjobben i Valutarådet blitt mer krevende enn tidligere. Det krevdes et høyt kompetansenivå for å forstå problematikken. Av den grunn brukte man fra 1974 nyutdannede sosialøkonomer som sekretærer.

blitt revaluert kort tid etter det tyske valget.¹⁶⁰ Det var likevel vanskelig å vite hvem som skulle ta initiativ til kursjusteringene. Norske myndigheter lette febrilsk etter tegn på hva som foregikk innenfor EF-samarbeidet. Tidlig i oktober, på et IMF-møte i Manila – som nesten nøyaktig et år tidligere hadde vært åsted for en av tidenes boksekamper – hadde Skånland en tête-à-tête med en av den belgiske finansministerens nærmeste medarbeidere. Der ble det gitt uttrykk for at en norsk eller nordisk devaluering ”ikke ville være bare uvelkommen”.¹⁶¹

Ettersom årene 1976-1978 var en periode hvor kursendringer forekom forholdsvis hyppig, kan det være på sin plass å si noe generelt om den politiske belastningen det vanligvis vil være å vedta en nominell justering av valutakursen, enten det er opp eller ned. I et fastkurssystem forplikter myndighetene seg per definisjon til å forsvare valutakursen. En avgjørelse om å devaluere vil vanligvis bli oppfattet som et økonomisk-politisk nederlag for landets myndigheter. En svakere kurs betyr i praksis at landet som helhet har blitt fattigere og må flytte flere ressurser fra hjemmemarkeds- til eksportsektoren. Ingen politikere har lyst til å ta denne synlige belastningen. Da er det bedre å be landene med overskudd om å foreta en revaluering, noe som i teorien vil få den samme innbyrdes virkning, men som kan tåkelegge det hele for velgerne i underskuddslandet. Det er heller ikke uproblematisk for myndighetene i et overskuddsland å gjennomføre en nominell revaluering. Selv om det for den jevne borger vil innebære en levestandardsøkning, vil det også medføre at deler av eksportindustrien vil bli konkurrert ut. Dette vil i de fleste land bli møtt med høylydte protester fra godt organiserte kretser. Av disse årsakene blir kursforhandlinger ofte preget av dragkamp mellom overskudds- og underskuddsland, hvor underskuddslandene ber overskuddslandene revaluere og motsatt. I tillegg er det vanskelig å diskutere disse ømtålige forholdene uten å sette i gang store spekulative kapitalbevegelser.

Søndag 17. oktober, like etter det vest-tyske valget, ble det arrangert et hemmelig møte mellom slangelandenes finansministre og sentralbanksjefer – for Norges del møtte Kleppe og Getz Wold – i Vest-Tysklands finanshovedstad Frankfurt. Her kom representantene til enighet om å gjøre innbyrdes justeringer i valutakursene. Den norske kronen ble devaluert med tre prosent i forhold til mark.¹⁶²

¹⁶⁰ Referat valutarådsmøte 23. august 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv.

¹⁶¹ Strengt fortrolig notat fra Skånland til Kleppe, ”Samtale med Van Yppersele om mulige justeringer innenfor slangen”, notat av 11. oktober 1976, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

¹⁶² Direksjonsprotokollen, Norges Bank, 18. oktober 1976.

For de leserne som ikke finner den konvensjonelle terminologien rundt re- og devalueringer i fastkurssystemer utilgjengelig nok, kan det trøstes med at 1970-årenes flytekursvirkelighet kom til å bli mer innviklet. Innenfor etterkrigstidens internasjonale fastkurssamarbeid kunne et lands kursjustering bli presentert som noe som nærmest bare angikk dette landet. Selv om dette i prinsippet ikke stemte, gjorde det brede samarbeid hvor alle deltakere hadde det samme nominelle ankeret (dollar) at virkninger av kursjusteringer ble forholdsvis oversiktlige. I en liten ”fellesflyt-klubb” som slangen var dette i mindre grad tilfelle. Her ble det tydelig at et lands justering av kursen i ulik grad hadde den motsatte virkning for de andre medlemslandene. I tillegg var det slik at justeringer i slangen ikke nødvendigvis endret slangens samlede posisjon vis-a-vis resten av verden. En kursjustering av mark – fellesflytens dominerende valuta – innad i slangen trengte ikke ha noe særlig virkning på dollar-mark kursen. I en verden av hyppige kursjusteringer og utbredt bruk av flyting, og uten noe felles anker, ble det vanskelig å danne seg et samlet bilde av den enkelte valutas internasjonale stilling.¹⁶³

Diskusjonen på valutarådsmøtene etter justeringene i Frankfurt er illustrerende for forvirringen rundt dette. Spørsmålet var hvor stor den norske devalueringen egentlig var og hva det var man hadde devaluert mot. Handelsdepartementets representant, Thomas Løvold, mente at norske myndigheter burde melde IMF om en én prosents nedjustering av sentralkursen mot den nye internasjonale valuta, Special Drawing Rights (SDR), slik tyske og danske myndigheter hadde gjort for sine valutaer etter møtet i Frankfurt. Direktør Børresen fra Norges Banks valutaavdeling innvendte mot dette at bruken av sentralkurser ikke lenger hadde den samme betydning som tidligere.¹⁶⁴ Getz Wold sa seg enig med Børresen og mente at nedjusteringen av kronen med tre prosent mot mark ikke innebar en reduksjon av kronens internasjonale verdi med en prosent. Han pekte på at justeringen bare i beskjeden grad hadde slått ut i samlet effektiv kursutvikling med -0,3 prosent.

Tatt i betraktning forvirringen rundt størrelsen på kursjusteringen i det norske samordningsrådet for valutapolitikk, er det ikke overraskende at man kunne finne sprikende opplysninger om kronens verdi fra andre autoritative hold. I et referat fra IMF fra disse

¹⁶³ Trond Munkerud Johansen, ”Beregning av effektiv kursutvikling for norske kroner” i *Penger og kreditt*, 1974 (3).

¹⁶⁴ Direktør Børresen gikk av som direktør for Valutaavdelingen i april 1977. Arne Lie ble i første omgang konstituert som leder av avdelingen inntil ansettelse av ny direktør ble foretatt, men kom etter hvert til å få stillingen på permanent basis.

dagene ble det opplyst at norske myndigheter hadde oppgitt en ny sentralkurs overfor SDR.¹⁶⁵ Det samme ble hevdet i *Handels- og sjøfartstidende*. Faktum var at kronen var blitt devaluert med tre prosent i forhold til mark, men at slangen som helhet fortsatte å appresiere mot dollar, pund og yen etter Frankfurtmøtet.¹⁶⁶

På høsten ble det uttrykt bekymring over kronekursen fra næringslivshold. I et brev fra Rederforbundet til Handelsdepartementet (med kopi til Finansdepartementet og Norges Bank) ble norske myndigheter anmodet om ikke å følge den tyske markens utvikling, når Vest-Tyskland over flere år hadde hatt en lavere pris- og kostnadsutvikling enn Norge.¹⁶⁷ På valutarådsmøtene i november og desember 1976 viste Skånland stadig mer tydelig sin misnøye med slangesamarbeidet. Da en av rådets medlemmer på møtet 26. november gav uttrykk for bekymring over kronens kursutvikling, repliserte Skånland at det var lite man kunne gjøre så lenge man var medlem i slangesamarbeidet. På møtet uken etter kom Skånlands frustrasjon til syne ved den obligatoriske gjennomgangen av de ulike valutaers kursutvikling. Han påpekte her at listen over bankenes salgs- og kjøpskurser på utenlandsk valuta, virket helt vilkårlig satt sammen, idet valutaene verken var ordnet etter den betydning de respektive valutaer hadde for norsk økonomi eller ”noe annet system som var mulig å oppdage”.¹⁶⁸

Som jeg allerede har antydnet, utviklet det seg en faglig konflikt innad i sentralbanken rundt kursspørsmålet, hvor sjefsdirektør Getz Wold og nestformann Skånland ble å finne på hver sin side. Getz Wolds syn sammenfalt med det som var det rådende syn i Norges Banks egen Valutaavdeling. I denne avdelingen ble forpliktende fastkurssamarbeid ansett som noe som var påkrevd både av hensyn til nasjonale interesser og til internasjonal solidaritet.¹⁶⁹ Getz Wold, som før sin tid i sentralbanken hadde jobbet med valutaspørsmål i Handelsdepartementet, fryktet, i likhet med så mange andre i hans generasjon europeiske økonomer, at man uten forpliktende kurssamarbeid kunne få en retur til mellomkrigstidens konkurrerende devalueringspolitikk. Skånland, som var ti år yngre enn sjefsdirektøren og hadde bakgrunn fra Finansdepartementet, hadde et mer pragmatisk forhold til

¹⁶⁵ Referat valutarådsmøte 22. oktober 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv.

¹⁶⁶ Referat valutarådsmøte 29. oktober 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv; Getz Wolds årstale 1977, trykket i *Norges Bank beretning og regnskap for 1976*.

¹⁶⁷ Referat valutarådsmøte, 8. oktober 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv.

¹⁶⁸ Referat valutarådsmøte, 3. desember 1976, boks ”Valutarådet 1974-1976”, VR arkiv.

¹⁶⁹ For et eksempel på dette synet: se kontorsjef Bjarne Hansens artikkel i *Sosialøkonomen* 1977 (6): ”Synspunkter på valutapolitikken”.

fastkurssamarbeid. Nestformannens holdning til valutaspørsmål hadde støtte i sentralbankens Pengepolitiske kontor.¹⁷⁰ Et forhold som hadde bidratt til den ulike virkelighetsoppfatningen i Norges Bank var at banken i etterkrigstiden hadde vokst ut av sitt hovedsetebygg.¹⁷¹ Valutaavdelingen hadde egne lokaler i Øvre Slottsgate.¹⁷² ”Avdelingen var på mange måter en institusjon for seg selv”, ifølge en av kontorsjefene på 1970-tallet, Bjarne Hansen.¹⁷³

Konflikten mellom Skånland og Getz Wold ble også mer personlig. Forholdet mellom dem hadde heller aldri vært direkte varmt. Getz Wold var blant dem som hadde vært mot ansettelsen av Skånland i 1971. Frem til rundt midten av 1970-tallet hadde likevel Skånland holdt en forholdsvis lav profil innad i sentralbanken.¹⁷⁴ Dette hadde blant annet sin bakgrunn i at han ledet en rekke råd og utvalg i disse årene. Men fra varsellampene i norsk økonomi begynte å blinke i 1976, kom Skånland til å bli en meget profilert kritiker og pessimist på norsk økonomis vegne. Skånlands opptreden ble ofte negativt mottatt i Getz Wold-vennlige kretser, hvor man hadde en helt annen tolkning av embetsmannsrollen. Mens sjefdirektøren hadde blitt omtalt som Norges dyktigste embetsmann siden 1950-tallet, ble Skånland av Getz Wolds venner referert til som Norges mest illojale sådanne.¹⁷⁵ Forholdet mellom sjefdirektøren og nestformannen ble ytterligere komplisert av at Getz Wold, som av den gamle sentralbankloven av 1892 satt på ubestemt tid, på slutten av 1970-tallet ble uheldelig syk. Disse forholdene skal jeg komme nærmere tilbake til på slutten av dette kapitlet og i kapittel fem.

Akkomoderende kurspolitikk

I løpet av 1977 kom norske myndigheter til å innse at den økonomiske politikken måtte legges om. Motkonjunkturpolitikken som var blitt ført siden 1974, som et svar på det internasjonale

¹⁷⁰ Norges Bank hadde fem avdelinger på 1970-tallet etter kontororganiseringen av 1958: Valutaavdelingen, Økonomisk-statistisk avdeling (Pengepolitisk kontor hørte under denne), Ekspedisjons- og regnskapsavdelingen, Bank- og utlånsavdelingen og Administrasjonsavdelingen. I 1985 fikk man en ny avdelingsorganisasjon.

¹⁷¹ Samtale med Jon A. Solheim i Norges Bank 17. september 2009; Samtale med Trygve Spildre jorde i Norges Bank 3. juli 2009; Samtale med Terje Prøsch i Sandvika 28. mai 2009.

¹⁷² Problemet hadde ført til at det fra tidlig på 1970-tallet var blitt forberedt arbeid med et nytt og større hovedsetebygg. Innledningsvis var det operert med to beliggenhetsalternativer, (1) ved siden av det gamle hovedkvarteret på Bankplassen eller (2) en ny tomt i Vaterlandområdet. Valget falt på det første (som var Skånlands foretrukne alternativ, men ikke Getz Wolds). Bygget, som på grunn av store kostnadsoverskridelser fikk mye oppmerksomhet, ble ferdigstilt i 1986. Dette er et forhold jeg kort skal berøre i neste kapittel.

¹⁷³ Samtale med Bjarne Hansen, Bekkestua, 11. mars 2010.

¹⁷⁴ Eivind Erichsen, ”Glimt fra karrieren” i Kjell Storvik, Jan F. Qvigstad og Sigbjørn A. Berg, *Stabilitet og langsiktighet*. Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, 1994: 47.

¹⁷⁵ Samtale med Gunnvald Grønvik i Norges Bank 19. august 2008. Den rosende omtalen av Getz Wold kom fra hans tidligere sjef i både Handelsdepartementet og Norges Bank, Erik Brofoss.

økonomiske tilbakeslaget som fulgte av oljekrisen, fremsto som mislykket. Denne erkjennelsen kom ikke offentlig klart til uttrykk før tett opp til valget høsten 1977.¹⁷⁶ Interne notater i Finansdepartementet viser likevel sterk bekymring allerede fra 1976. Notater fra arbeidet med revidert nasjonalbudsjett i mars 1977 viste skremmende tall: betalingsunderskuddet på norsk driftsbalanse lå an til å bli 12-14 prosent av brutto nasjonalproduktet.¹⁷⁷ Et resultat av motkonjunktur- og appresieringspolitikken var at norsk konkurranseevne var blitt kraftig svekket. Appresieringslinjen hadde som kjent hatt som mål å presse frem strukturendringer i norsk økonomi. Det internasjonale konjunkturtilbakeslaget hadde imidlertid komplisert det hele, og mange tradisjonelle industribedrifter var blitt holdt i live av statlige overføringer.¹⁷⁸ I tillegg hadde ikke appresieringspolitikken bidratt til å dempe lønnsstigningen. Norge hadde fått et kostnadsnivå – og en valutakurs – som ikke passet med industristrukturen.

I Sverige var det også ført motkonjunkturpolitikk – eller ”överbrygningspolitik” – i årene 1973-76, dog uten å ha oljeinntekter i vente.¹⁷⁹ Også her hadde stigende lønninger svekket konkurranseevnen i disse årene. På våren tok svenskene initiativ til et slangemøte for å forsøke å rette opp ubalansene i svensk utenriksøkonomi.¹⁸⁰ På møtet, som fant sted i Brussel 1. april 1977, ble svenske kroner devaluert med seks prosent mot tyske mark, hollandske gylde og belgiske franc.¹⁸¹ Norske og danske kroner ble devaluert med tre prosent mot de samme valutaene. I Valutarådets møte 15. april orienterte Getz Wold om justeringene. Han understrekte at det var uheldig å bruke uttrykket devaluering, da det kun ”hadde funnet sted en indre justering av intervensjonskursene innen slangen”. Det var som ved kursjusteringen i oktober 1976 uvisst hva som ville være den samlede effektive kursendring.¹⁸²

Forventningene om store eksportinntekter av olje og gass og gode lånemuligheter i utlandet hadde gjort driftsunderskudd akseptable i Norge i årene mellom 1973 og 1977. Denne holdningen endret seg da det ble klart at prognosene for veksten i internasjonal økonomi måtte nedjusteres. De store overskudd i 1980-årene, som norske myndigheter hadde sett for

¹⁷⁶ Francis Sejersted, *Opposisjon og posisjon. Høyres historie 1945-1981*, Pax, Oslo, 2003: 435.

¹⁷⁷ Lie og Venneslan, 2010: 242.

¹⁷⁸ Axel Dammann, *Fra penger og kreditt til gjeld og fallitt. En del av 1980-årenes historie*, Oslo, 1991: 44.

¹⁷⁹ Gunnar Wetterberg, *Pengerna & makten. Riksbankens historia*, Atlantis, Stockholm, 2009: 384-389.

¹⁸⁰ Direksjonsprotokollen Norges Bank, 2. april 1977.

¹⁸¹ Kleppe og Getz Wold deltok på møtet.

¹⁸² Referat fra valutarådsmøtet 15. april 1977, boks ”Valutarådet 1977, jan-juni”, VR arkiv.

seg, kunne ikke lenger tas for gitt.¹⁸³ I møte med pris- og kostnadsproblemene, i Norge og Sverige, kom man i årene som fulgte til å føre en ”akkomoderende valutakurspolitikk”, der kursnivået ble tilpasset stigningen i det innenlandske kostnadsnivå for å opprettholde konkurranseevnen.¹⁸⁴ Lønnsøkninger utover det de realøkonomiske rammer tillot, ble altså til dels kompensert med nedskrivninger av valutaen.¹⁸⁵

Kursendringene den første helgen i april 1977 var ikke foranlediget av spekulasjoner og press mot enkelte av slangevalutaene, slik som tilfellet hadde vært i tiden før kursjusteringene i slangen i oktober året før. Det skulle bli vanskeligere å overraske markedet i årene som fulgte. Heretter opplevde man ofte kursuro, omtalt som ”week-end-kurser”, på slutten av en børsuke.¹⁸⁶

Sverige bryter ut av slangesamarbeidet

Gjennom våren og sommeren 1977 fortsatte diskusjonene rundt kurspolitikken hos norske myndigheter. Et viktig spørsmål ble hva Norges viktigste handelspartner Sverige nå ville foreta seg. Det ble spekulert i om svenskene ville kopiere sine finske naboer og etablere en såkalt valutakurv. Finnene hadde aldri vært tilknyttet slangen. Etter først å ha bundet seg til dollaren etter Bretton Woods-systemets endelikt, improviserte Finlands Bank og styrte den finske marken etter en valutaindeks, eller kurv. Resultatene var tilfredsstillende og i 1977 ble slik indekststyring offisielt godkjent av IMF.¹⁸⁷

I august ble det arbeidet med forberedelser til flere mulige hendelsesforløp. I Finansdepartementets embetsverk hadde man på dette tidspunktet nokså klare oppfatninger av hva som burde skje og hva som krevdes. I et notat fra finansråd Erichsen til statsråd Kleppe vises det til at Skånland – på ingen måte en upartisk observatør i dette spørsmålet – var blitt bedt om å lage en egen redegjørelse om hvorvidt man burde fortsette i slangen eller ikke.¹⁸⁸ Dette lille notatet, ”Norsk deltagelse i slangesamarbeidet, pro & con”, kom til å bli brukt av

¹⁸³ Fra Norges Bank (Valutaavdelingen) til Valutarådet: ”Valutaberedskap. Kurspolitikken”, notat av 23. august 1977, ”boks Valutarådet 1977 juli-september”, mappen 27.08.77, VR arkiv.

¹⁸⁴ Skånland, 2004: 98.

¹⁸⁵ Wetterberg, 2009: 385.

¹⁸⁶ Referat fra valutarådsmøte 6. mai 1977, boks ”Valutarådet 1977, okt-des”, VR arkiv.

¹⁸⁷ Hilka Kunnas, *Nationens egendom. Finlands Bank 1811-1986*, Finlands Banks trykkeri, Helsingfors, 1986: 88.

¹⁸⁸ Fra finansråden til finansministeren, ”Arbeidet med kurs-saken”, notat av 25. august 1977, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

Kleppes embetsverk som ammunisjon mot norsk deltakelse i det europeiske kurssamarbeidet frem til bruddet i desember 1978.

Sommeren 1977 var det en forholdsvis utbredt oppfatning blant embetsverket i Finansdepartementet og medlemmene i Valutarådet om at Norge burde tre ut av slangesamarbeidet. Det var imidlertid sterke motkrefter i regjeringen og – foreløpig – hos flertallet av direksjonen i Norges Bank. Forkjemperne for kurssamarbeid mente at medlemskap i slangen innebar en rekke fordeler og at det kun var den innenlandske kostnadsutviklingen som var problemet. Motstanderne mente derimot at norsk fokus på full sysselsetting krevde en annen kurspolitikk. Norske myndigheter kunne ikke lenger holde fast kronekurs til valutaer som mest sannsynlig ville fortsette å appresiere.

Fredag 26. august 1977 var det kjent for norske myndigheter, selv om det fortsatt ikke var offentliggjort, at svenskene ville trekke seg ut av det europeiske kurssamarbeidet. Et slangemøte var berammet til Frankfurt på søndagen, to dager senere. På Valutarådsmøtet fredag morgen diskuterte medlemmene hva som burde være den norske responsen på svenskenes beslutning. Getz Wold hevdet at slangesamarbeidet hadde bidratt til en betydelig grad av stabilitet for den norske krone. Han vektla, i tråd med det han hadde sagt tidligere, at Norge hadde en plikt til å bidra til det internasjonale samarbeidet om valutamessig stabilisering og at det ved et slangesammenbrudd var stor fare for at land ville iverksette konkurrerende devalueringer og proteksjonistiske tiltak.¹⁸⁹ Skånland konstaterte at slangesamarbeidet som opprinnelig hadde gitt kursstabilitet for ca 50 prosent av vår varehandel etter svenskenes uttreden ville være redusert til 26 prosent. Han fastslo at norske myndigheter i denne sammenheng måtte velge mellom ”den selvdisiplin fortsatt slangesamarbeid betyr” og den ”appresiering som vi ikke tåler”. Med unntak for rådets formann fikk Skånland støtte fra alle rådets tilstedeværende medlemmer med hensyn til at Norge burde følge Sverige ut av slangen.¹⁹⁰

I Norges Bank var det annerledes. I den detaljsparsommelige protokollen står det at det ble en ”meningsutveksling” om kurssaken blant de fire som var til stede.¹⁹¹ Flertallet, Knut Getz

¹⁸⁹ Referat valutarådsmøte, 26. august 1977, boks ”Valutarådet 1977 og 1979 (1. halvdel)”, VR arkiv.

¹⁹⁰ Referat valutarådsmøte, 26. august 1977, boks ”Valutarådet 1977 og 1979 (1. halvdel)”, VR arkiv.

¹⁹¹ Direksjonsprotokollen Norges Bank, 26. august 1977.

Wold, Juul Bjerke og Otto Totland, mente at Norge burde bli værende i slangesamarbeidet. Skånland sto alene på møtet, men fikk senere protokollført støtte fra Hans Borgen.¹⁹²

På slangemøtet i Frankfurt 28. august ble den svenske kronen devaluert med ti prosent mot tyske mark og samtidig trukket ut av samarbeidet. Den norske kronen ble devaluert med det halve, men norske myndigheter besluttet å bli værende i slangen. Fastkursforkjemperne og de ”europaisk orienterte” i regjeringen og embetsverket hadde vunnet frem.

Det er grunn til å undre seg over at embetsverket i det innflytelsesrike Finansdepartementet ikke fikk gjennomslag for sitt syn i det som i betydelig grad var et økonomisk-politisk spørsmål. En avgjørende årsak var nok at finansminister Kleppe ikke var like overbevist som sitt eget embetsverk i kursspørsmålet. I forrige kapittel ble det nevnt at Kleppe som handelsminister i 1972 hadde vært sentral i å argumentere for norsk EF-medlemsskap, mens embetsverket i Finansdepartementet hadde utmerket seg på nei-siden. I 1977 hadde disse holdningene til europeisk samarbeid fortsatt betydning. Samtidig kan det – som Einar Lie og Christian Venneslan skriver i sin nye bok om Finansdepartementet – virke som forholdet mellom Kleppe og hans embetsverk ble generelt dårligere ved omleggingen av norsk politikk i 1977/78.¹⁹³ I kurspolitikken ble den enkleste løsning for finansministeren å støtte opp om den linjen som hadde støtte hos statsminister Odvar Nordli, utenriksminister Knut Frydenlund og sjefdirektør i Norges Bank, Knut Getz Wold.

Det bør påpekes at arbeidsforholdene i regjeringen ikke var de beste på denne tiden. Det finnes mange fremstillinger av forfallet i Arbeiderpartiets toppledelse i disse årene. Kleppe har selv kalt det en ”dyptgående lederkrise”.¹⁹⁴ Av skandalepregede episoder er kanskje den fuktige togturen i forbindelse med åpningen av kommunevalgkampen i august 1979 mest kjent.¹⁹⁵ Disse forholdene hører også med når man skal forklare nølingen i kurspolitikken i 1977 og 1978. I min samtale med ham i februar 2010 hadde Kleppe forholdsvis lite å bidra med når det gjaldt spørsmålet om overgangen fra slange til kurv. Han understrekte at statsminister Nordli hadde vært positiv til europeisk kurssamarbeid.¹⁹⁶ Selv hevdet Kleppe at han hadde vært ”tvisynt” i kursregimespørsmålet – slett ikke like optimistisk som

¹⁹² Direksjonsprotokollen Norges Bank, 9. september 1977.

¹⁹³ Lie og Venneslan, 2010: 246.

¹⁹⁴ Per Kleppe, ”Politikkens gjenkomst” i Erik Rudeng (red.), *Kunnskapsregimer – Debatten om De nasjonale strategier*, Pax, 1999.

¹⁹⁵ Lie og Venneslan, 2010: 278.

¹⁹⁶ Dette blir også påpekt hos Reiulf Steen, *Der hjertet banker*, Tiden, Oslo, 1986: 229.

Skånland når det gjaldt kurvløsningens fortreffelighet – og at ”det ble rot uansett hva man gjorde”.¹⁹⁷

Slangesamarbeidsforkjempernes seier til tross, kampen om kurspolitikken fortsatte ufortrødent fra første dag etter møtet i Frankfurt, blant annet ved at Skånland offentlig gikk ut med sitt syn på saken i et intervju i *Aftenposten*.¹⁹⁸ Slangens kursutvikling fortsatte å være et problem i tiden som kom. Som følge av forventninger om ekspansiv politikk fra Carter-administrasjonen falt dollaren ytterligere i verdi i 1977. Bundesbank og Federal Reserve satt i verk samordnende tiltak, men intervensjoner fra sentralbankene kunne ikke utgjøre noen permanent løsning så lenge den økonomiske utviklingen, og politikken som ble ført, i de to landene var fundamentalt forskjellig. Dollarens svekkelse fortsatte gjennom 1978.¹⁹⁹

Krisetiltakene i januar og februar 1978

Etter at Arbeiderpartiet – med et nødskrik – hadde sikret seg et nytt styringsmandat ved valget i september 1977, var det rom for å snakke mer åpent om problemene i norsk økonomi. Det høye kostnadsnivået, underskuddet i utenriksøkonomien, dollarens kursfall og markens rolle som tilfluktsvaluta: disse tingene sto høyt på agendaen hos norske myndigheter høsten 1977. I månedene som fulgte ble det gjennomført en rekke drastiske tiltak.

I slutten januar 1978 var Kleppe tilbake på regjeringskonferanse på Staur i Hedmark. Ved denne anledningen hadde han større utfordringer enn de tidligere omtalte komplikasjoner som hadde oppstått i forbindelse ved den bagatellmessige devalueringen i 1971. Som finansminister var det Kleppes oppgave å forklare regjeringsskollegene hvor graverende den samlede økonomiske situasjonen faktisk var. Det kom på konferansen til å bli advart om at hvis ikke politikken ble lagt om kunne Norge risikere å måtte gå til IMF og be om lån på samme måte som Storbritannia hadde gjort i 1976.²⁰⁰ Det sentrale forhold som ble fremhevet var at Norges forbruk var kommet i utakt med landets inntekter. Det måtte strammes inn i de kommende to årene. Utfordringen ble kanskje tydeligst formulert i sjefdirektør Getz Wolds årstale i februar 1978: ”1978 og 1979 bør bli de årene da vi opparbeider det realøkonomiske

¹⁹⁷ Samtale med Per Kleppe, Fafo 23. februar 2010.

¹⁹⁸ ”Mer stabil valuta utenfor slangen”, *Aftenposten* 30. august 1977.

¹⁹⁹ Eichengreen, 1996: 143.

²⁰⁰ Lie og Venneslan, 2010: 256-257.

grunnlaget for det inntekts- og velferdsnivå som allerede er etablert”.²⁰¹ Men det var fortsatt stor uenighet om hvilke midler som skulle tas i bruk.

I Finansdepartementet fremholdt man at en løsning på driftsbalanseproblemene burde innebære en devaluering av kronen med ti prosent. Det var samtidig maktpåliggende at man fikk på plass tiltak som hindret at virkningen av denne justeringen ble spist opp av innenlandsk prisstigning. Enda viktigere, departementet intensiverte arbeidet med å få avsluttet tilknytningen til den appresierende slangen som embetsmennene anså som en viktig årsak til problemene. I et notat fra Finansdepartementets økonomiavdeling ble det sågar fremhevet at kursstigningen knyttet til slangesamarbeidet hadde to tredeler av skylden for Norges svekkede konkurranseevne.²⁰² I departementets arkiver finnes det forberedende arbeid, med detaljert tidsplan, for en devaluering og uttreten av slangen allerede midt i januar, før konferansen på Staur.²⁰³ Dette ble imidlertid aldri iverksatt. Men departementet fortsatte å produsere notater hvor det tilråddes at regjeringen snarest devaluerte og forlot slangen.²⁰⁴

Før nye drastiske tiltak kunne bli iverksatt – norske myndigheter hadde blant annet allerede opphevet rentenormeringen i desember 1977 – måtte regjeringsmedlemmene orienteres om alvoret i den økonomiske situasjonen. Det ble derfor siktet på å gjennomføre en stor devaluering etter Staurkonferansen, helgen 11.-12 februar. En uttredelse av slangen ble også forberedt, grunnlagt med at man ikke forventet at de andre medlemslandene ville godta en unilateral norsk devaluering i størrelsesorden ti prosent. Ved å hevde at en så stor devaluering var påkrevd, kunne Finansdepartementet dermed samtidig tvinge frem sin foretrukne kursregimeløsning. Den forberedte pressemeldingen bygde på at Norge gikk ut av slangen.²⁰⁵

I tråd med vanlig prosedyre ble det innhentet råd fra Norges Banks direksjon. Her hadde det vært bevegelse siden sist kursavgjørelse i august året før. På det ekstraordinære møtet torsdag 9. februar ble det 3-2-flertall for å forlate slangen. Det var stortingsoppnevnte medlemmene Bjerke og Totland som hadde endret syn. Getz Wold fikk støtte av varamedlem Kaare Petersen, ikke bare mot uttreten, men også mot devaluering. Getz Wold og Petersen fremhevet i sin mindretallsuttalelse at de mente mark var sterkt overvurdert og dollar

²⁰¹ Årstalen, februar 1978, trykket i *Penger og kreditt* 1978 (1).

²⁰² ”Den økonomiske politikk framover”, notat av 19. januar 1978, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

²⁰³ ”Skisse av timeplan”, notat 10. januar 1978 i EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

²⁰⁴ Se for eksempel ”Norges kostnadsproblemer”, notat av 19. januar 1978, EE arkiv, Boks nr. 20, 1970-80.

²⁰⁵ ”Notat til statsministeren fra Eivind Erichsen”, notat av 10. februar 1978, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

tilsvarende undervurdert og at det var ”fullt tenkelig at en justering av dette forholdet kan komme til å prege kursutviklingen framover”.²⁰⁶

På tross av Finansdepartementets bestrebelser og sentralbankdireksjonens endrede tilråding, kom Norge likevel til å bli værende i det europeiske kurssamarbeidet etter slangemøtet i København helgen 11. og 12. februar. Beslutningen forklares i de neste dagenes notater og referater av at Kleppe på det sterkeste var blitt oppfordret – av de andre medlemslandenes representanter – til å bli i slangen, og at norske myndigheter hadde fått gjennomslag for en ensidig kronedevaluering på åtte prosent mot mark, noe man ikke hadde regnet med.²⁰⁷ Et annet forhold som skal ha bidratt til fortsatt norsk deltakelse i slangen var at statsminister Nordli hadde hatt positive samtaler med den tyske finansminister, sosialdemokraten Hans Apel.²⁰⁸ Dette stemmer godt overens med det Peter Ludlow påpeker i sin bok om EFs monetære samarbeid i denne perioden: at den vest-tyske rikskansler, Helmut Schmidt, i januar 1978 hadde bestemt seg for å få blåse nytt liv i kurssamarbeidet.²⁰⁹

I regjeringserklæringen i forbindelse med devalueringen ble det lagt vekt på at hovedmålet for regjeringens politikk var å sikre sysselsettingen. For til dels å slippe å la devalueringen fremstå som et resultat av mislykket politikk, kom regjeringen til å omtale beslutningen som en ”nedjustering” og legge brorparten av skylden på den svake utviklingen i internasjonal økonomi. Det var likevel nødvendig å påpeke at noe av grunnen for de tapte markedsandeler ute og hjemme var at norske kostnader var steget mer enn hos konkurrerende land. Bare slik kunne det skapes forståelse for at ikke alle grupper kunne få full kompensasjon for den justering som skjedde; det ville i tilfelle bare fyre opp under prisstigningen og da ville man ikke ha løst noe som helst. Regjeringserklæringen ble avsluttet med at man var innstilt på et bredt samarbeid med organisasjonene i arbeidslivet og med partiene i Stortinget med sikte på å trygge sysselsettingen, opprettholde levestandarden og videreføre arbeidet med å utvikle ”et kvalitativt bedre samfunn” for alle.²¹⁰ Dette siste begrepet ble første gang brukt i forbindelse med den tidligere omtalte oljemeldingen våren 1974. I denne sammenheng er det interessant fordi begrepet da hadde vært forbundet med den ”motsatte” kurspolitikk. En appresierende

²⁰⁶ Direksjonsprotokollen Norges Bank, 9. februar 1978.

²⁰⁷ Referat fra ekstraordinært valutarådsmøte 11. februar 1978, boks ”Valutarådet 1978”, VR arkiv.

²⁰⁸ ”Momenter til møtet i finanskomiteen 1.3.1978 vedrørende slangesamarbeidet” notat, EE arkiv, boks nr. 20, 1970-80.

²⁰⁹ Peter Ludlow, *The Making of the European Monetary System*, Butterworth, London, 1982: 63.

²¹⁰ Mappe 17. februar 1978, boks ”Valutarådet 1978 jan-mars”, VR arkiv.

krone skulle hjelpe til å innlemme oljeinntektene og å omstrukturere norsk økonomi. Nå ville arbeiderpartiregjeringen tilpasse kursen til strukturen andre veien.

Ut av slangen

I løpet av 1978 ble det innenfor EF arbeidet med forberedelser til en utvidelse og tettere integrering av valutakurssamarbeidet. Man hadde i for liten grad lyktes å skape kursstabilitet i slangesamarbeidet. Den økonomiske politikken hadde ikke vært samkjørt nok – måten de ulike landene hadde møtt de dårlige tidene på hadde vært vidt forskjellige. EF-landenes myndigheter mente at et nytt og tettere økonomisk samarbeid var nødvendig for å løse de økonomiske problemene man hadde hatt siden oljekrisen. Valutakursstabilitet ville bidra til økt handel og vekst i sysselsettingen. Med en samlet kurspolitikk kunne vest-europeerne også komme i en bedre posisjon til å forhandle med amerikanerne om stabilisering av dollarkursen.²¹¹

I Finansdepartementet så embetsmennene som kjent med skepsis på EFs kurssamarbeid. Norges fokus på full sysselsetting og Vest-Tysklands vektlegging av prisstabilitet ble ansett for ikke å være forenlig. I Norge var oppfatningen, i tråd med den såkalte Phillips-kurvens anvisning, at høyere sysselsetting kunne kjøpes for noe mer inflasjon. Tyskerne var på sin side følsomme for prisstigning på grunn av deres tidligere erfaringer, landet hadde opplevd hyperinflasjon tidlig på 1920-tallet. Norge var et av landene som hadde klart seg best i årene etter oljekrisen. Selv om det i 1978 var klart at dette hadde medført en meget uheldig valutakurs- og prisutvikling, godtok ikke norske myndigheter at løsningen lå i antiinflasjonspolitikken slik den ble ført i Vest-Tyskland.²¹² Løsningen lå heller i å velge et mindre ”hardt” valutakursregime, hvor Norge kunne følge verdens inflasjonsnivå, ikke EFs. Inntil videre mente norske myndigheter at reguleringene av kapital- og valutamarkedene ville muliggjøre en slik politikk uten at det slo inn på rentenivået i landet. Den sammenknytningen av internasjonale kapital- og valutamarkeder som var underveis kom imidlertid til å undergrave dette på 1980-tallet.

²¹¹ Trygve Spildrejorde, ”Et nytt valutasystem i Europa” i *Penger og kreditt* 1978 (3).

²¹² Tobias Straumann, *Fixed Ideas of Money. Small States and Exchange Rate Regimes in Twentieth-Century Europe*, Cambridge, 2010.

Krisetegnene i verdensøkonomien var blitt tydeligere i 1978. Prisstigningen i USA var på vei mot ti prosent og dollaren fortsatte å falle i verdi i forhold til slangevalutaene.²¹³ Prognosene for vekst i verdensøkonomien var mistrøstige og de internasjonale samarbeidsorganisasjonene kom etter hvert til å revurdere oppfatningen av en rekke forhold. På begge sider av Atlanteren følte myndighetene behov for å gjøre noe drastisk. På et slangemøte i Bremen i juli ble det gjort fremskritt i reformarbeidet med kurssystemet.²¹⁴ I forbindelse med møtet uttrykte finansminister Kleppe seg i positive ordelag om norsk deltakelse i det kommende EMS-systemet til den franske avisen *Le Monde*.²¹⁵

Det var mye hemmelighold og spekulasjoner rundt kurssamarbeidsspørsmålet sommeren 1978.²¹⁶ Dette gjaldt både samarbeidets form – blant annet om man skulle opprette et europeisk valutafond, et ”mini-IMF” – og om hvilke land som skulle delta. Det ble etter hvert klart at det nye samarbeidet, som etter hvert ble omtalt som European Monetary System (EMS), ville ha mange likheter med slangesamarbeidet. Når det gjaldt hvem som skulle delta var det usikkerhet helt frem til det siste. Spesielt var det uklart hvordan de ”assosierte” land skulle innpasses. For norske myndigheter var det av spesiell betydning hva svenske og britiske myndigheter ville velge. Noe som kjennetegner den norske debatten i 1978, er EMS-forkjempernes optimisme med tanke på hvor bredt samarbeidet vil bli og motsatt pessimismen fra kurvtilhengerne.²¹⁷

I oktober ble det gjennomført nye justeringer i slangen. Etter nytt press mot tyske mark besluttet tyske myndigheter å revaluere i forhold til andre valutaer. Dette innebar en nedjustering av den norske kronens verdi innen slangen. Likevel kan det virke som det ikke ble holdt møter, eller innhentet råd, verken fra Norges Banks direksjon eller Valutarådet ved denne anledningen. Dette blir i en offentlig utredning – det såkalte Ryssdalutvalget, som jeg skal komme tilbake til i neste kapittel – forklart med dårlig tid og at justeringen hadde vært ”ønskelig fra norske myndigheters side”.²¹⁸ Getz Wold var til stede på slangemøtet i Luxembourg hvor den tyske revalueringen ble bestemt. Det kan ellers bemerkes at det ved denne anledningen var handelsminister Hallvard Bakke – og ikke finansminister Per Kleppe –

²¹³ Referat valutarådsmøte 14. april 1978, VR arkiv.

²¹⁴ Ludlow, 1982: 122-132.

²¹⁵ Ludlow, 1982: 275 (fotnote 182).

²¹⁶ Trygve Spilbrekke, ”Et nytt valutasystem i Europa” i *Penger og kreditt* 1978 (3).

²¹⁷ Se f. eks. referat fra valutarådsmøte 20. oktober 1978, VR arkiv.

²¹⁸ NOU 1983: 39 *Lov om Norges Bank og pengevesenet*: 97.

som var regjeringens representant på møtet.²¹⁹ Bakke var en innbitt EF- og EMS-motstander.²²⁰ Hvorvidt det lå noe i Kleppes fravær er jeg usikker på. Det er imidlertid sikkert at de mange innstrammingsiltakene som ble iverksatt høsten 1978 – blant annet en lønns- og prisstopp fra september – gjorde dette til en tøff politisk periode for finansministeren.

Selv om det foregikk en heftig diskusjon i embetsverket om norsk kurspolitikk, var media og folk flest lite interessert i problemstillingen. Valutakurspolitikk var til vanlig et område for de få innvidde – beslutningstakerne og ekspertene. Dermed kunne det virke som regjeringen, med Nordli, Kleppe og Frydenlund i spissen, kunne føre Norge fra slange- til EMS-samarbeid uten all verdens oppmerksomhet. Tidlig i november ble det imidlertid stilt spørsmål rundt kursregimeavgjørelsen i Stortinget. Det kom fra representanten Stein Ørnhøi fra Sosialistisk Venstreparti. Senere ytret Senterpartiets Johan J. Jakobsen ønske om at det måtte bli en stortingsdebatt om saken. I spørretimen 29. november svarte Nordli at regjeringen tok sikte på, i tråd med tidligere praksis, ”å konsultere de organer i Stortinget som normalt brukes som konsultasjonsorganer i slike saker”.²²¹ Dette skulle imidlertid ikke vise seg å bli nok for opposisjonen.

I slutten av november 1978 nærmest eksploderte – til regjeringens store overraskelse – valutaregimedebatten i offentligheten. Det ble mobilisert kraftig motstand fra en rekke EF-skeptiske hold, også innen Arbeiderpartiet, mot det man anså som et forsøk på ”å ta Norge inn i fellesmarkedet gjennom bakdøren”.²²² EF-motstanderne kom i denne saken til å spille på lag med embetsverket i Finansdepartementet og den delen av Norges Bank som støttet Hermod Skånland.²²³ At dette nå ble en EF-sak kompliserte det hele for Nordli-regjeringen. Debatten utviklet seg etter hvert slik at den fant det politisk umulig å gjennomføre EMS-tilknytning. Da det i begynnelsen av desember ble klart at Sverige ikke skulle delta i EMS, og at Storbritannia bare ville ha en løsere tilknytning, ble kurssamarbeidsforkjempernes sak svekket. Flertallet i direksjonen i Norges Bank tilrådte, som i februar, at Norge burde tre ut av slangen. Valutarådet valgte ikke å ta stilling til saken, selv om det var et klart flertall blant rådsmedlemmene for å avslutte tilknytningen til EFs kurssamarbeid. Regjeringens

²¹⁹ EE arkiv, boks nr 20, mappe ”valutakurser 1976, 1977”.

²²⁰ Kleppe, 2003: 288.

²²¹ EE arkiv, boks nr. 20, mappe ”valutakurser 1976, 1977”.

²²² Ludlow, 1982: 275 (min oversettelse).

²²³ Skånland, 1983: 127.

kunngjøring om at Norge ikke ville delta, kom før den planlagte stortingsdebatten 18. desember.²²⁴

Det virker som kursavgjørelsen i desember 1978 var med å forrykke maktforholdene på toppen av Norges Bank. Som Peter Ludlow skriver var Getz Wold blitt utsatt for: “a widely reported ‘revolt’ led by his deputy”.²²⁵ Skånland hadde tidlig i sin karriere i Finansdepartementet blitt betegnet som en ”wonderboy” og nøt fortsatt stor respekt i granittbygningen i Akersgata.²²⁶ Hans holdning i kursspørsmålet, kombinert med at Getz Wold ble syk, gjorde at departementet kom til å behandle nestformannen som sentralbankens egentlige leder i fortsettelsen.

Uavhengig av om man liker Skånlands bidrag eller ikke, er det fristende å omtale ham som en nasjonal strateg – for å bruke Rune Slagstads begrep – i norsk etterkrigshistorie.²²⁷ Skånland var, som det er blitt redegjort for, den av de sentralt plasserte som tidligst argumenterte mot norsk deltakelse i slangesamarbeidet. Også i forhold til lavrentepolitikken, en grunnpilar i etterkrigstidens ”sosialdemokratiske orden”, hadde han argumentert for reform siden 1960-tallet.²²⁸ Senere skulle han også være blant de som sterkest bidro til ideen om å utvikle et norsk oljefond. Skånland er imidlertid ikke nevnt i Slagstads mye omtalte bok, hvis man ser bort fra en litteraturhenvisning i en note.²²⁹

Oppsummering

Fra 1976 slo den norske enigheten om deltakelse i det europeiske kurssamarbeidet sprekker. I sentrale deler av embetsverket ble det anbefalt at kronen burde knyttes til et mykere

²²⁴ Dermed ble ikke Stortingsdebatten i seg selv avgjørende. I forrige kapittel, i forbindelse med Smithsonian-avtalens sammenbrudd, var jeg inne på at det var vanskelig å finne gode svar på valutakursspørsmål i Stortinget. Umiddelbart kan likevel den uerfarne leser av *Stortingstidende* fra debatten 18. desember få inntrykk av at politikerne behersker temaet. Dette var nok likevel, som Kåre Willoch påpekte i min samtale med ham, ”den type debatt hvor man gav sekretariatet beskjed om å skaffe et innlegg” (Han skyndte seg med å legge til at dette ikke nødvendigvis gjaldt ham selv). Når det gjaldt å få utarbeidet EMS-kritiske bidrag, var embetsmennene i Finansdepartementet heller ikke vonde å be.

²²⁵ Ludlow, 1982: 276.

²²⁶ Lie, 1995: 350.

²²⁷ Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, Pax, Oslo, 1998.

²²⁸ Lie og Venneslan, 2010: 65.

²²⁹ I debattboken som fulgte i kjølvannet av Slagstads bok (Rudeng, 1999), stiller flere av bidragsytere spørsmålsteget ved Slagstads utvelgelse av strateger. Francis Sejersted etterlyser Gunnar Knudsen, Nils Rune Langeland m.fl. etterspør Bjørnstjerne Bjørnson, Trond Nordby vil ha en mer fremskutt rolle for Gro Harlem Brundtland, det reageres på den beskjedne omtalen av Kåre Willoch (Fulsås), Per Kleppe lurte på hvor det ble av Hans Nilsen Hauge, og Tormod Hermansen savner LO-leder Tor Aspengren blant andre. Skånland blir ikke nevnt her heller.

kursregime hvor man kunne følge det internasjonale inflasjonsnivå og ikke det som rådet i EF. Også i de EF-vennlige og kurssamarbeidsorienterte delene av det politiske og byråkratiske miljø anså man kronens appresiering som et problem. Her ble det imidlertid fastholdt at Norge burde videreføre sin deltakelse i slangesamarbeidet, både fordi det ble ansett som en spire til et fremtidig utvidet internasjonalt samarbeid, og fordi det var en del av det europeiske prosjektet. Det ble vektlagt at det var mulig å gjøre justeringer når det var nødvendig innenfor slangen.

I løpet av 1976-1978 ble kronen devaluert flere ganger innenfor slangesamarbeidet. Resultatene ble lite tilfredsstillende, både fordi norske myndigheter ikke lyktes godt nok med å forhindre kompensierende lønnskrav, og fordi slangen samlet forsatte å appresiere mot andre handelspartneres valutaer. Likevel, og til tross for at Finansdepartementets bestrebelser med å få avsluttet slangedeltakelsen, så det lenge ut som at tilknytningen til EFs kurssamarbeid ville bli videreført.

Så lenge det ikke fantes noe kursregimealternativ hadde de fleste politikere og embetsmenn samtykket i at Norge skulle delta i EFs kurssamarbeid. Da det ble klart at det fantes en utvei, med støtte fra fagdepartementet for økonomisk politikk, endret dette seg. I forbindelse med overgangen fra slangesamarbeidet til det mer ambisiøse EMS-samarbeidet i november og desember 1978 ble det mobilisert sterk folkelig motstand. Regjeringen kom som følge av dette til å følge rådet fra Finansdepartementet og etablere en unilateral kurvløsning.

5. DEVALUERINGER I FORKLEDNING 1979-1986

Overgangen til valutakurv i desember 1978 fant sted på et tidspunkt da det nylig var satt i verk drastiske tiltak for å bremse inflasjonen i Norge, i form av en lønns- og prisstopp. Denne skulle vare ut 1979. Det var nødvendig å sikre en stabil effektiv valutakursutvikling i sammenheng med prisstoppen; norske myndigheter ville verken ha depresiering som kunne øke inflasjonspresset eller appresiering som kunne motvirke det som var målet med tiltakene: styrket konkurranseevne. Dette lykkes man godt med. Prisstigningen skjøt imidlertid fart igjen da lønns- og prisstoppen ble opphevet ved årsskiftet 1979/80. Dette svekket norsk konkurranseevne på nytt. Den manglende evnen til å få kontroll over pris- og lønnsutviklingen gjorde at den borgerlige regjeringen, som kom til makten i 1981, kom til å bruke devalueringer for å forsøke å gjenvinne tapt konkurranseevne.

Overgangen til kurv ble begrunnet med man ville frigjøre kronen fra markens appresiering mot dollar, slik utviklingen hadde vært på 1970-tallet. Fra begynnelsen av 1980-tallet kom imidlertid den motsatte kursutviklingen til å gjøre seg gjeldende. Dollaren appresierte, og på grunn av dens store vekt i den norske kurven, ble kronen trukket opp i forhold til de europeiske valutaer. Dette bidro til å svekke norsk konkurranseevne ytterligere, og innebar at kurvens automatiske justeringsmekanisme ikke fungerte tilfredsstillende. Norske myndigheter kom av den grunn til å endre vektene i kurven sommeren 1982. Det ble også gjennomført en teknisk justering av beregningsgrunnlaget for kurven i 1984.

Norsk kurspolitikk ble i tillegg komplisert av oljeprisstigningen som fulgte av oljekrisen i 1979. Store valutainntekter fra Nordsjøen medførte at Norges Bank måtte intervenere tungt for å motvirke at kronekursen steg. Lenge manglet myndighetene presise instrumenter til å sterilisere den økte kronemengden som fulgte av intervensjonene og fyrte dermed opp under prisstigningen.

I dette kapitlet behandler jeg norsk kurspolitikk fra 1979 frem til utgangen av 1986. Hvorfor devaluerte Willoch-regjeringen kronen fire ganger i årene 1982-1984? Hvordan var

arbeidsfordelingen mellom regjeringen og Norges Bank? Hvorfor ble norsk kurspolitikk lagt om etter den store devalueringen i 1986?

Kronen i kurven 1979-80

Som nevnt i forrige kapittel hadde valutauroen og de økonomiske utsiktene ledet frem til nytenking i de ulike land og i internasjonale organisasjoner på slutten av 1970-tallet. Innenfor EF utviklet man blant annet et tettere valutasamarbeid fra årsskiftet 1978/79. Også i USA var det en rekke krisetegn på slutten av tiåret. På grunn av oljekrisen, som hadde brutt ut i forbindelse med revolusjonen i Iran, hadde prisstigningen nådd skremmende høyder sommeren 1979. Problemene drev en sterkt presset Jimmy Carter til å utnevne ny sentralbanksjef. Amerikanerne kom etter dette til å føre en strammere pengepolitikk enn tidligere; i likhet med det som hadde vært praksis i Vest-Tyskland ble det nå lagt større vekt på prisstabilitet.²³⁰ Denne politikken fikk også støtte av Ronald Reagan som vant valget i 1980.²³¹ Rentepolitikken, sammen med Reagans mer generelle omlegging av amerikansk økonomisk politikk, førte til at dollarkursen appresierte kraftig på første halvdel av 1980-tallet.

Mens EMS-samarbeidet ville gi Norge kursstabilitet overfor omtrent femti prosent av handelspartnerne, kunne en kurv bringe dekningen så nær hundre prosent som myndighetene fant hensiktsmessig. Enkelte, blant annet Knut Getz Wold, pekte på at EMS-systemet ville innebære større krav til disiplin i den økonomiske politikken enn det en kurvløsning ville medføre. Erfaringen fra 1970-tallet var imidlertid at det var begrenset hvor disiplinerende det europeiske systemet virket; det hadde stadig vært behov for innbyrdes kursjusteringer. Det var også slik at andre lands kursjusteringer innenfor det europeiske samarbeidet ofte hadde kommet ubeleilig for norske myndigheter og stilt dem overfor vanskelige avgjørelser. I kurvsystemet var det derimot en innebygget automatisk justering når andre land gjorde endringer, slik at den norske kronen holdt samme effektive verdi. Med den forutsetning at vektene i kurven gav et riktig bilde av norsk handel med utlandet, ville norsk næringsliv

²³⁰ Daniel Yergin og Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights. The Battle for the World Economy*, Simon & Schuster, New York, 2002: 345-348.

²³¹ Carters valg av sentralbanksjef var Paul Volcker. Den i dag 83-årige Volcker er igjen aktuell som en sentral rådgiver for president Obama i arbeidet med å regulere den amerikanske finansnæringen, en næring som for alvor vokste seg stor etter Ronald Reagans konservative revolusjon. Det er interessant at en mann som selv var instrumentell i å fremprovosere 1980-årenes nye økonomisk-politiske kurs – den høye renten var med å sende Jimmy Carter ut av det hvite hus – har fått en sentral rolle i dette arbeidet.

samlet sett verken tape eller vinne på andres kursendringer.²³² Om det ble behov for egne norske kursjusteringer – hvis landet hadde hatt en annen prisutvikling enn gjennomsnittet i kurven – kunne myndighetene selv bestemme tidspunkt og samkjøre dem med andre økonomiske tiltak.

På finansminister Per Kleppes initiativ ble det iverksatt en pris- og lønnsstopp i Norge høsten 1978 som varte ut 1979. Målet med tiltaket var å ”knekke inflasjonsforventningene med en sjokkbehandling”.²³³ Prisstigningen ble dempet betraktelig i 1979 og virket positivt på norsk konkurranseevne, men tiltok igjen da prisstoppet ble opphevet i 1980. I 1981 var prisstigningen i Norge den høyeste i OECD-området.²³⁴ Den kom til å forbli forholdsvis høy frem til andre halvdel av tiåret.²³⁵ I mange andre land fikk man derimot en avdemping av veksten i priser og kostnader etter 1980 og norsk konkurranseevne ble av den grunn svekket. Dollarens uventet sterke appresiering, etter omleggingen av amerikanske pengepolitikk, trakk i tillegg kronekursen oppover i forhold til europeiske handelspartnere.

Motstanderne av kursværing lot fortsatt høre fra seg, ikke minst når det viste seg at kursutviklingen mellom dollar og mark hadde snudd. I flere avis- og tidsskriftartikler uttalte enkelte Norges Bank-ansatte, blant andre Valutaavdelingens leder Arne Lie, seg kritisk til at Norge ikke deltok i EMS-samarbeidet.²³⁶ I april 1980 holdt sjefdirektør Getz Wold et innlegg på Norges Handelshøyskole i Bergen hvor han ifølge et notat spurte: ”Ble norske kroner ’trukket opp’ med DM i slangen? Ikke mer enn vi i år er blitt ’trukket opp’ med dollaren”.²³⁷ Getz Wold brukte også årstalene fra 1979 til å argumentere for norsk EMS-tilknytning.

Veksten i Norges valutareserver

Oljeprissjokket som fulgte av Iran-krisen i 1979 gav større inntekter til Norge. Den økte etterspørselen etter kroner som dette medførte kom på et tidspunkt der man anså ytterligere kursappresiering å være uakseptabelt. Løsningen inntil videre ble at Norges Bank kjøpte opp

²³² Gunnvald Grønvik, ”Ei korg i korga. Om nordiske valutakorger” i *Penger og kreditt* 1983 (3).

²³³ Lie og Venneslan, 2010: 271.

²³⁴ OECD, Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, ble etablert i 1961 og var en videreføring av OEEC, som var opprettet for å organisere gjennomføringen av Marshallhjelpen i Vest-Europa etter andre verdenskrig. OECD er satt sammen av vestlige land med demokrati og forholdsvis velutviklet markedsøkonomi.

²³⁵ Hodne og Grytten, 2002: 265.

²³⁶ Se f. eks. ”Ikke inn i EF, men vi trenger et aktivt norsk engasjement” i VG 8. februar 1979;

”Supervalutaslangen våkner til liv. Norge blir snart med?” VG 13. mars 1979; ”EMS-medlemskapet” i *Aftenposten* 28. mars 1983; Arne Lie, ”Valutapolitikken i 1980-årene” i *Sosialøkonomen* 1981 (8).

²³⁷ ”Norsk valutapolitikk. Notater til innledning til diskusjon på møte i Norges Handelshøyskoles Studentforening 24. april 1980”, NB arkiv, boks nr. 150, mappe 460.5.

valutaoverskuddet.²³⁸ Myndighetene manglet imidlertid presise instrumenter som kunne sterilisere den økte kronelikviditeten som fulgte av denne politikken.²³⁹

Prisstigningen i Norge på begynnelsen av 1980-tallet (som blant annet fulgte av den økte tilgangen på norske kroner) svekket norsk industris konkurranseevne. Kronens ytre verdi ble i tillegg trukket opp – i forhold til europeiske valutaer – på grunn av dollarens sterke appresiering. Til sammen skapte dette vanskeligheter for norsk næringsliv – arbeidsledigheten nådde nesten tre og en halv prosent i 1983, et nivå som på denne tiden var uakseptabelt høyt.²⁴⁰ Kroneappresieringen og den indre prisutviklingen ledet likevel ikke til noen norsk driftsbalansekrise, som man hadde hatt i 1978, ettersom landets oljeinntekter nå var svært store. Myndighetene hadde imidlertid som mål ikke å tillate norsk økonomi å bli for avhengig av inntektene fra Nordsjøen. ”Problemene” knyttet til store oljeinntekter – i forhold til valutakurs og industriens konkurranseevne – hadde blitt behandlet i den tidligere omtalte ”oljemeldingen” fra 1974. Løsningsanvisningen hadde vært å ha et moderat utvinningstempo. Prisutviklingen på olje etter 1979 gjorde at det ble behov for å se på dette om igjen.

Regjeringen Willoch nedsatte i 1982 et utvalg for å se på utfordringene knyttet til den norske oljevirkksomheten. ”Tempoutvalget”, som det ble kalt, ledet av Hermod Skånland, leverte sin innstilling i 1983.²⁴¹ Utvalget argumenterte for at det burde opprettes et fond, der en del av statens inntekter fra oljevirkksomheten ble kanalisert til utlandet, og kunne trekkes inn tilpasset norske finansielle og samfunnsøkonomiske behov.²⁴² Slik kunne man opprettholde et konkurransedyktig prisnivå – og legge til rette for en stabil valutakurs – i Norge. Utvalgets konklusjon var likevel noe pessimistisk med tanke på om det ville være politisk mulig å få til en slik fondsløsning. Man skulle heller ikke komme noe vei med dette arbeidet under Willochs regjeringstid.²⁴³ Inntil videre fortsatte Norges Bank å bygge opp valutareserver for å hindre at kronekursen steg.²⁴⁴

²³⁸ ”Valutaoversikt” i *Penger og kreditt* 1979 (4).

²³⁹ Steinar Juel, ”Nye instrumenter i det norske valuta- og pengemarked” i *Sosialøkonomen* 1983 (10).

²⁴⁰ Skånland, 2004: 15.

²⁴¹ NOU 1983: 27 *Petroleumsvirksomhetens framtid*.

²⁴² Lie og Venneslan, 2010: 343-347.

²⁴³ Først i 1990 opprettet norske myndigheter et oljefond.

²⁴⁴ Fra årsskiftet 1984/85 ble det gjort en endring i definisjonen for sentralbankens valutabeholdninger. Det ble nå delt inn i (1) valutareserver og (2) andre fordringer på utlandet. Valutareservene var ment å skulle dekke behovet for reserver for kursstyringsformål, og ble derfor plassert i likvide former. Ved plassering av andre fordringer på utlandet ble det lagt større vekt på avkastningen. Det fantes likevel ingen regler for myndighetene, eller begrensninger, for hvordan eller når midlene eventuelt kunne brukes.

Kursjusteringene i 1982

Problemene i internasjonal økonomi hadde vært med å skape grobunn for et politisk stemningsskifte i den vestlige verden ved overgangen til 1980-tallet, som blant annet kom til uttrykk ved valget av Margaret Thatcher i Storbritannia og Ronald Reagan i USA.

Høyrebølgen slo også inn over Norge. Stortingsvalget i 1981 resulterte i at Kåre Willoch dannet en ren Høyre-regjering. Willoch-regjeringen satte seg som et hovedmål å få dempet prisstigningen og styrket landets konkurranseevne.²⁴⁵ Oppgaven var ikke blitt gjort lettere av at regjeringen Brundtland – som hadde avløst Nordlis regjering i februar 1981 – hadde iverksatt en lønns- og prisstopp kort tid før valget og ut året. All erfaring tilsa at en ”priseksplosjon” ville følge. Høyre-regjeringens viktigste virkemiddel for å få dempet inflasjonen skulle være en innstramming av finanspolitikken. Det ville imidlertid ta tid før slike tiltak ville komme på plass, og avhengigheten av sentrumspartiene i Stortinget satte også en begrensing på hvor langt regjeringen kunne gå i denne retning.²⁴⁶

Ifølge Willochs artikkelbidrag i festskriftet til Hermod Skånland ledet denne erkjennelsen til at statsministeren i midten av mai 1982 tok opp spørsmålet om en nedjustering av kronens ytre verdi med sentralbankens nestformann på den såkalte Bilderberg-konferansen som dette året ble arrangert i Sandefjord.²⁴⁷ Skånland skal ha sagt seg villig til å skrive et notat om dette.²⁴⁸ Willoch tok også opp spørsmålet med sin finansminister, Rolf Presthus. Presthus tok kontakt med departementets økonomiavdeling og ba også dem utarbeide et notat om spørsmålet. Like før sommerferien ble kronespørsmålet diskutert, med bakgrunn i sistnevnte notat, mellom Willoch, Presthus, finansråd Erichsen og ekspedisjonssjefen i økonomiavdelingen, Thorvald Moe. Embetsmennene var skeptiske til en devaluering på dette tidspunktet og anbefalte at regjeringen skulle vente. Ifølge Erichsens memoarer skal de tilstedeværende ha blitt enige om å la en eventuell avgjørelse ligge til høsten.²⁴⁹ Skånland

²⁴⁵ Willoch, 1990: 94.

²⁴⁶ Gunhild Ecklund, *Kredittpolitikken som redskap i den samfunnsøkonomiske styringen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1995: 112.

²⁴⁷ Bilderberg-konferansen har vært arrangert årlig siden 1954. Det er et privat arrangement for utvalgte innflytelsesrike politikere, næringslivsfolk etc. Møtet i Sandefjord i 1982 er den eneste gangen konferansen har blitt arrangert i Norge.

²⁴⁸ Willoch, 1994: 112.

²⁴⁹ Erichsen, 1999: 135.

hadde imidlertid ikke sagt sitt enda. Kjent som en mann som ikke gikk av veien for å jobbe i ferien, la han frem et notat for statsministeren i midten av juli.²⁵⁰

Skånlands forslag besto i at norske myndigheter skulle devaluere kronen med til sammen 6-8 prosent i to omganger. Første halvdel skulle oppnås ved en endring av vektene i kurven – først og fremst en nedgradering av dollarens betydning – slik at man samtidig fjernet noe av grunnlaget til den uønskede appresieringen mot europeiske valutaer. Dermed ville man få rettet opp et forhold som ifølge kurvforkjemperen Skånland måtte betraktes som en ”begynnerfeil” og forklares med ”liten tid”.²⁵¹ Willoch likte Skånlands forslag og ville gjerne ha en rask avgjørelse om første trinn av devalueringen. Både finansråd Erichsen og sjefdirektør Getz Wold ble hjemkalt fra sine respektive ferieopphold. Etter drøftelser hos ledelsen i Finansdepartementet og i regjeringen som helhet valgte man å slutte seg til Skånlands forslag. Nå manglet bare den formelle avgjørelsen i Norges Bank. Men under det ekstraordinære direksjonsmøte 23. juli gikk Getz Wold sterkt imot forslaget. Han reagerte på Willoch og Skånlands forbigåelse av vanlig prosedyre.²⁵² Av den grunn ble avstemmingen utsatt til direksjonsmøtet uken etter.

Selv om praksisen rundt kursendringer aldri hadde vært helt fasttømret, hadde norske myndigheter likevel utviklet noe som lignet på en prosedyre på 1970-tallet. Norges Bank og Valutarådet hadde vanligvis vært involvert og rådspurt. Rådgiverne hadde også fått tilgang til bakgrunnsmateriale før man var blitt bedt om å gi råd. Det var ikke alltid regjeringen hadde fulgt tilrådingen fra Norges Bank og Valutarådet. På 1980-tallet var diskresjon rundt kursavgjørelser blitt viktigere enn tidligere. Dette hadde sammenheng med den stadig tettere integreringen av internasjonale valutamarkeder.²⁵³ Valutarådet ble i Finansdepartementet ansett som å være for svært, med for stor risiko for lekkasjer.²⁵⁴ I sammenheng med Høyre-regjeringens program for å sanere, forenkle og effektivisere råds- og utvalgssystemene, ble rådet omorganisert og kom ikke lenger til å være involvert i kursavgjørelser, til Getz Wolds skuffelse.²⁵⁵

²⁵⁰ Da den arbeidsnarkomane Skånland i et avisintervju noen år tidligere ble spurt om han hadde noen hobby, svarte han: ”Min lyst og last er arbeidet, er jeg redd. Hobbyer er for folk som kjeder seg i jobben” (VG 22. juli 1978).

²⁵¹ Skånland, 1983: 132-135.

²⁵² Erichsen, 1999: 136; Willoch 1994: 113.

²⁵³ Brekk, 1986: 22.

²⁵⁴ Se div. notater i NB arkiv, boks nr. 155, mappe 460.7.

²⁵⁵ I et notat fra Presthus til Getz Wold av 21. april 1983, hvor det vises til at en omorganisering av Valutarådet vil finne sted til tross for sjefdirektørens motstand heter det: ”Jeg er klar over at du er skuffet over denne

På første halvdel av 1980-tallet kom statsministeren selv til å engasjere seg sterkt i spørsmål om endring av kronekursen. Dette hadde sammenheng med at Willoch var sosialøkonom og hadde sterk interesse for feltet. Som vi har sett var det handelsministeren som hadde vært fagstatsråd i etterkrigstiden, før finansministeren ble valutaminister i 1973. Finansministeren i Willochs regjering, Rolf Presthus, var jurist, og hadde lite innsikt i den tekniske valutakursproblematikken. Ifølge Willoch ble kursavgjørelsene i hans regjeringstid forberedt av et lite ”uoffisielt valutaråd” bestående av statsministeren, Skånland, Presthus, Erichsen, ekspedisjonssjef Moe og, etter regjeringsskiftet i 1983, lederne for Kristelig Folkeparti og Senterpartiet.²⁵⁶ Sjefdirektøren i Norges Bank var nærmest ekskludert fra den reelle beslutningsprosessen.

I uken som gikk før den utsatte kursavgjørelsen lyktes Finansdepartementet å overtale direksjonsmedlemmene Kåre Kristiansen og Kaare Petersen.²⁵⁷ Juul Bjerke stemte også for endringen, slik at Getz Wold ble stående alene. Formannen leverte en særuttalelse i brevet som ble sendt til Finansdepartementet.²⁵⁸ Hendelsen tydeliggjør at nestformannen i banken fungerte som sentralbankens egentlige leder på dette tidspunktet.²⁵⁹ I min samtale med Willoch innrømmet han at utviklingen på ledersiden i Norges Bank i disse årene hadde vært ”noe eiendommelig”. Willoch gav uttrykk for at han hadde hatt vanskelig for ”å trenge inn i hva som foregikk i direksjonen”.²⁶⁰ Han var klar over at Getz Wold var syk, men understreket at det var vanskelig å bedømme hvor svekket sjefdirektøren egentlig var.²⁶¹

Bare en drøy måned senere, 6. september, gjennomførte norske myndigheter en ordinær devaluering på tre prosent, i samsvar med Skånlands skisse. Etter forberedende samtaler med finansministeren, hvor også Skånland hadde vært til stede, stemte Getz Wold nå for kursjustering på direksjonsmøtet. Sjefdirektøren understreket likevel at han helst hadde sett at

avgjørelse, men jeg håper at du forstår og aksepterer den. Jeg vil gjerne understreke at omorganiseringen ikke er en sak rettet spesielt mot Valutarådet. Som du vet arbeider Regjeringen mer generelt med å begrense tallet og omfanget av komiteer og utvalg” (NB arkiv, boks nr. 155, mappe 460.70).

²⁵⁶ Willoch, 1994: 114.

²⁵⁷ Willoch, 1994: 113.

²⁵⁸ Direksjonsprotokollen Norges Bank, 30. juli 1982.

²⁵⁹ Det er også illustrerende at det var Skånland, og ikke Getz Wold, som var Norges Banks representant på den toppladerte Bilderberg-konferansen (Se ”Norsktoppen i Sandefjord” i VG 13. mai 1982).

²⁶⁰ Samtale med Kåre Willoch i Stortingets kantine 22. mars 2010.

²⁶¹ Selv om Getz Wold i enkelte sammenhenger viste klare tegn til svekkelse, kunne han likevel holde årstalen helt frem til sin avgang i 1985. Jon A. Solheim har imidlertid hevdet at budskapet i sjefdirektørens taler bar preg av å være ”avskrift fra OECD”, mens det rådende syn i Norges Bank lå nærmere IMF’s analyser (Jon A. Solheim på Norges Bank-seminar på Lysebu 2. juni 2009).

devalueringen ble gjennomført på et senere tidspunkt, slik at den kunne samordnes bedre med pris- og inntektspolitikken. To av direksjonens medlemmer, Juul Bjerke og Kaare Petersen, stemte mot avgjørelsen.²⁶² Skånland var ikke til stede på møtet, men hadde opplyst direksjonen om at han var enig i regjeringens avgjørelse, selv om han hadde foretrukket at devalueringen ble på fire prosent og ikke tre.²⁶³

Willoch-regjeringen hadde møtt forholdsvis sterk motstand i Norges Bank ved begge kursjusteringer i 1982. Dette ledet frem til at man i Finansdepartementet begynte å tenke rundt prosedyrer og myndighetsforhold i kurspolitikken. I et notat fra Økonomiavdelingen fra mars 1983 finnes det noen betraktninger rundt dette:

Hvem som har den formelle myndighet til å ta beslutning om endring i kronens kurs – Regjeringen eller Norges Bank – hersker det noe uklarhet om [...] Det er ikke fastlagt rutiner for fremgangsmåten ved kursendringer. Gjeldende lovgivning synes å bygge på at kronens internasjonale verdi fastsettes og reguleres av Norges Bank. Den reelle myndighet til å treffe beslutninger om kronens kurs og om kurspolitikken ligger imidlertid klart hos Regjeringen.

Videre kommer man i notatet inn på problemene som kan oppstå ved uenighet:

Siden det er Norges Banks direksjon som treffer de formelle vedtakene ved kursendringer, kan den situasjon inntreffe at et ønske fra Regjeringens side om en kursendring ikke får flertall fra Direksjonen [...] Det har [...] en rekke ganger vært dissenser i Direksjonen, og i august i fjor ble avgjørelsen utsatt en uke i direksjonen med den økte lekkasjerisiko det medførte. Det ville nok vært mest hensiktsmessig at kurs-endringsvedtak også formelt tilligger Regjeringen, og at slike vedtak blir tatt i statsråd. Det vil være naturlig å komme tilbake til dette spørsmålet når utredningene fra Ryssdal-utvalget foreligger.²⁶⁴

Det nevnte utvalget, ledet av høyesterettsjustitiarius Rolv Ryssdal, hadde helt siden slutten av 1960-tallet arbeidet med en innstilling til ny sentralbanklov. En av grunnene til den manglende progresjonen i arbeidet skal ifølge en av sekretærene i utvalgsarbeidet vært at man lenge var tilfreds, både i Norges Bank og i Finansdepartementet, med den samarbeidspraksisen som allerede var etablert.²⁶⁵ Men blant annet på bakgrunn av behov for

²⁶² Direksjonsprotokollen, Norges Bank 3. september 1982.

²⁶³ Fra Skånland til direksjonen, notat 1. september 1982, NB arkiv, mappe 462.1.

²⁶⁴ ”Valutakursendringer i Norge”, notat 2. mars 1983, EE arkiv, boksnr. 24.

²⁶⁵ E-post-intervju med Håkon Sannes, 23. juli 2009.

en klargjøring av kompetanseforholdet mellom regjeringen og Norges Bank i kurspolitikken ble det behov for å få avsluttet dette arbeidet.²⁶⁶

Kursjusteringene i 1984

Også i 1984 justerte norske myndigheter kronens verdi ved to anledninger. Endringene ble hovedsakelig begrunnet med at dollaren hadde appresiert mer enn forventet.²⁶⁷ I forbindelse med dette kom man på nytt til å gjøre seg betraktninger rundt ansvarsforholdet mellom regjeringen og Norges Bank.

Den første devalueringen dette året skulle det imidlertid ikke være vanskelig å skape enighet om. Det var en løsning myndighetene hadde vurdert en stund: en endring i beregningsgrunnlaget for kurven fra aritmetisk til geometrisk regnemåte.²⁶⁸ Denne endringen skulle bidra til å dempe utslag som en sterk og vedvarende appresiering av en enkel valuta kunne få i kurvindeksen.²⁶⁹ Ved direksjonens behandling av saken 29. juni 1984, stemte fire medlemmer for, mens Juul Bjerke stemte mot.²⁷⁰ I likhet med vektendringene sommeren 1982, skapte denne ”tekniske justeringen” – som innebar en devaluering av kronen på om lag to prosent – lite oppmerksomhet. Dette hadde nok sammenheng med at den verken var lett å forstå eller formidle. Det vakte latter hos Presthus da to av de som jobbet med beregningene i Finansdepartementet, Jan F. Qvigstad og Tore Eriksen, informerte om hva endringen besto i. Statsråden undret seg over hvordan han skulle forklare dette på Dagsrevyen.²⁷¹

Regjeringen fant også behov for å gjennomføre en ny devaluering på høsten. I et notat fra Finansdepartementets økonomiavdeling fremgår det at man fryktet at Norges Bank ikke ville spille på lag ved en ordinær devaluering:

²⁶⁶ En annen grunn til at det hastet var oppmerksomheten rundt forvaltningen av Norges Banks økende valutareserver i disse årene. Av den gamle lov av 1892 var det noe uklart hvilke prinsipper og vurderinger som lå til grunn for fastsettelsen av statens andel av sentralbankens ”overskudd”. Det var ventet at den nye loven ville skape klarhet i dette, men på tross av iherdige oppfordringer om å øke arbeidstempoet gikk det sakte fremover med Ryssdals utvalg. I et notat om lovarbeidet fra februar 1983 hadde Presthus denne randkommentaren: ”Nå må dessverre Ryssdal få fart på utvalget sitt. Dette nærmer seg skandale, særlig fordi overskuddene nå er så formidable”. Og i et notat et halvt år senere: ”Det blir stadig mer bekymringsfullt at Ryssdal-komiteens innstilling uteblir. Jeg vil nå sende et meget sterkt purrebrev [...] Nå må det bli slutt på denne komiteens nølen”. (notat 22. juni 1982; notat 20. mars 1983; Notat 14. september 1983, ØA arkiv, boks Da – 0235).

²⁶⁷ Willoch, 1994: 114.

²⁶⁸ En redegjørelse for de ulike beregningsmetodene finnes hos Jon A. Solheim og Jens O. Sporastøyl, ”Valutakursindekser – konstruksjon og anvendelse” i *Penger og kreditt* 1983 (4).

²⁶⁹ ”Valutaoversikt” i *Penger og kreditt* 1984 (3): 204.

²⁷⁰ Direksjonsprotokollen Norges Bank, 29. juni 1984.

²⁷¹ Samtale med Jan F. Qvigstad i Norges Bank 23. juli 2010.

Hvis det dreier seg om en devaluering i tillegg til det tekniske kan forholdet til Direksjonen bli noe mer problematisk. Det vil lett være flertall (for ikke å si enstemmighet) mot en slik devaluering i direksjonen. Det må derfor klarlegges hvorledes en i tilfelle vil takle en slik situasjon. En mulighet er å gå veien om kgl. res. og bare be Direksjonen [sic] om en uttalelse. Vi har ikke brukt kgl. res. før, men det kunne gjøres under henvisning til Ryssdaltutvalget. En annen mulighet er å få Direksjonen til å vedta en devaluering selv om den i premissene gjør det klart at dette gjør den fordi Regjeringen vil, selv om Direksjonens råd er et annet”.²⁷²

Regjeringen fikk imidlertid viljen sin. 21. september 1984 vedtok man – reelt og formelt – at kursindeksen skulle holdes om lag to prosent høyere enn man til da hadde holdt den. Kronen kom til å bli styrt innenfor de svingningsmarginer som gjaldt fra sist justering, men helt i nedre del, noe som betydde at svingningsmarginen var blitt innsnevret.²⁷³ Dette var en ny devaluering, men myndighetene kamuflerte det ved måten det ble gjort på, og sukret avgjørelsen noe ved å kalle den midlertidig. Det ble igjen pekt på den besværlige dollarkursen, noe Willoch også tok opp i ett kort møte med Ronald Reagan i New York 23. september.²⁷⁴ Det er likevel interessant, med bakgrunn i det ovenfor nevnte notat fra Finansdepartementet, å se ordlyden fra den formelle avgjørelsen i direksjonen:

Under henvisning til *et uttrykt ønske fra regjeringens side* fant direksjonen å kunne slutte seg til det foreliggende forslag. Direksjonens formann og Juul Bjerke ønsket å gi uttrykk for at de ikke var enige i realiteten i forslaget, da det etter deres mening ville forsterke tendensene til pris- og kostnadsstigning. Formannen var dessuten betenkt ved å sende ut pressemelding om saken.²⁷⁵

Det er vanskelig å tenke seg at sentralbanken skulle nektet og formelt godkjenne regjeringens vedtak i september 1984. I etterkrigstiden hadde Norges Bank aldri gjort bruk av det som juridisk sett kunne oppfattes som en autonom status.²⁷⁶ Denne uavhengigheten hadde på 1800-tallet, som vi så i bakgrunnskapitlet, vært opprettet for å sikre en fast pengeverdi. Kunne man forventet at den tradisjonelle forsvarer av kronens verdi offentlig skulle kritisere regjeringens kurspolitikk i 1984? Skånland, som ikke hadde noen problemer med å se hvor en akkomoderende kurspolitikk på sikt kunne lede, har i ettertid lagt vekt på at justeringene var

²⁷² ”Kurspolitiske spørsmål. Notat nr. 2”, notat 9. juni 1984, EE arkiv, boks nr 24.

²⁷³ Qvigstad og Skjæveland: 1994: 270.

²⁷⁴ ”Willoch hos Reagan: Uttrykte bekymring over dollarkursen” i *Aftenposten Aften* 24. september 1984.

²⁷⁵ Direksjonsprotokollen Norges Bank, 21. september 1984 (min utheving).

²⁷⁶ Den gjeldende loven om Norges Bank var fra 1892.

nødvendige innenfor den virkeligheten man opererte i – norske myndigheter skulle både fastholde en politisk styrt lav rente og hadde ansvar for å opprettholde full sysselsetting.²⁷⁷

Som nevnt tidligere var en ny sentralbanklov på trappene. I denne var det ventet at regjeringen ville få formalisert retten til å instruere banken på en rekke områder, også i kursspørsmålet. Dette var en løsning som man kanskje skulle forvente at en konservativ politiker ville være imot. Willoch støttet imidlertid et slikt lovforslag. Dette kan, som Francis Sejersted har påpekt, ha sammenheng statsministerens etter egen oppfatning ”positive erfaringer” med minidevalueringer for å gjenopprette norsk konkurranseevne. Da kunne man ikke tillate at sentralbanken ikke ville være med på laget.²⁷⁸

Det var også andre forhold som kan ha bidratt til å svekke Norges Banks gjennomslagskraft på denne tiden. Kostnadsoverskridelsene i forbindelse med byggingen av bankens nye hovedkvarter – ”et digert palass av marmor, glass, stål og kopper” – fikk for alvor oppmerksomhet fra vinteren 1983/84.²⁷⁹ Det var Skånland som var leder for byggekomiteen. Mannen som lenge hadde fremstått som en dommedagsprofet på vegne av landets økonomi og påpekt behovet for å dempe oljepengebruken, fikk seg nå – sammen med banken – en stygg ripe i lakken. Enkelte av Skånlands uttalelser i forbindelse med saken, som eksempelvis: ”Vi må etterlate de kommende generasjoner i det minste ett bevaringsverdig bygg”, bidro heller ikke til å dempe gemyttene.²⁸⁰

Man kan også mistenke Finansdepartementet for å ha brukt forholdene på ledersiden i Norges Bank til selv å stå svært fritt i politikkutformingen.²⁸¹ Sjefdirektør Getz Wold hadde som nevnt vist sykdomstegn siden slutten av 1970-tallet. Nestsjef Skånland kom til å innta en de facto sjefrolle etter dette. Det var likevel ingen automatikk i at den borgerlige regjeringen skulle utnevne sosialdemokraten Skånland til ny sjefdirektør formelt. En mulighet for et lederbytte åpnet seg imidlertid da Getz Wold i februar 1984 leverte søknad om avskjed til

²⁷⁷ Skånland, 2004: 98-99.

²⁷⁸ Francis Sejersted, ”Norges Bank mellom avhengighet og uavhengighet”, i *Norsk idyll?*, Pax, Oslo, 2003: 135; Francis Sejersted, ”Norge under Willoch” i *Norsk idyll?*, Pax, Oslo, 2003 : 120-121.

²⁷⁹ Se f. eks. ”Kobberfasade til 175 millioner!!” i *VG* 22. november 1983; ”Råflott pengesluk” i *VG* 19. juni 1984.

²⁸⁰ Uttalelsen er hentet fra Hans Magnus Enzenbergers bok *Norsk utakt* (Universitetsforlaget, 1984: 72). Enzenberger har nok tatt seg noe frihet i utformingen av sitatet, men det ligger likevel nokså tett opp til det Skånland sa i forbindelse med grunnstensnedleggelsen 27. august 1982 (Talen er trykket i *Penger og kreditt* 1982 (3)).

²⁸¹ Samtale med Jon A. Solheim i Norges Bank 17. september 2009.

Presthus. Men på tross av Getz Wolds tilstand kom finansministeren til å be ham fortsette inntil videre.²⁸²

Det har vært spekulert i om Willoch hadde ambisjoner om å overta etter Getz Wold. Ryktene ble kommentert i pressen i 1984.²⁸³ Også i den foreliggende litteratur er saken nevnt. Stein Gauslaa og Morten Malmø omtalte saken i sin bok om Rolf Presthus.²⁸⁴ En så sentralt plassert herre som Eivind Erichsen skrev i sitt artikkelbidrag i festskriftet til Skånland at statsministeren ”formodentlig hadde god lyst på stillingen”.²⁸⁵ Direktør Harald Bøhn i Norges Bank har gitt uttrykk for at dette var ”mer enn rykter”.²⁸⁶ Jeg har imidlertid aldri hørt eller sett Willoch kommentere ryktene selv. Jeg tok derfor opp dette i min samtale med ham.

Det var spesielt i forbindelse med Willochs langvarige sykefravær mellom påsken og pinsen 1984 at det ble fart i disse ryktene. Det oppsto usikkerhet om statsministeren igjen ville stille som kandidat til stortingsvalget i 1985. Samtidig som det var kjent at Getz Wolds dager som sjefdirektør gikk mot slutten, kunne Skånlands kandidatur fremstå som svekket på grunn av byggesaken. Ifølge Willoch skal Getz Wold i ”private samtaler” gitt uttrykk for at statsministeren ville ha passet godt til stillingen. Det er lett å tenke seg at Getz Wold bar nag til sin nestkommanderende, på grunn av hans opptreden de senere årene.

Willoch innrømte at han hadde vært interessert i jobben, men at et slikt jobbytte uansett ikke hadde vært mulig å gjennomføre i praksis. Skånland var, på tross av byggesaken, nærmest umulig å komme utenom. Det ble også raskt nødvendig å avklare hvorvidt Willoch stilte til stortingsvalget året etter.²⁸⁷ 4. august 1984 skrev *Aftenposten* at Getz Wold ville gå av våren 1985 og at statsministeren var utelukket som ny sjefdirektør. I min samtale med ham kom Willoch imidlertid med en kontrafaktisk-historisk betraktning: ”Hvis det hadde vært valg i 1984, og vi hadde tapt, ville jeg søkt jobben, tror jeg”.²⁸⁸

²⁸² Svar fra Presthus til Getz Wold, 24. februar 1984, EE arkiv, boks nr 23.

²⁸³ Se for eksempel ”Norges Bank-bygget” i VG 25. juni 1984; ”Getz Wold går av 1. april” i *Aftenposten* 4. august 1984.

²⁸⁴ Stein Gauslaa og Morten Malmø, *Presthus*, Scanbok, Oslo, 1988: 96.

²⁸⁵ Eivind Erichsen, ”Glimt fra karrieren” i Kjell Storvik, Jan F. Qvigstad og Sigbjørn A. Berg, *Stabilitet og langsiktighet*, Aschehoug, 1994: 48.

²⁸⁶ Samtale med Harald Bøhn i Norges Bank 24. september 2009.

²⁸⁷ 10. juli gjorde Willoch det klart at han tok gjenvalg til Stortinget (”Willoch stiller igjen” i *Aftenposten* 10. juli 1984).

²⁸⁸ Samtale med Kåre Willoch i Stortingets kantine 22. mars 2010.

Etter devalueringen i september 1984 var det flere økonomer som kritiserte kurspolitikken.²⁸⁹ Mange påpekte at nedjusteringer av valutakursen først og fremst forsterket inflasjonen. Skånland fremholdt imidlertid at det ikke bare var uheldig sett fra et norsk synspunkt at det rådet en viss usikkerhet med hensyn til kronens videre utvikling: ”Vi har ofte vært redd for at man i utlandet skulle oppfatte kronen som sterk, slik at vi fikk en for sterk tilstrømning utenfra, som igjen kunne skape problemer for norsk kredittpolitikk”.²⁹⁰

Skånland la vekt på de målsettingene norske myndigheter hadde i den indre politikken. Av den grunn ville han også opprettholde en del reguleringer på valutahandelen. I november 1984 ble det behov for å stramme inn adgangen for utlendinger til å kjøpe norske obligasjoner for å hindre at kronen appresierte.²⁹¹ Men i likhet med andre reguleringer i norsk økonomi var også disse blitt mindre effektive. Mens Willoch-regjeringen i 1984 fortsatt hadde tro på at man kunne fortsette en akkomoderende kurspolitikk, hadde flere land begynt å legge om politikken. I Danmark ble det i september 1982 annonsert at devaluering på eget initiativ ikke lenger var aktuelt.²⁹²

Oljeprisfall og devaluering

Det ble ikke gjennomført justeringer av kronekursen i 1985. Det skjedde likevel ting av betydning for norsk valutakurspolitikk dette året. På internasjonalt nivå var det mest iøynefallende at dollarens appresiering stoppet opp. Fra høsten begynte den så å falle i verdi, blant annet som følge av avtaler om intervensjoner mellom landene i den såkalte G5-gruppen.²⁹³ På norsk nivå trådte den nye sentralbankloven i kraft i 1985, hvor regjeringen nå også formelt skulle treffe vedtak om endringer i kronens kursleie. I tillegg ble Skånland utnevnt til ny sentralbanksjef.²⁹⁴

Selv om oljeprisen hadde forblitt relativt høy etter hendelsene i 1979, hadde den hatt en svakt synkende tendens. Som følge av at OPEC-medlemmet Saudi-Arabia vedtok å øke produksjonen høsten 1985, begynte prisen å falle raskere. Dette passet norsk økonomi dårlig da landet hadde blitt svært avhengig av store oljeinntekter. Prisfallet utover våren 1986 (i

²⁸⁹ Se f. eks. ”Kronen svekket med 12 prosent på to år” i *Aftenposten* 24. september 1984.

²⁹⁰ ”Kronen svekket med 12 prosent på to år” i *Aftenposten* 24. september 1984.

²⁹¹ Getz Wolds årstale 1985, trykket i *Penger og kreditt* 1985 (1).

²⁹² Kim Abildgren, ”A Chronology of Denmark’s Exchange-rate Policy 1875-2003” i Danmarks Nationalbanks Working papers, 2004 (12): 27.

²⁹³ USA, Vest-Tyskland, Frankrike, Storbritannia og Japan.

²⁹⁴ Med den nye loven ble tittelen omgjort fra sjefdirektør til sentralbanksjef.

tillegg til at omsetningsvalutaen, dollar, ble mindre verdt) førte til at norsk driftsbalanse gikk fra et solid overskudd til et stort underskudd. Sammen med et meget dyrt og konfliktfylt lønnsoppgjør denne våren, som ga et nytt og uvelkomment bidrag til svekkelse av norsk konkurranseevne, skapte dette forventninger om at kronen ville bli devaluert.²⁹⁵ Norges Bank intervenerte betydelig for å støtte kronen, og valutareservene som var blitt bygget opp i de senere årene begynte å synke dramatisk.²⁹⁶

Norske og internasjonale finansmarkeder var blitt mye sterkere sammenknyttet i løpet av første halvdel av 1980-tallet. En rekke reguleringer var blitt fjernet, og de man hadde igjen fungerte lite effektivt. Dette betød at stadig flere aktører kunne velge mellom å ha fordringer og gjeld i norske kroner eller utenlandsk valuta. Valget kunne nå skje på grunnlag av renten i de ulike land og forventninger om justeringer i valutakursene. Markedsaktørene hadde etter de siste års politikk lite tiltro til norske myndigheters vilje til å holde kursen fast, og solgte kroner i stor skala for å unngå å bli sittende med tap. Fordi norske myndigheter fortsatt ville opprettholde en lavrentepolitikk, var løsningen som lå i å heve renten for å motvirke et kursfall – for på denne måten å gjøre det attraktivt å ha fordringer i norske kroner – utelukket.

I 1982 og 1984 var det ikke markedsaktørene som hadde presset Norge til å devaluere. Kronen kunne riktignok være svak i perioder hvor devalueringstrykter florerte, men til vanlig førte store valutaoverskudd til at kronen var sterk. At kronekursen ikke steg skyldtes at Norges Bank kjøpte opp valutaoverskuddet. Som vi har sett var devalueringene til Willoch-regjeringen begrunnet med at man trengte å styrke konkurranseevnen ettersom denne var blitt svekket av kurvens sammensetning og den høye norske prisstigningen.

Omslaget i kapitalbevegelsene vinteren 1985/86 gjorde imidlertid at markedet kunne komme til å påtvinge en devaluering av kronen. Willoch-regjeringen håpte i det lengste å kunne unngå dette ved å iverksette innstramningstiltak.²⁹⁷ Arne Skauge, som hadde tatt over finansministerjobben da Presthus overtok som Høyres partileder, la i april frem et foreløpig forslag til nedskjæringer, kalt Påskepakken (Påskeegget blant vittige tunger), som skulle være et bidrag til å skape bedre balanse i norsk økonomi. Pakken ble ikke godkjent av opposisjonspartiene, noe som gjorde at Willoch-regjeringen valgte å gå av.

²⁹⁵ Arbeidskonfliktene dette året er godt beskrevet hos Jens Solli, *Lockout og streik*, Tiden, 1986.

²⁹⁶ ”Økonomisk oversikt” i *Penger og kreditt* 1986 (1): 25.

²⁹⁷ Kåre Willoch, *Krisetid*, Schibsted, Oslo, 1992: 81-83.

Da det ble klart at det ble regjeringsskifte, tiltok spekulasjonen mot kronen. Markedsaktørene regnet det som sannsynlig at en arbeiderpartiregjering ville devaluere, lik de svenske sosialdemokratene hadde gjort etter regjeringsskiftet i 1982.²⁹⁸ I perioden 29. april til 9. mai, da Willoch-regjeringen fungerte som et forretningsministerium, fikk Norges Bank anledning til å heve bankenes lånerente som et kortsiktig krisetiltak for å prøve å motvirke spekulasjon. En varig heving av renten forble imidlertid uakseptabelt etter som det ville slå ut i stigende utlånsrenter i bankene.²⁹⁹

Gro Harlem Brundtlands regjering kom raskt til å devaluere etter den tiltrådte 9. mai. Allerede på morgenen denne dagen ble den nye regjeringen informert om forholdene i valutamarkedet. Både embetsverket i Finansdepartementet – nå med avdelingssjef Svein Gjedrem som en dominerende aktør – og sentralbankssjef Skånland anbefalte en rask devaluering.³⁰⁰ Det var forholdsvis bred enighet innad i både Finansdepartementet og Norges Bank om behovet for å devaluere ved denne anledningen.³⁰¹ De som var negative til løsningen begrunnet dette med frykt for at devalueringen ikke ville bli den siste.³⁰²

Regjeringen tok rådene til følge og vedtok en reell devaluering på om lag ti og en halv prosent.³⁰³ Her prøvde man både å gjennomføre en justering som ville roe markedene, samtidig som en ikke ville ha en så stor devaluering at det ble umulig å stå i mot fagbevegelsens krav om kompensasjon. Devalueringen var likevel større enn det som strengt tatt kunne vært nødvendig for å gjenopprette driftsbalansen. Dermed var det, som flere har påpekt, også en akkomoderende justering for å bedre konkurranseevnen.³⁰⁴

Omleggingen av norsk valutakurspolitikk

Spørsmålet var nå om man kunne klare å hindre at prisstigningsimpulsene som ville følge av denne devalueringen ble kompensert slik at det om en stund ville bli behov for å devaluere

²⁹⁸ Olof Palmes regjering hadde devaluert kronan med hele 16 prosent i oktober 1982.

²⁹⁹ Lie og Venneslan, 2010: 381.

³⁰⁰ Lie og Venneslan, 2010: 383.

³⁰¹ På hovedstyremøte – med den nye loven het det ikke lenger *direksjonen* – i Norges Bank 11. mai uttrykte imidlertid Juul Bjerke, som hadde tett tilknytning til LO, en viss bekymring med tanke på de pågående inntektsoppgjør.

³⁰² Samtale med Jan F. Qvigstad i Norges Bank 23. juli 2010.

³⁰³ På papiret var det en devaluering på tolv prosent, men som vist i det foregående hadde kronen midlertidig blitt holdt i den svake siden av sitt tillatte svingningsmargin siden september 1984.

³⁰⁴ Skånland, 2004: 99; Lie og Venneslan, 2010: 385.

igjen. Det var en klar oppfatning i både Finansdepartementet og Norges Bank at devalueringlinjen måtte skrinlegges fra nå av.³⁰⁵ Av den grunn ble det fremholdt at devalueringen i mai 1986 ville være en engangsjustering og at den akkomoderende linjen som Norge hadde fulgt i ti år nå var brutt.³⁰⁶

Det hadde likevel ikke vært noen klargjørende behandling omkring hvordan dette skulle gjennomføres.³⁰⁷ I utgangspunktet kan det virke som om at Brundtland-regjeringen mente at økonomisk balanse og valutastabilitet skulle gjenopprettes gjennom ulike finanspolitiske innstrammingsiltak og inntektspolitisk samarbeid.³⁰⁸ Det ble også gjort en del på disse områdene, men gjenopprettelse av balanse ville ta tid og at markedsaktørene tvilte på politikernes vilje og evne til å stå løpet ut. Når prinsippet om fast valutakurs var blitt avveket så mange ganger i løpet av de ti foregående årene var myndighetenes troverdighet lav. Høsten 1986 ble det nytt press på kronen og Norges Bank måtte igjen støtteintervenere. Hendelsene i mai hadde imidlertid vist at sentralbankens reserver kunne bli utilstrekkelige mot de store internasjonale kapitalbevegelsene. Skulle man da forsvare valutakursen måtte det gjøres ved renteøkninger.³⁰⁹

I etterkrigs-Norge var folk blitt vant til at renten var noe politikerne hadde hånd om. I den nye reguleringsfattige virkeligheten kunne markedsaktørene imidlertid kreve risikokompensasjon for å holde på norske kroner. Denne kompensasjonen måtte komme i form av et høyere rentenivå i Norge enn i utlandet.³¹⁰ Men å tillate renten å øke var politisk vanskelig. Først i desember 1986 fikk man en avklaring rundt hvordan sterkt press på kronekursen skulle løses. På eget initiativ satte Norges Bank opp renten med to prosent uten at regjeringen kom med noen innvendinger. Dette innebar i praksis at man hadde fått et nytt valutakursregime.³¹¹ Perioden da det var valutakursen snarere enn renten som måtte løse balanseproblemet i norsk økonomi var over. Og Norges Bank var tilbake i sin tradisjonelle rolle som kroneverdiens forsvarer.

³⁰⁵ Lie og Venneslan, 2010; Erichsen, 1999.

³⁰⁶ Skånland, 2004: 49.

³⁰⁷ Skånland, 2004: 49.

³⁰⁸ Einar Lie, *Den norske Creditbank 1982-1990. En storbank i vekst og krise*, Universitetsforlaget, Oslo, 1998: 93.

³⁰⁹ Qvigstad og Skjæveland, 1994: 250.

³¹⁰ Agnar Sandmo, "Et bifokalt syn på økonomisk politikk: Tilfellet Sverige" i *Stabilitet og langsiktighet*, 1994: 160-161.

³¹¹ Samtidig var lavrentepolitikken forlatt for godt.

Oppsummering

Norske valutamyndigheter hadde stått overfor tre hovedproblemer i det meste av perioden 1979-1986. Det første var appresieringspresset på kronen som fulgte av store valutainntekter. Det andre gjaldt dollarens kraftige kursstigning, som gjennom kurvmekanismen trakk opp kronen mot europeiske valutaer. For det tredje var det pris- og lønnsutviklingen som gjorde at den reelle valutakursen steg. Under Kåre Willoch ble disse problemene forsøkt løst med justeringer av kurvindeksen og devalueringer. Man kan vanskelig si at denne kurspolitikken var vellykket. Devalueringene ble i seg selv en av årsakene til pris- og kostnadsveksten i disse årene. Selv om norske kroner ble devaluert, viser undersøkelser fra Norges Bank at norsk industris konkurranseevne, målt med relative lønnskostnader pr. produsert enhet, ble gjennomsnittlig forverret under Willoch.³¹²

Det var imidlertid flere forhold som begrenset Willoch-regjeringens handlefrihet i disse årene. Staten hadde i etterkrigstiden tatt på seg ansvaret for å opprettholde både lav rente og full sysselsetting. Før oljeprissjokket i 1986 fantes det ikke politisk vilje til å justere på disse målsettingene. Sentrumspartiene, som deltok i den borgerlige regjeringen fra 1983, var de ivrigste forsvarene av lavrentepolitikken. Med en fastlåst lav rente var det vanskelig å angripe inflasjonen. Det var også en vanskelig pedagogisk oppgave å skape forståelse for behovet for finanspolitisk innstramming når overskuddene på driftsbalansen var så store. Olje- og gassvirksomheten ble etter hvert, som Edgeir Benum har formulert det, ”både redningsmann og problembarn i norsk økonomi”. Mens doblingen av oljeprisen mellom 1979 til 1981 reddet landet ut av den ”gjeldsknipa som hadde oppstått med motkonjunkturpolitikken”, skapte den et sterkt ekspansivt press på Willoch-regjeringen, og prisleilet i 1986 felte regjeringen.³¹³

Hendelsene i 1986 førte til en omlegging av norsk økonomisk politikk generelt og valutakurspolitikk spesielt. De to tradisjonelle motstandere i norsk politikk, Høyre og Arbeiderpartiet, var langt på vei enige om mange endringene som krevdes. Dette kom til å innebære at man la om penge- og finanspolitikken rettet mot å holde en stabil kronekurs.

³¹² Qvigstad og Skjæveland, 1994:243 (figur).

³¹³ Edgeir Benum, *Overflod og fremtidsfrykt*, bind 12 i *Aschehougs Norgeshistorie*, 1997: 131-133.

Norges Bank fikk i oppgave å fastsette renten. Resten av tiåret endret norske myndigheter verken vektene i kurven eller foretok individuelle devalueringer.³¹⁴

³¹⁴ Christoffer Kleivset og Ragnar Holst Larsen, upublisert notat om Arne Skauge, Forum for samtidshistorie, Universitetet i Oslo, juni 2010.

6. KONKLUSJONER

Fra Bretton Woods til slangesamarbeid

For norske myndigheter hadde etterkrigstidens internasjonale fastkurssystem vært et fast og disiplinerende holdepunkt når man skulle utforme den økonomiske politikken. Perioden jeg har behandlet i denne oppgaven var en tid hvor mange land ble løst seg fra de begrensinger en stabil valutakursutvikling gav. Den nye kurspolitiske fleksibiliteten gav norske myndigheter mulighet til å bruke kronekursen til å oppnå bestemte økonomisk-politiske mål. Resultatene av denne politikken ble lite gode. Etter den store devalueringen i 1986 så norske myndigheter igjen behovet for å legge opp den økonomiske politikken rundt en fast valutakurs.

Som det har fremgått av denne oppgaven, var det bred faglig og politisk enighet i Norge om at kronen ikke burde stå alene da det internasjonale fastkurssystemet brøt sammen på begynnelsen av 1970-tallet. EFs kurssamarbeid, slangen, sto som det eneste aktuelle alternativ. Tilknytningen til slangesamarbeidet ble imidlertid grunnlagt ulikt. Hos de EF-vennlige delene av det politiske og byråkratiske miljø, inkludert i Norges Bank, ble dette sett som en naturlig videreføring av etterkrigstidens stadig tettere økonomiske og politiske integrasjon i Vest-Europa. I Finansdepartementet, der embetsmennene var negativt innstilt til den økonomiske politikken som ble ført i EF-landene, mente man at tilknytningen måtte anses som midlertidig inntil man hadde fått reetablert et bredere internasjonalt kurssamarbeid.

Hovedansvaret for kurspolitikken lå i etterkrigstiden frem til begynnelsen av 1970-tallet hos Handelsdepartementet. Det hadde i denne perioden vært langt mellom hver gang det måtte tas stilling til endring av kronens kursleie. Dette endret seg etter det internasjonale samarbeidets sammenbrudd. Ansvar for kurspolitikken ble av den grunn overført til Finansdepartementet. Innenfor rammene av slangesamarbeidet kom norske myndigheter, med Finansdepartementet som pådriver, til å anvende kronekursen for å oppnå inntektspolitiske mål. Man lot først være å devaluere kronen i februar 1973 – noe som i praksis innebar en revaluering – og revaluerte i november samme år med fem prosent. Regjeringen valgte å overse at det var betydelig skepsis i Norges Bank og Valutarådet i forhold til disse to kursavgjørelsene. Denne utviklingen passer

godt inn i det bildet som har dannet seg av periodens økonomiske politikk hvor man ser en utpreget planleggingsoptimisme og konsentrasjon av styringsverktøy i Finansdepartementet.

Norges deltagelse i det europeiske kurssamarbeidet innebar en felles flyt sammen med en stor andel handelspartnere. Dette kom til å medføre en nominell appresiering mot de fleste ikke-medlemslands valutaer. Denne utviklingen ble ønsket velkommen av norske myndigheter. I Finansdepartementet mente man at revalueringene i 1973 og appresieringen i fortsettelsen ville skjerme norsk økonomi mot internasjonale inflasjonsimpulser, legge til rette for en moderat lønnsutvikling og bidra til å omstrukturere økonomien til oljealderen. Myndighetene lyktes imidlertid ikke med den pedagogiske oppgaven det var å forklare at kursutviklingen både ville dempe eksportnæringenes overskudd og at den innebar en betydelig reallønnsøkning for den jevne nordmann. Det virker tvert om som partene i arbeidslivet oppfattet politikernes signaler slik at man også kunne øke lønningene mer enn vanlig. Inntektsoppgjøret i 1974 ble det dyreste i manns minne. Dermed fikk man en reell appresiering av valutakursen, i tillegg til den nominelle.

Mens det var meningen at kronens appresiering skulle presse enkelte lite lønnsomme tradisjonelle industribedrifter til å legge ned, kom den internasjonale nedgangskonjunkturen som fulgte av oljekrisen til å sette et for stort antall industrigrener i fare. Den såkalte motkonjunkturpolitikken, som skulle bøte på dette, kom til å gå noe på tvers av politikken for å omstrukturere norsk økonomi. Dette, sammen med en rekke andre dyre tiltak som ble iverksatt midt på 1970-tallet, bidro til å forverre Norges konkurranseevne ytterligere. Fra 1974 var det på tross av aktive revalueringer og slangens appresiering Norge som eksporterte inflasjon – ikke det motsatte.³¹⁵ Deltakelsen i slangesamarbeidet virket altså lite disiplinerende på norsk økonomi. Dette momentet har vært lite omtalt i behandlingen av utglidningene i norsk økonomisk politikk midt på 1970-tallet.

Da det ble klart at det internasjonale tilbakeslaget etter oljekrisen var av langvarig og strukturell karakter og prognosene for oljeinntektene for 1980-tallet ikke lenger var like gode,

³¹⁵ Den norske erfaringen med appresiering på begynnelsen av 1970-tallet illustrerer at dette slett ikke er noe vidundermiddel som bidrag til omstrukturering av et lands økonomi. Utviklingen i Japan på andre halvdel av 1980-tallet blir ofte trukket frem som kroneksempel på dette. Etter det i forrige kapittel omtalte G5-møte høsten 1985 tillot japanske myndigheter den undervurderte yen å appresiere (som blant annet bidro til å reversere dollarens kursutvikling) for å legge til rette for en reorientering av landets økonomi fra eksportledet til hjemmemarkedsledet vekst. Det man først og fremst fikk var en oppblåsing av det japanske bolig- og aksjemarkedet. Etter at bobla sprakk rundt 1990 har landet hatt to tiår med tilnærmet økonomisk stagnasjon. Japans økonomi er fortsatt tungt rettet mot eksport.

måtte norske myndigheter legge om den økonomiske politikken. Det ble også etter hvert tydelig at man på internasjonalt nivå ikke ville finne frem til nye fastkurssamarbeidsløsninger i nær fremtid. Dette kom, som denne analysen har vist, til å drive frem nytenking omkring den norske kurspolitikken. Skepsisen til det europeiske kurssamarbeidet kom tidligst til uttrykk fra Norges Banks nestkommanderende og Finansdepartementets embetsverk. Lenge bidro imidlertid de EF-vennlige delene av politikere og embetsverk til å holde Norge med i det europeiske kurssamarbeidet. Det ble gjort fire justeringer av kronekursen i slangen mellom oktober 1976 og april 1978. Først da det ble en offentlig debatt rundt forholdet til europeisk kurssamarbeid i november og desember 1978, hvor også de EF-skeptiske organisasjonene mobiliserte, vant Finansdepartementets syn frem.

Analysen har vist at beslutningsprosessen rundt kursavgjørelser på 1970-tallet ikke var helt fasttømret. Det utviklet seg likevel en slags praksis ved de fleste avgjørelser hvor regjeringen lot Norges Bank og Valutarådet uttale seg på forhånd. Rådene ble tillagt vekt, men ikke nødvendigvis fulgt. Hvis det var mulig ble også Stortingets utvidete finans- og utenrikskomité informert. Valutarådet forble et sentralt diskusjons- og koordineringsorgan frem til over midten av 1970-tallet. Rådet var et sted hvor kurspolitiske spørsmål av prinsipiell karakter ble drøftet og hvor det ble tatt initiativ til ulike typer utredninger, blant annet om hvorvidt Norge burde fortsette medlemskapet i slangesamarbeidet. Rådet gjorde seg imidlertid overflødig i 1978 og ble i forbindelse med Willoch-regjeringens opprydding i råd og utvalg nesten helt tilsidesatt. Selv om Norges Bank beholdt sin rådgivende rolle i fortsettelsen, har undersøkelsen vist at sjefdirektøren kom til å miste innflytelse etter 1978 til fordel for sentralbankens nestkommanderende. Dette hadde sammenheng både med at sjefdirektørens syn på valutakurspolitikken ikke hadde støtte i Finansdepartementet og at han ble svekket av sykdom. Man kom dermed i den noe eiendommelige situasjonen at nestformannen fungerte som en de facto sjef.

Akkomoderende alenegang

For å få tak på norsk valutakurspolitikk i perioden jeg behandler (eller siden), må man forstå utfordringene knyttet til innlemmingen av oljeinntektene i norsk økonomi. Selv om norske myndigheter ville bruke kurspolitikken til å presse ut lite konkurransedyktige næringer, var det uttalt mål og fortsatt sikre at næringer utenom oljevirksomheten kunne ha gode levevilkår.

Det var derfor nødvendig å begrense tempoet i oljeutvinningen slik at ikke all annen virksomhet ble ”presset ut” av en for uheldig pris- og kursutvikling.

Det var likevel ikke faktiske overskudd på driftsbalansen som førte til at kronen kunne appresiere på første halvdel av 1970-tallet. Dette ble muliggjort av billige valutalån fra utlandet som i stor grad skulle brukes til oljerelaterte investeringer. Utenlandske kreditorer anså den norske staten som en meget sikker låntaker med de oljeinntektene som var forventet i fremtiden. På tross av de pessimistiske spådommene fra 1977-78 og på grunn av oljekrisen i 1979, begynte oljeoverskuddene å materialisere seg fra rundt 1980. Dette skapte et nytt appresieringspress på kronen. Ytterligere kursstigning var imidlertid noe norske myndigheter ikke ville tillate og Norges Bank kom av den grunn til å bygge opp et stort valutafond.

Hensikten med å melde seg ut av slangesamarbeidet i desember 1978 var å etablere et mykere valutakursregime. Det var meningen at dette skulle gjøre det lettere å nå de ambisiøse norske sysselsettingsmålene ved at man eliminerte kronekursens bidrag til endringer i konkurranseevnen. Dollarens kraftige appresiering på første halvdel av 1980-tallet gjorde at regimet ble hardere enn norske myndigheter hadde forventet. Norge fortsatte likevel å ha høy inflasjon mens mange handelspartnere begynte å få bukt på prisstigningen, slik at kronen reelt sett appresierte.

Fremgangen ved kursjusteringene på 1980-tallet skilte seg noe fra avgjørelsene det foregående tiåret. Det skyldtes blant annet personalmessige omstendigheter – forholdene på ledersiden i Norges Bank er allerede nevnt. I tillegg kom statsministeren til å innta en sentral rolle i kursavgjørelsene mellom 1981 og 1986. Dette hadde sammenheng med at Willoch var den borgerlige regjeringens fremste sosialøkonom, mens finansministeren var jurist og mindre komfortabel med kursproblematikken. Endringene i fremgangsmåten ved kursjusteringer hadde også med det økte behovet for diskresjon å gjøre. I etterkrigstidens fastkurssystem var det en omfattende regulering av kapitalbevegelser mellom landene som bidro til at det var enklere å holde kursen i det leie myndighetene ville ha den. Norge var et av de landene som lengst opprettholdt regulering på inn- og utflyt av kapital – og dermed valutahandelen – for å kunne nå nasjonale økonomisk-politiske styringsmål. Den generelle liberaliseringen av internasjonal økonomi og den teknologiske utviklingen skapte imidlertid press på reguleringene. Flere land erfarte disse presstendensene og ble tvunget til å justere valutakursen. Norske myndigheter opplevde dette for alvor først da markedsaktørene fikk

nyss om at en revaluering var i emning i november 1973, og i betydelig sterkere grad i mai 1986.

Det fant ikke sted noe linjeskifte i norsk valutakurspolitikk under Willochs styringsperiode. Valutakurspolitikken er kanskje var *det* politikkområdet hvor det klarest er kontinuiteten som er iøynefallende mellom Willochs og 1970-tallets arbeiderpartiregjeringer. Den borgerlige regjeringen sørget til og med for – gjennom den nye sentralbankloven av 1985 – at man fikk formalisert prosedyren hvor regjeringen kunne bruke kronekursen som et virkemiddel i den økonomiske politikken. At norske myndigheter allerede året etter at loven ble vedtatt – under en arbeiderpartiregjering – måtte endre denne praksisen, er paradoksalt, og demonstrerer hvor formet norsk økonomisk og politisk utvikling er av krefter utenfor myndighetenes kontroll.

KILDER OG LITTERATUR

Arkiv

Økonomiavdelingens arkiv

Eivind Erichsens arkiv

Norges Banks arkiv

Norges Banks direksjonsprotokoller

Valutarådets arkiv

Offentlige utredninger

NOU 1973: 36 *Om prisproblemene*

NOU 1983: 27 *Petroleumsvirksomhetens framtid*

NOU 1983: 39 *Lov om Norges Bank og pengevesenet*

Stortingsmeldinger

St. meld. nr. 25 (1973-74) *Petroleumsvirksomhetens plass i det norske samfunn*

Diverse kilder

Norsk biografisk leksikon

Norges Banks tidsskrift *Penger og kreditt*

Diverse aviser, A-tekst og Nasjonalbibliotekets mikrofilmsal

Stortingstidende

Muntlige opplysninger

Samtale med Gunnvald Grønvik i Norges Bank 19. august 2008.

Samtale med Terje Prøsch i Sandvika 28. mai 2009.

Samtale med Trygve Spildrejorde i Norges Bank 3. juli 2009.

Samtale med Jon A. Solheim i Norges Bank 17. september 2009.

Samtale med Harald Bøhn i Norges Bank 24. september 2009.

Samtale med Enok Olsen i Norges Bank 4. desember 2009.

Samtale med Per Kleppe, Fafo 23. februar 2010.

Samtale med Bjarne Hansen på Bekkestua 11. mars 2010.

Samtale med Kåre Willoch i Stortingets kantine 22. mars 2010.

Samtale med Jan F. Qvigstad i Norges Bank 23. juli 2010.

Litteraturliste

Abildgren, Kim, "A Chronology of Denmark's Exchange-rate Policy 1875-2003" i Danmarks Nationalbanks Working papers, 2004 (12).

Andreassen, Knut, Trond Munkerud Johansen og Geir Bergvoll, "Plassering av valutareserve" i *Penger og kreditt* 1981 (4).

Asdahl, Kristian, "Kjære Knut Getz Wold" i *Penger og kreditt*, ekstrasnummer i forbindelse med Knut Getz Wolds fratrede, 1985.

Benum, Edgeir, *Overflod og fremtidsfrykt*, bind 12 i *Aschehougs norgeshistorie*, Oslo, 2005.

Bergh, Trond, *Kollektiv fornuft*, bind 3 i *LOs historie* (1969-2009), Pax, Oslo, 2009.

Brekke, Odd Per: "Norsk valutapolitikk" i *Norges Banks skriftserie*, nr 16, Oslo, 1986.

Dahl, Svein, *Kleppekassen – Feilgrep eller sunn fornuft?*, Solum, Oslo, 1989.

Dammann, Axel, *Fra penger og kreditt til gjeld og fallitt. En del av 1980-årenes historie*, Oslo, 1991.

Dobloug, Tore Anstein, *Norsk valutakurspolitikk 1971-90*, hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1992.

Ecklund, Gunhild, *Kredittpolitikken som redskap i den samfunnsøkonomiske styringen*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1995.

Eichengreen, Barry, *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*, Princeton, 1996.

Eichengreen, Barry, *The European Economy since 1945. Coordinated Capitalism and Beyond*, Princeton, 2007.

Eitrheim, Øyvind, Jan T. Klovland og Jan F. Qvigstad, "Historical Monetary Statistics for Norway 1819-2003" i *Norges Banks skriftserie*, nr 35, Oslo, 2004.

Eklöf, Kurt, *Tre valutakriser*, Occasional Paper 8, Sveriges Riksbank, 1990..

Enzenberger, Hans Magnus, *Norsk utakt*, Universitetsforlaget, Oslo, 1984.

Erichsen, Eivind, "Glimt fra karrieren" i Kjell Storvik, Jan Fredrik Qvigstad og Sigbjørn Atle Berg, *Stabilitet og langsiktighet*. Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, 1994.

Erichsen, Eivind, *Glimt fra et langt liv i Finansdepartementet*, Oslo, 1999.

- Espeli, Harald, *Industripolitikk på avveie. Motkonjunkturpolitikken og Norges Industriforbunds rolle 1975-1980*, Gyldendal, Oslo, 1992.
- Ferguson, Niall, *High Financier. The Lives and Time of Siegmund Warburg*, Penguin, 2010.
- Finborud, Arne, "Folkeopplyseren" i K. Storvik, J. F. Qvigstad og S.A. Berg (Red.): *Stabilitet og langsiktighet*. Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, Oslo, 1994.
- Gauslaa, Stein og Morten Malmø, *Presthus*, Scanbok, Oslo, 1988.
- Grønvik, Gunnvald, "Ei korg i korga. Om nordiske valutakorger" i *Penger og kreditt* 1983 (3).
- Hansen, Bjarne, "Synspunkter på valutapolitikken" i *Sosialøkonomen*, 1977 (6).
- Hodne, Fritz og Ola H. Grytten, *Norsk økonomi i det 20. århundre*, Fagbokforlaget, 2002.
- James, Harold, *International Monetary Cooperation since Bretton Woods*, Oxford, 1996.
- Jansen, William, *Devalueringen i 1949*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, 1975.
- Johansen, Trond Munkerud, "Beregning av effektiv kursutvikling for norske kroner" i *Penger og kreditt* 1974 (3).
- Jonung, Lars (red.), *Devalueringen i 1982 - rivstart eller snedtägning? Perspektiv på svensk devalveringspolitikk*, SNS forlag, Stockholm, 1991.
- Juel, Steinar, "Nye instrumenter i det norske valuta- og pengemarked" i *Sosialøkonomen* 1983 (10).
- Kissinger, Henry, *The White House Years*, Weidenfeld and Nicholson and Michael Joseph, London, 1979.
- Kleivset, Christoffer, "Sentralbankpolitikk gjennom hundre år" i *Fortid* 2010 (2).
- Kleivset, Christoffer og Ragnar Holst Larsen, upublisert notat om Arne Skauge, Forum for samtidshistorie, Universitetet i Oslo, juni 2010.
- Kleppe, Per, "Valutapolitikken og den økonomiske politikk" i *Sosialøkonomen* 1977 (6).
- Kleppe, Per, "Politikkens gjenkomst" i Erik Rudeng (red.), *Kunnskapsregimer – Debatten om De nasjonale strategier*, Pax, Oslo, 1999.
- Kleppe, Per, *Kleppepakke*, Aschehoug, Oslo, 2003.
- Kunnas, Hilka, *Nationens egendom. Finlands Bank 1811-1986*, Finlands Banks trykkeri, Helsingfors, 1986.
- Lie, Arne, "Valutapolitikken i 1980-årene" i *Sosialøkonomen* 1981 (8).

Lie, Einar, *Ambisjon og tradisjon. Finansdepartementet 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo, 1995.

Lie, Einar, *Den norske Creditbank 1982-1990. En storbank i vekst og krise*, Universitetsforlaget, Oslo, 1998.

Lie, Einar, "Langsiktighet eller styringsvikt i den økonomiske politikken?" i Bent Sofus Tranøy og Øyvind Østerud, *Den fragmenterte staten. Reform, makt og styring*, Gyldendal, Oslo, 2001.

Lie, Einar, "Økonomisk politikk i det 20. århundre" i *Historisk tidsskrift* 2006 (4).

Lie, Einar og Christian Venneslan, *Over evne. Finansdepartementet 1965-1992*, Pax, Oslo, 2010.

Ludlow, Peter, *The Making of the European Monetary System*, Butterworth, London, 1982.

Mestad, Viking, "Fra fot til feste – Norsk valutarett og valutapolitikk 1873-2001", *Norges Banks skriftserie* nr 30, Oslo, 2002.

Mikkelsen, Richard, *Dansk pengehistorie 1960-1990*, Danmarks Nationalbank, seddeltrykkeriet, 1993.

Neal, Larry, *The Economics of Europe and the European Union*, Cambridge, 2007.

Olsen, Enok, "Effektiv kursutvikling for norske kroner – overgang til ny beregningsmetode", *Penger og kreditt* 1976 (4).

Petersen, Tine, "Veien vekk fra gullet" i *Fortid* 2010 (2).

Qvigstad, Jan F. og Arent Skjæveland: "Valutakursregimer – historiske erfaringer og fremtidige utfordringer" i K. Storvik, J. F. Qvigstad og S.A. Berg (Red.): *Stabilitet og langsiktighet*. Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, Oslo, 1994.

Rongved, Gjermund Forfang, *Norsk langtidsplanlegging fra styringsoptimismens til dereguleringens tiår. En analyse av langtidsprogrammenes rolle i den økonomiske politikken og Planleggingsavdelingens vekst og fall, 1973-1990*, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2009.

Rostoft, Alice, "Valutauro og valutapolitikk" i *Penger og kreditt* 1973 (1).

Rudeng, Erik (Red.), *Kunnskapsregimer - Debatten om De nasjonale strategier*, Pax, Oslo, 1999.

Rygg, Nicolai, *Norges Bank i mellomkrigstiden*, Gyldendal, Oslo, 1950.

Ryggvik, Helge, *Til siste dråpe. Om oljens politiske økonomi*, Aschehoug, Oslo, 2009.

- Sandmo, Agnar, "Et bifokalt syn på økonomisk politikk: Tilfellet Sverige" i K. Storvik, J. F. Qvigstad og S.A. Berg (Red.): *Stabilitet og langsiktighet*. Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, Oslo, 1994.
- Sejersted, Francis, "Ideal, teori og virkelighet. Nicolai Rygg og pengepolitikken i 1920-årene" i *Demokrati og rettstat*, Pax, 2001.
- Sejersted, Francis, *Opposisjon og posisjon. Høyres historie 1945-1981*, Pax, Oslo, 2003.
- Sejersted, Francis, "Norge under Willoch" i *Norsk idyll?*, Pax, Oslo, 2003.
- Sejersted, Francis: "Norges Bank mellom avhengighet og uavhengighet" i *Norsk idyll?*, Pax, Oslo, 2003.
- Skånland, Hermod, "Kursfastsettelsen i det internasjonale valutasystem", vedlegg til *Penger og kreditt* 1974 (4).
- Skånland, Hermod, "Prisproblemene fire år etter", vedlegg til *Penger og kreditt* 1977 (1).
- Skånland, Hermod, "Norsk valutakurspolitikk" i *Penger og kreditt* 1983 (2).
- Skånland, Hermod, "Doktriner og økonomisk styring. Et tilbakeblikk" i *Norges Banks skriftserie* nr 36, Oslo, 2004.
- Slagstad, Rune, *De nasjonale strateger*, Pax, Oslo, 1998.
- Solheim, Jon A. og Jens O. Sporastøyl, "Valutakursindekser – konstruksjon og anvendelse" i *Penger og kreditt* 1983 (4).
- Solli, Jens, *Lockout og streik*, Tiden, Oslo, 1986.
- Spildrejorde, Trygve, "Et nytt valutasystem i Europa" i *Penger og kreditt*, 1978 (3).
- Steen, Reiulf, *Der hjertet banker*, Tiden, Oslo, 1986.
- Straumann, Tobias, *Fixed Ideas of Money. Small States and Exchange Rate Regimes in Twentieth-Century Europe*, Cambridge, 2010.
- Svor, Anders, "Valutakursnoteringen på Oslo Børs er avvirket" i *Penger og kreditt* 1991 (3).
- Tamnes, Rolf, *Oljealder*, bind 6 i *Norsk utenrikspolitikk historie*, Universitetsforlaget, Oslo, 1997.
- Triffin, Robert, *Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility*, Yale, 1961.
- Werin, Lars (Red), Peter Englund, Lars Jonung og Clas Wihlborg, *Från räntereglering til inflationsnorm, Det finansiella systemet och riksbankens politikk 1945-1990*, SNS forlag, Stockholm, 1993.
- Wetterberg, Gunnar, *Pengerna & makten. Riksbankens historia*, Atlantis, Stockholm, 2009.

Wihlborg, Clas, "Valutapolitiken" i Lars Werin, Peter Englund, Lars Jonung og Clas Wihlborg, *Från räntereglering till inflationsnorm. Det finansiella systemet och riksbankens politik 1945-1990*, SNS forlag, Stockholm, 1993.

Willoch, Kåre, *Statsminister*, Schibsted, Oslo, 1990.

Willoch, Kåre, *Krisetid*, Schibsted, Oslo, 1992.

Willoch, Kåre: "Hvor uavhengig bør sentralbanken være? Noen erfaringer og refleksjoner" i K. Storvik, J. F. Qvigstad og S.A. Berg (Red.): *Stabilitet og langsiktighet*. Festskrift til Hermod Skånland, Aschehoug, Oslo, 1994.

Wold, Knut Getz, *Økonomisk styring i et fritt samfunn*, Aschehoug, Oslo, 1975.

Yergin, Daniel og Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights. The Battle for the World Economy*, Simon & Schuster, New York, 2002

VEDLEGG

Kort biografisk oversikt over muntlige kilder

Harald Bøhn

(f. 1951) Cand. oecon 1976. Direktør i Norges Bank siden 1990-tallet.

Gunnvald Grønvik

(f. 1951) Cand. Oecon 1979. Forskningsopphold på University of Pennsylvania 1984-85. Dr. Polit 1994. Spesialrådgiver i Norges Bank.

Bjarne Hansen

(f. 1927) Cand. oecon 1955. Kontorsjef i Norges Banks valutaavdeling på 1970-tallet, direktør i Markedsoperasjonsavdelingen på 1990-tallet.

Per Kleppe

(f. 1923) Cand. oecon 1956. Statssekretær i Finansdepartementet 1957-62, sjef for økonomiavdelingen i EFTA 1962-67, leder for Arbeiderbevegelsens utredningskontor 1967-71 og 1972-73, handelsminister 1971-72, finansminister 1973-79, planleggingsminister 1979-81, generalsekretær i EFTA 1981-1988.

Enok Olsen

(f. 1947) Cand. oecon 1974. Spesialrådgiver i ulike avdelinger i Norges Bank siden 1990-tallet.

Terje Prøsch

(f. 1943) Cand. oecon 1972. Spesialrådgiver i Norges Bank på 1980- og 90-tallet.

Jan F. Qvigstad

(f. 1949) Cand. oecon 1975. Vit. ass. på Universitet i Oslo 1974-78, jobbet i Finansdepartementet 1978-1984, direktør i Norges Bank på 1990- og 2000-tallet, visesentralbanksjef fra 2008.

Håkon Sannes (e-postintervju)

(f. 1931) Cand. oecon 1960. Spesialrådgiver i Norges Bank på 1980- og 90-tallet.

Jon A. Solheim

(f. 1944) Cand. oecon 1970. Direktør i Norges Bank siden 1980-tallet.

Trygve Spildrejorde

(f. 1928) Cand. oecon 1962. Jobbet for Norges Bank i Brussel på 1970-tallet og i New York på 1980-tallet.

Kåre Willoch

(f. 1928) Cand. oecon 1953. Stortingsrepresentant 1958-89, handelsminister 1963 og 1965-70, statsminister 1981-1986.

Kort biografisk oversikt over andre viktige aktører

Eivind Erichsen

(f. 1917, d. 2005) Cand. oecon 1943. Byråsjef i Handelsdepartementet 1948. Ekspedisjonssjef i Finansdepartementets økonomiavdeling i 1952. Direktør ved OEEC i Paris 1956-57. Finansråd 1958-1986.

Hermod Skånland

(f. 1925) Cand. oecon 1951. Ekspedisjonssjef i Finansdepartementets økonomiavdeling 1960-71, nestformann i Norges Bank 1971-1985, sentralbanksjef 1985-1993.

Knut Getz Wold

(f. 1915, d. 1987) Cand. oecon 1939. Ekspedisjonssjef i Handelsdepartementet 1947-1958, nestformann i Norges Bank 1958-1971, sjefdirektør i Norges Bank 1971-1985.